

Araştırma Raporları

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

BATI-SONRASI DÜNYAYA DOĞRU TÜRK DIŞ POLİTİKASI

BATI-SONRASI DÜNYAYA DOĞRU TÜRK DIŞ POLİTİKASI

MÜSİAD

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ
Sütlüce Mah. İmrahor Cad. No: 28 34445 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: +90 212 222 04 06 Faks: +90 212 210 50 82
www.musiad.org.tr / musiad@musiad.org.tr

MÜSİAD Araştırma Raporları: 82

BATI-SONRASI DÜNYAYA DOĞRU TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Hazırlayan

Doç. Dr. Ali Resul Usul (der.) (İstanbul Ticaret Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Katkıda Bulunanlar

Dr. Emre Erşen (Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Dr. Erhan Türbedar (TEPAV Balkan Çalışmaları Koordinatörü)

Doç. Dr. Erkin Erkmen (Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü)

Doç. Dr. Hasan Ali Karasar (Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Prof. Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Mehmet Özkan (Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Doç. Dr. Mesut Özcan (T.C. Dışişleri Bakanlığı, SAM)

Doç. Dr. Sadık Ünay (Balıkesir Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü & İslam İşbirliği Teşkilatı)

Doç. Dr. Şaban Kardaş (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Baskı ve Cilt

Mavi Ofset

BASIM YAYIN TIC. SAN. LTD. ŞTİ.

Organize Sanayi Bölgesi Eskoop Sanayi Sitesi

C1 Blok No: 25 İkitelli-İSTANBUL

Tel: (0212) 549 25 30 Fax: (0212) 549 26 84

www.maviofset.com

Grafik Tasarım

Mehmet Kaman

Basım Yeri ve Tarihi

İstanbul, Şubat 2013

ISBN 978-605-4383-27-6

İÇİNDEKİLER

BAŞKANDAN.....	5
GİRİŞ: BATI-SONRASI DÜNYA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	7
Birinci Bölüm	
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ BOYUTU.....	13
İkinci Bölüm	
YENİ BİR DÖNEME GİRERKEN TÜRKİYE’NİN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLERİ VE NATO.....	23
Üçüncü Bölüm	
TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDEKİ KASVETLİ HAVAYI DAĞITMAK.....	31
Dördüncü Bölüm	
YENİ DÖNEMDE ORTADOĞU VE KUZAY AFRİKA’YI YENİDEN DÜŞÜNMEK: TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU VE KUZAY AFRİKA POLİTİKASI.....	37
Beşinci Bölüm	
TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ: BAŞARILAR, SORUN ALANLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	47
Altıncı Bölüm	
BÖLGESEL SOĞUK SAVAŞ TEHDİDİNİ AŞMAK VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ.....	57
Yedinci Bölüm	
ANLAŞMAZLIKLAR ARASINDA GÜÇLENDİRİLMİŞ ORTAKLIK İNŞA ETMEK: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ.....	65
Sekizinci Bölüm	
KÜRESEL SİYASET ÇOĞUL YAPI KAZANIRKEN TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ.....	73
Dokuzuncu Bölüm	
TÜRKİYE’NİN AFRİKA AÇILIMI VE SAHRA-ALTI AFRİKA İLE İLİŞKİLERİ.....	79
Onuncu Bölüm	
“EVLAD-I FATİHAN” SÖYLEMİNİN ÖTESİNE GEÇEBİLMEK: TÜRKİYE’NİN BALKAN POLİTİKALARI.....	85
SONUÇ.....	93

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BLACKSEAFOR	: Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (The Black Sea Naval Force)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika (Brazil, Russia, India, China, South Africa)
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
CICA/AİGK	: Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia)
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Economic Cooperation Organization)
FDI	: Doğrudan Yabancı Yatırım (Foreign Direct Investment)
GKA	: Geri Kabul Anlaşması
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOBİ	: Küçük ve orta büyüklükteki işletme
MIST	: Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye (Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey)
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Paketi Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
SEEC	: Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İşbirliği Süreci (South-East European Cooperation Process)
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

BAŞKANDAN

MÜSİAD olarak özellikle ortaya koyduğumuz raporlar, çalışmalar, değerlendirmelerle iftihar ediyor, bunlardan gururla bahsediyoruz. Geleneksel olarak, Türkiye ekonomisinin durumu hakkında işadamlarının gözünden önerilerin bulunduğu Türkiye Ekonomisi Raporumuz her yıl Haziran ayında yayımlanarak kamuoyuyla paylaşılıyor.

Türkiye'nin son yıllarda gösterdiği siyasal etkinlik sebebiyle, bölgesel ve küresel düzlemlerde gücünün gittikçe artması ve dış siyasette hiç olmadığı kadar aktif rol oynaması biz işadamlarını Türkiye'nin dış politikasına ve diğer küresel siyasetin dinamiklerine daha çok ilgi göstermeye kaçınılmaz bir şekilde sevk etmektedir.

Artık uluslararası ticari ilişkiler ile uluslararası siyaset unsurlarının birlikte ele alınması, hesap edilmesi, ticari anlamda fırsat ve risklerin daha geniş bir çerçeveden değerlendirilmesinin gerektiği bir döneme girmiş bulunmaktayız. Türk dış politikasındaki her gelişme, sadece bir dış politika vakası değil, aynı zamanda, işadamlarını yakından ilgilendiren ticari/ekonomik bir mahiyet de arz etmektedir. Bu durumu, Türk işadamları bizzat yaşamıştır/yaşamaktadır. Bilhassa komşu ülkelerde yaşanan gelişmelerin olumlu ve olumsuz anlamda nasıl iş dünyasına doğrudan yansıtıldığını Libya, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerle olan ilişkilerimiz bağlamında görmekteyiz. Diğer yandan, doğrudan komşu olmadığımız, dünyanın diğer bölge-

leri de artık hem ölçөгini genişleten Türk dış politikasının hem de Türk işadamlarının ilgi sahasına girmiş bulunmaktadır.

MÜSİAD olarak, sadece ticari ve ekonomik kaygılarla değil, ülkemizin uluslararası siyasette daha etkin ve tarihi misyonuna uygun hareket etmesi yönündeki çalışmalarına destek vermek hepimizin boynunun borcudur. Önümüzdeki yıllarda, ülkemizde, bölgemizde ve bütün dünyada, adaletin, refahın ve barışın sağlandığı bir dünya özlemi ile bu yıldan itibaren geleneksel olarak her yıl Ocak ayında kamuoyuyla paylaşılacak olan “Türk Dış Politikası Raporumuzun” ülkemize hayırlı olmasını temenni ederim.

Nail Olpak

Genel Başkan

MÜSİAD

GİRİŞ: BATI-SONRASI DÜNYA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Dünya siyaset ve ekonomi merkezinin 16. yy'dan itibaren Batı'ya kaymaya başladığı birçok tarihçi tarafından kabul edilmektedir. 21. yy'lı yaşadığımız günlerde ise Dünya siyaseti ve ekonomisi bağlamında önemli dönüm noktalarına şahit olduğumuz çeşitli araştırmacı, tarihçi, siyaset bilimci ya da uluslararası ilişkiler uzmanı tarafından ortaya konulmaktadır. Genellikle ABD menşeli yapılan bu tartışmalarda tartışmanın nirengi noktasını, görünür zaman dilimi içinde, uluslararası siyasetin ekseninin ne şekilde evrileceği ve dünya siyasetini belirleyen ana aktörlerde ve uluslararası siyasetin doğasında vuku bulması beklenen yeni hal ve durumların analizleri oluşturmaktadır. Bu tartışmaların menşeinin ABD olması son derece anlaşılabilir bir durumdur çünkü bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve hâlâ birçok açıdan cari olan uluslararası düzen büyük ölçüde ABD hegemonyasına/üstünlüğüne dayanmaktadır. ABD hegemonyasının görece inişte olduğu tartışması uzunca bir süredir ABD üniversitelerinde ve düşünce üretim merkezlerinde tartışılmaktadır.

Dünyanın “diğer” bölgelerindeki önüne geçilmesi zor yükseliş, küresel siyasetin birçok alanında 16. yy'dan bu yana görmeye aşına olduğumuz “Batı” hegemonyası ile rekabet edebilecek uluslararası aktörlerin ortaya çıkması ile neticelenebileceği gibi Batılı olmayan unsurların, uluslararası siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında, uzunca bir süredir olmadığı kadar etkin olacağı ve ağırlığını hissettireceği öngörülmektedir.

Dünya siyasetinin ne şekil alacağı hususu 2000'li yıllarda tekrardan alevlenerek devam etmektedir. Küresel siyasetin doğasında olan/olacak olan gelişmeler hakkındaki analizler, gene bilhassa ABD merkezli kurumlarda, ama yalnızca burada değil dünyanın diğer farklı yerlerinde de, ele alınmakta, bu konuda çok ciddi akademik ve popüler çalışmalar yayımlanmakta ve düzinelerce toplantı, sempozyum ve konferanslar tertiplenmektedir. ABD/Batı'nın küresel hegemonyasının akıbeti hakkında farklı görüşler olmakla birlikte, bu konudaki tarafların çoğunluğunun kabul ettiği gerçek önümüzdeki yakın gelecekte dünya

siyasetinin daha çoğul bir karakter arz edeceğidir. Diğer bir deyişle, dünyanın “diğer” bölgelerindeki önüne geçilmesi zor yükseliş, küresel siyasetin birçok alanında 16. yy’dan bu yana görmeye aşına olduğumuz “Batı” hegemonyası ile rekabet edebilecek uluslararası aktörlerin ortaya çıkması ile neticelenebileceği gibi Batılı olmayan unsurların, uluslararası siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında, uzunca bir süredir olmadığı kadar etkin olacağı ve ağırlığını hissettireceği öngörülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, konu sadece ABD ve diğer Batı ülkelerinin siyasette ve ekonomide görece ağırlığının azalması değil, dünya siyasetinin daha çoğulcu hale gelmesi ile “Batı sonrası” (*post-Western*) bir uluslararası ilişkilerin yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan dinamikleri de tartışma konusudur.

Bu açıdan bakıldığında, 21. yy için Türk dış politikasının kaçınılmaz bir şekilde karşı karşıya geleceği husus yeni “çokboyutlu” dış siyaset gerçeği olacaktır.

Dünya siyasetinin daha çoğul bir niteliği haiz olması, Batı dışı unsurların uluslararası siyaset, ekonomi ve kültüründe gittikçe artan ağırlığa sahip olması öngörüsü Batı’nın ve bilhassa ABD’nin küresel siyaset, ekonomi ve kültürde olan etkisinin nihayete ereceği anlamına tabii ki gelmemektedir. Muhakkak suretle, gelecek yüzyılda ABD ve AB siyasette, ekonomide ve kültürde küresel ekseninde çok etkin olmaya devam

edecektir. Bununla birlikte, yirminci yüzyıldan farklı olarak, dünyanın birçok bölgesinin yükselmekte olduğu da aşikârdır. Asya-Pasifik bölgesinin gelecek 20-30 yılda “bir cazibe merkezi” haline geleceğine dair birçok haber ve yorum popüler medyaya da bol bol yer almaktadır. Sadece, Çin ya da Hindistan değil, Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika’da da önemli modernleşmelerin vuku bulacağı ve bunları dünya siyasetini derinden etkileyeceği anlaşılmaktadır. Bu konuda var olan akademik ve popüler literatüre bakıldığında “yükselen devletler/ülkeler”, “yükselen ekonomiler”, BRICS (Brezilya, Rusya, Endonezya, Çin ve Güney Afrika) ya da MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye) ülkeleri, “Küresel Salıncak Ülkeler - Global Swing States” (Brezilya, Türkiye, Hindistan Endonezya) gibi ifadelerinin sıkça kullanılmakta olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, G7/8’lerin G-20 şeklinde tekrardan tasarlanması küresel ekonomi ve siyasetin çoğul yapısının kontrol altına alınmasında yaşanan zorlukların bir neticesidir.

Uluslararası siyasetin yukarıda ifade edilen çokboyutlu geometrisinin geleceği ve cari olan uluslararası düzende siyasette, ekonomi ve kültürde ne şekilde yapısal ve kurumsal değişikliklere yol açacağı tartışma konusudur. Ancak, sadece ABD dış politikasına bakıldığında, bu küresel değişim tartışmalarının çok ciddiye alındığı görülmektedir. ABD’nin Asya-Pasifik bölgesini dış siyaset önceliklerinde ilk sıralara yerleştirmesi tesadüf değildir. “Asia Pivot” ya da “Pivot to Asia” şeklinde ifade edilen yeni strateji ABD’de büyük tartışmalara yol açmıştır. ABD’nin “Asia Pivot” stratejisinin ne şekilde uygulanacağı ve bölgesel ve küresel sonuçlarının ne olacağı uluslararası siyaset açısından çok önemli bir mahiyet arz etmektedir.

run kaleme alınmasının temel nedenlerinden biri de bu tartışmaları Türkiye kamuoyuna sunmaktır. Bu açıdan bakıldığında, 21. yy. için Türk dış politikasının kaçınılmaz bir şekilde karşı karşıya geleceği husus yeni “çokboyutlu” dış siyaset gerçeği olacaktır. Çokboyutlu dış siyaset konusu yalnızca son dönemde değil daha önceleri de Türk dış politikasını belirleyen fikri unsurlar arasında yerini almış ve sıkça tartışılmıştır. Türk dış siyasetinde çokboyutluluk vurgusu uluslararası siyasette dönüşümlerle birlikte ister istemez tekrar dış politika gündemine oturmaktadır. Soğuk savaşın bitmesinden hemen sonra uluslararası siyasetin yeniden şekillenmeye başladığı ortamda, Türkiye’nin bilhassa Turgut Özal döneminde, dış siyasette çeşitlenme ve yeni dönemin getirdiği yeni jeopolitik imkânları değerlendirmek için belli bir çaba içine girdiği ve yeni dönemde, Avrupa Birliği yanında Orta Asya, Kafkaslar ve Ortadoğu’ya yönelik önemli siyasi ve ekonomik girişimlerde bulunduğu hatırlanmalıdır. Bu dönemde, Türkiye, AB’ye üyelik başvurusu yaparken, diğer yandan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün kurulmasında liderlik yapmış, Orta Asya ve Kafkaslar’da bulunan cumhuriyetlerle derin ilişkiler kurabilme ve belli ölçülerde entegrasyona gidebilmenin yollarını da aramış ve TİKA gibi birçok önemli örgüt bu dönemde kurulmuştur.

Benzer gelişmeleri Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) iktidara geldiği 2002 genel seçimlerinden sonraki dönemde de gözlemlemek mümkündür. AK Parti hükümetleri (58, 59, 60 ve 61. Hükümetler) dış politika alanında yeni açılımlar gerçekleştirme arayışlarına girişmişler ve çokboyutlu dış politika yanında, “komşularla sıfır sorun”, aktif ve “proaktif” dış politika kavramlarını uluslararası siyaset alanında uygulamaya çalışmışlardır. AK Parti hükümetlerinin dış politikada yukarıda kısaca ifade ettiğimiz fikri temellerinin önemli ölçüde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik* başlıklı eserinde ifade edilen görüşlerden etkilendiği aşikârdır.

Esasen, AK Parti hükümetleri döneminde uygulanmaya çalışılan dış politikada “çokboyutluluk” unsuru, yukarıda ifade edilen “Batı-sonrası uluslararası ilişkiler” tartışmalarına genel anlamda denk düşmektedir.

Esasen, AK Parti hükümetleri döneminde uygulanmaya çalışılan dış politikada “çokboyutluluk” unsuru, yukarıda ifade edilen “Batı-sonrası uluslararası ilişkiler” tartışmalarına genel anlamda denk düşmektedir. Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun son dönemlerde uluslararası platformlarda sık sık yaptığı uluslararası sistem eleştirilerini de bu minvalde okumak gerekmektedir. Türk dış politikası için çizilen 21. yy yol haritası yukarıda ifade edilen görüşlere bigâne kalmaz, kalmamalıdır. 21. yy Türk dış politikası bu açıdan bakıldığında yeni yüzyılın getirdiği küresel “meydan okumalara” karşı en azından fikri hazırlıklarını yapmalı ve yeni dönemde izlenmesi gereken dış siyaset esasları hakkında yüksek nitelikli akademik çalışmalar yapılmalı ve bu çok önemli husus, sempozyum, konferans ya da toplantılarda enine boyuna ele alınmalıdır. Esasen, MÜSİAD’ın gerçekleştirdiği bu çalışma yukarıda bahsedilen bir arayışın neticesidir.

Yeni dönemde Türkiye'nin dış siyasetinin çeşitlenmesi çok önemli bir unsur olarak karşımızdadır. Bu açıdan, Türkiye'nin Asya-Pasifik bölgesine daha fazla önem göstermesi gerekecektir. Esasen, Ekim 2010'da Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun Türkiye ziyareti sırasında Türkiye-Çin arasında *stratejik işbirliği ilişkileri* oluşturulmuş olması bu arayışın bir neticesi olsa gerektir. Bu raporda ifade edildiği gibi Türkiye'nin yükselişi ve Çin'in Avrasya politikasının (tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırması) yürürlüğe koyulmasıyla iki ülke arasındaki mesafeler yakınlaştığı gibi, Orta Asya, Ortadoğu ve hatta Afrika alanlarında enerji, ekonomi ve jeopolitik konularda işbirliği fırsatları yaratılmıştır. Bunların gerçekleşmesi için karşılıklı siyasî güvenin sağlanması gerekmektedir. Bunun bir yolu da, Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü üyeliğine dahil olmasından geçebilir.

Türkiye'nin uluslararası siyasette Avrasya'yı ihmal etme tercihi asla olamayacağı gibi Avrasyacı, "Üçüncü Dünyacı" ya da "Batı Karşısı" şeklinde ifade edilen alternatif arayışlar Türkiye'nin tarihi, kültürü, jeopolitikası ve ekonomik dinamikleri ile uyuşmamaktadır.

Benzer şekilde, Türkiye-Rusya ilişkileri birçok açıdan Türk-Rus tarihinde nadir görülen bir yaklaşma içindedir. Raporda ifade edildiği gibi, Türkiye-Rusya ekonomik ilişkileri 30 milyar doları aşmıştır. 2015 yılında bu rakamın 100 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir. Küresel ve bölgesel ölçekteki bazı sorunlara ilişkin temel görüş farklılıklarına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler 2012 yılında da "çokboyutlu güçlendirilmiş ortaklık" perspektifi çerçevesinde gelişmeye devam etmiştir. Türkiye-Rusya, Suriye krizinde olduğu gibi, bazı uluslararası gelişmelerde, taban tabana zıt siyaset izleseler dahi, "anlaşamadıkları noktalar üzerinde anlaşma sağlayarak" ilişkileri derinleştirmeye çalışmaktadırlar.

Orta Asya ve Kafkaslar, Avrasya'nın bu iki devletinin rekabet halinde olduğu iki bölgedir. Sovyetlerin yıkılması ile birlikte bu coğrafyada ortaya çıkan "jeopolitik boşluğu" doldurmak ve kardeş halkların daha fazla entegre olması gerektiği fikirlerinden yola çıkan Türkiye, 1990'lı yıllardan bu yana bu amaca yönelik büyük çabalar içine girmiştir. Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya'dan vazgeçmesi mümkün değildir. Türkiye'nin bu yöndeki çabalarında zaman zaman inişler çıkışlar yaşansa da kurumsal açıdan Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında belli bir mesafe alınmıştır. Bu raporda, Türkiye'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya siyasetinin yirmi yıllık bir bilançosu çıkarılmakta ve yeni dönemde bu konuda çeşitli politika önerilerinde bulunmaktadır.

Sahra-altı Afrika, uluslararası siyasette ihmal edilmiş ancak gittikçe daha fazla dikkat çeken bir bölgedir. Bu bölgedeki Türkiye'nin son dönemlerdeki aktivizmi birçok eski kolonici ülkeler tarafından yakından takip edilmekte ve "Türkiye buralarda ne yapmak istiyor?" sorusu bu kesimler tarafından sık sık sorulmaktadır. Bu çalışmada ifade edildiği şekilde, yeni dönemde, Türkiye'nin Afrika-yardım, Afrika-yoksulluk, Afrika-fakirlik kavramlarını yan yana kullanmaktan, Afrika'nın fakirliğini dile getirmekten kaçınması daha doğru olacaktır. İnşa edilmiş bu yoksul Afrika resminin ortadan kalkmasını sağlamak Afrikalıların özgüvenlerini kazanmalarını sağlayacaktır. Bunların yerine Afrika-kalkınma, Afrika-geliş-

me kavramlarının daha sık kullanılması, Afrika'nın kültürel ve ekonomik zenginliklerinin tanıtılması için gayret sarf edilmesi Afrika ile ilgili kavramsal çerçevede değişiklik meydana getirecektir.

Yukarıda ifadelerden, Türk dış politikasının Avrupa, AB ya da Atlantik boyutunu ihmal eden bir mahiyet kazanması gerektiği fikri anlaşılmalıdır. Diğer bir deyişle, yukarıda öz bir şekilde ortaya koyduğumuz düşünceler, Türkiye için “Avrasyacı”, “Batı Karşıtı” ya da “Üçüncü Dünyacı” şeklinde bazen ifade edilen “alternatif” dış politika önerilerini içermektedir. Türkiye'nin uluslararası siyasette Avrasya'yı ihmal etme tercihi asla olamayacağı gibi Avrasyacı, “Üçüncü Dünyacı” ya da “Batı Karşıtı” şeklinde ifade edilen alternatif arayışlar Türkiye'nin tarihi, kültürü, jeopolitikası ve ekonomik dinamikleri ile uyuşmamaktadır. Zaman zaman Türkiye'de ve yurtdışındaki bazı yorumcuların bu gerçeği görmekte zorluk çektikleri ve Türk dış politikasında yeni şartların göz önüne alınarak “ince ayar” yapma çalışmalarını “eksen değişmesi” şeklinde algıladıkları görülmektedir. Oysaki bu yorumcuların kaçırdukları nokta, Türkiye'nin değil dünya siyasetinin ve ekonomisinin eksenin kaymakta olduğu gerçeğidir.

Bu nedenle, önümüzdeki yeni dönemde, Türkiye'nin ABD ile olan stratejik ilişkilerinin güçlenerek devam edeceği öngörülmektedir. Model ortaklık gibi bazı kavramlarla gösterilmeye çalışıldığı gibi, Türkiye-ABD ilişkileri büyük ölçüde karşılıklı ulusal çıkarlara saygı ilkesi etrafında gelişmeye devam edecektir. ABD'nin çoğullaşan uluslararası ilişkilerde Türki-

Türk dış politikasının karşılaştığı/karşılaşacağı küresel “meydan okumalar” yanında büyük bölgesel riskler de söz konusudur.

ye gibi “yükselen güçlere” uluslararası siyasette daha fazla manevra alanına ve inisiyatife hazır olduğu/olacağı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin mevcut dış politikası ile de uyuşmaktadır. Bununla birlikte, raporda da ifade edildiği gibi, ABD'nin bilhassa Filistin konusunda İsrail'e vermiş olduğu şartsız destek hem ABD'nin uzun vadede ulusal çıkarlarına uymamakta hem de Türk-ABD ilişkilerine zarar vermektedir. Bu konuda maalesef Obama'nın ilk dönemindeki iyimserlik gittikçe azalmaktadır. ABD'nin Filistin konusunda İsrail'e vermiş olduğu bu şartsız destek uluslararası toplumun vicdanını kanatmakta ve Amerikan karşıtlığını da körüklemektedir. NATO bünyesinde Türkiye'nin faaliyetlerinin artacağı da öngörülebilir. Türkiye'nin etrafında askeri riskler artmaya devam ettiği müddetçe Türk halkının güvenliğinin sağlanması için NATO'nun etkin kullanılması her zaman mümkündür. Dış siyasetteki en önemli unsur şüphesiz devlet kurumlarının halkın güvenliğini sağlamasıdır.

Türkiye-AB ilişkileri üzerinde uzunca bir süredir kasvetli bir hava bulunmaktadır. Bu havanın dağılması hem Türkiye hem de AB için gereklidir. Bu çalışmada ifade edildiği gibi, İrlanda'nın dönem başkanlığında Türkiye-AB ilişkilerindeki bu gergin atmosferin belli ölçüde dağılması ve yumuşaması beklenmektedir. Ancak, yapısal sorunlar çözülmediği müddetçe, bu yolda hızlı yol alınması kolay olmayacaktır. Bilhassa Türkiye-AB ilişkilerini sabote etmiş olan Kıbrıs konusunda hakkaniyetli ve şümüllü bir çözüme varmak gerek-

mektedir. Bununla birlikte, Kıbrıs konusunda çözüm bulmak, en baştan beri bir dizi yanlışlıklar yapan AB'nin ahlaki görevidir.

Türk dış politikasının karşılaştığı/karşılaşacağı küresel “meydan okumalar” yanında büyük bölgesel riskler de söz konusudur. Suriye krizinin derinleşmesi ve bölge devletleri arasında siyasi gerginliği arttırıcı bir unsur haline gelmesi, Irak'ta yaşanan siyasi kriz, Kuzey Irak ve Kerkük sorunu, PKK terör örgütünün hem Türkiye'de hem de bölgenin diğer ülkelerinde faaliyetlerine devam etmesi, Arap Baharı'nın artçı şoklarının devam etmesi/edecek olması, Ortadoğu'da Sünni-Şii eksenindeki bölünmüşlüğün çatışmaya dönüşme potansiyeli ve İran sorunu bölgedeki siyasi ve askeri gerginliğin yükselmesine neden olmuştur. Adı konulmamışsa da, Suriye ve Irak krizleri, bölgedeki sekteryen fay hatlarının hareketlenmesine neden olmuştur. Bölgede İran ile Türkiye'nin sık sık karşı karşıya getirilmesine çalışılrsa da, Türkiye'nin bu bölgesel soğuk savaş ihtimalini azaltacak manevralar içine girdiği görülmektedir.

Bölgesel bir çatışmayı engelleyebilecek önemli bir fikri buluş olan “komşularla sıfır sorunlu” dış politika arayışı bilhassa Suriye'de yaşananlar nedeni ile zor zamanlar geçirmekte ve adeta sınanmaktadır. Esasen, kriz öncesi Suriye ile olan ilişkilerdeki büyük gelişme ve ilerleme, AK Parti hükümetlerinin en önemli övünç kaynağı iken Suriye krizi, bu politikaları sınamakla birlikte ıskartaya çıkarmış da değildir. Bize göre, uluslararası siyasete uzun erimli bakmakta yarar vardır. Bölgemizde krizler hiç eksik olmamakla birlikte, krizlerin yönetimi konusunda Türkiye'ye çok önemli görevler düşmektedir. Bu Türkiye'nin milli menfaati açısından çok önemli bir niteliği haiz olmasının yanında, Türkiye'nin bir sorumluluğudur. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin kriz yönetme yeteneğinin artmasında yarar olacaktır. Ancak bu durumu, bazı yorumcular tarafından ifade edildiği gibi “ her yere yetişme” “her krize müdahil olma takıntısı” şeklinde algılamak yanlış olacaktır. Tabii ki Türkiye'nin bölgedeki bütün krizlere yetişme ve müdahale etme ne imkânı vardır ne de böyle bir uğraşa Türkiye girişmelidir. Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgesel krizlere iyi hesaplanmış, hazırlıklı ve gerçekçi bir zeminde hakemlik ya da arabuluculuk yapması bölge barışı için faydalı olacaktır.

Birinci Bölüm

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ BOYUTU

Giriş

Küresel ekonomi politik sistemde Soğuk savaş döneminin bitişinin ardından ivme kazanan ekonomik entegrasyon ve rekabet baskıları, 2008-2009 yıllarında ABD-Avrupa piyasalarından dünyaya yayılan Küresel Ekonomik Kriz sonrasında yeni ve yapısal bir dönüşümün kapılarını açmıştır. Dünya sisteminin yönetiminde ekonomik ve giderek siyasi ağırlığın Atlantik ekseninden başta Çin ve Hindistan olmak üzere BRICS (Brezilya, Çin, Hindistan, Güney Afrika) ve MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye) gibi yükselen güçlere doğru kaymakta olduğu yaygın biçimde ifade edilmektedir. Sözü edilen konjoktüre uygun olarak gerek ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması, gerekse hukuk devletinin güçlendirilmesi ve demokratik konsolidasyon sürecinin ilerlemesi bağlamında 2002 sonrasında ciddi atılımlar yapan Türkiye, eşzamanlı olarak “yumuşak güç” unsurlarını önceleyen bir dış politika stratejisine yönelmiş ve proaktif bölgesel aktör karakteri perçinlenmiştir. Mücavir bölgelerde problem çözücü ve istikrar kurucu bir aktör olarak inisiyatif alan ve dünya kamuoyunun dikkatini çeken ekonomik dinamizmi ile bölgesel bir çekim merkezi niteliği kazanan Türkiye’nin uluslararası platformlarda görünürlüğü ve kredibilitesi artmıştır. Bu bağlamda, Türk dış politikasının yapım ve uygulama süreçlerinde gerek Türkiye’nin demokratik konsolidasyon ve AB ile tam üyelik müzakereleri çerçevesinde yaşadığı iç transformasyon, gerekse Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu gibi mücavir alanlardaki gelişmeleri etkileyebilme kapasitesinin görece artışına bağlı olarak gelişen “yeni proaktivizm” siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik açılardan değerlendirilmelidir. Tunus’ta başlayıp Mısır ve Libya ile devam eden ve nihayet Suriye’ye ulaşan “Arap Uyanışı” sürecinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesini sarsan istikrarsızlık dinamikleri, Türk dış politikasının komşularla derinleşen ilişkiler ve sosyo-ekonomik entegrasyon temeline dayanan ana arterlerinde geçici tıkanmalar oluştursa da, orta vadede bölgesel istikrarın

sağlanmasıyla Türkiye'nin güçlü bölgesel ağırlığı daha net ve somut biçimde hissedilmeye başlayacaktır.

Son dönemdeki gelişmelere paralel olarak yeni Türk dış politikasının dinamik karakterini ve süregiden değişimin temel parametrelerini dış politika-ekonomi ilişkileri bağlamında inceleme eğilimleri güç kazanmaktadır. Ayrıca ekonomik küreselleşmenin derinleştiği günümüzde Türkiye gibi ihracata dayalı bir ekonomik büyüme modeli ile proaktif bir dış politika tavrını bir arada yürütme arzusunda ülkelerin, stratejik ticaret-sanayi ve bilim-teknoloji politikalarına önem vererek uluslararası rekabet güçlerini arttırmak durumunda oldukları genel kabul görmektedir. Sınai-teknolojik üstünlük, demokratik konsolidasyon ve dış politika aktivizmi arasında birbirini destekleyen bir sinerji ve "yumuşak güç" yayma etkisinin bulunduğu artık net biçimde anlaşılmıştır. Türk dış politikası yapım ve uygulama süreçleri ile ticaret-sanayi ve bilim-teknoloji politikaları arasında stratejik eşgüdüm ve koordinasyon öngören, dış politika ve sanayileşme/teknolojik gelişim konularını bir

Türk dış politikası yapım ve uygulama süreçleri ile ticaret-sanayi ve bilim-teknoloji politikaları arasında stratejik eşgüdüm ve koordinasyon öngören, dış politika ve sanayileşme/teknolojik gelişim konularını bir arada işleyen analizlerin artması önemlidir.

arada işleyen analizlerin artması önemlidir. MÜSİAD dış politika raporunun bu bölümünde Türk dış politikasının son on yıllık süreçte Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) yönetiminde ve özellikle Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı döneminde tecrübe ettiği köklü dönüşümün ekonomik yansımaları masaya yatırılacaktır. Ayrıca Türkiye'nin bilim, sanayi ve teknoloji politikalarının dış politika aktivizminin altını ne derece doldurabildikleri ve dış politika ile sanayileşme vizyonlarının ne derece uyum içinde seyrettikleri sorusuna cevap aranacaktır.

Ekonominin Küreselleşmesi ve 'Yeni Dış Politika'

2002 sonrası Türk siyasi hayatına damgasını vuran AK Parti, hem özel sektörün desteklenmesi ve küresel piyasalarla ekonomik entegrasyonun hızlandırılması; hem de toplumun ortalama sosyoekonomik gelişmişlik seviyesinin yükseltilmesi adına eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel kamu hizmetlerinde ciddi iyileştirmeler yapılmasını hedeflemiştir. Bu amaçla bir taraftan altyapı yatırımları ve istihdam yaratan üretime dayalı yatırımların özendirilmesine yoğunlaşılırken diğer taraftan mali disiplin ve kamu yönetiminde etkinlik ve verimlilik temelinde sağlanacak ekonomik istikrara önem verilmiştir. Böylece Türkiye'de yapısal dönüşümün mali disiplin, güçlü kurumsal denetim mekanizmaları ve piyasa-dostu makroekonomik politikalar yoluyla "post-Washington Mutabakatı" temelinde uygulanmasını savunan uluslararası toplumun beklentileri ile siyasi-ekonomik istikrarı hedefleyen AK Parti iktidarı ve dünya pazarlarına entegre olmak isteyen Anadolu sermayesinin özlemleri arasında bir sinerji oluşmuştur. Bu sinerjinin vazgeçilmez bir unsuru da, ithal ikamesine dayalı kapalı rejimlerden ihracata dayalı büyüme stratejilerine geçişte ihtiyaç duyulan proaktif ve çokboyutlu bir dış politika yaklaşımının belirginleşmesi ile ortaya çık-

mıştır. Geçmişte Turgut Özal, Hikmet Çetin ve İsmail Cem gibi aktörler tarafından belli dönemlerde kesintilerle tohumları atılan ve komşu ülkelerden başlayarak başat bölgesel ve küresel aktörler ile uluslararası normlar çerçevesinde aktif angajman prensibine dayanan proaktif dış politika çizgisi, AK Parti hükümetlerinde, Abdullah Gül ve Tayyip Erdoğan'ın başbakanlıkları ve Ahmet Davutoğlu'nun Başbakan Başdanışmanlığı ve Dışişleri Bakanlığı dönemlerinde sistematik bir çerçeveye oturtulmuş, teorik/felsefi bir temele kavuşturulmuş ve sosyoekonomik yansımalarla derinleştirilmiştir.

Bu yeni yaklaşım, Türk dış politikasında özellikle Soğuk savaş döneminde kemikleşen izolasyoncu eğilimlerin resmen reddedildiğinin ve ortak çıkarlar temelinde yakın ve bölgesel komşularla dostane siyasi, ticari ve insani ilişkiler kurulmasına yönelik Türkiye tarafında güçlü bir irade bulunduğu kurumsal ifadesi üzerine oturmuştur. Kimi çevrelerin peşin hükümlü “eksen kayması” eleştirilerine rağmen, özellikle Ortadoğu'daki komşu ülkelerle aktif olarak yürütülen bu politika sayesinde karşılıklı ekonomik bağımlılığın artırılması yoluyla bölgesel istikrar, güvenlik ve refahın artmasına yönelik ciddi adımlar atılmıştır. 2003 yılındaki Irak işgalinin öncesinde “Irak'a Komşu Ülkeler” konferansları ile başlayıp Irak ve Suriye gibi sınır komşularıyla kalıcı kurumsal entegrasyon çabalarıyla devam eden; Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve diğer bölgelerdeki pek çok ülke ile “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği” düzenlemeleri, serbest ticaret anlaşmaları, vizelerin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler temelinde sürdürülen; ve Latin Amerika, Doğu Asya ve Sahra-altı Afrika gibi daha önce tamamen ihmal edilen bölgelere uzanan dış politika dinamizmi Türkiye'nin küresel profilinde kısa zamanda ciddi bir yükselmenin gözlenmesine sebep olmuştur.

Bu yeni yaklaşım, Türk dış politikasında özellikle Soğuk savaş döneminde kemikleşen izolasyoncu eğilimlerin resmen reddedildiğinin ve ortak çıkarlar temelinde yakın ve bölgesel komşularla dostane siyasi, ticari ve insani ilişkiler kurulmasına yönelik Türkiye tarafında güçlü bir irade bulunduğu kurumsal ifadesi üzerine oturmuştur.

Türkiye'nin Ortadoğu ve AB ile Ticaretinin Karşılaştırılması (milyon dolar)

	2000				2011			
	İhracat	İthalat	Toplam	%	İhracat	İthalat	Toplam	%
AB	15.664	28.526	44.190	53,7	62.347	91.128	153.475	40,8
Ortadoğu	2.572	3.373	5.945	7,2	27.936	20.439	48.375	12,8
Toplam	27.774	54.502	82.276		134.906	240.841	375.747	

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Dış politika yaklaşımı ile ekonomik aktörlerin ilişkileri açısından dikkat çekici olan bir husus, küçük ve orta boy işletmeleri temsil eden iş örgütlerinin aksine; İstanbul merkezli büyük sanayi ve ticaret burjuvazisini temsil eden TÜSİAD çevresinin dış politika ve ekonomik işbirliği açılımlarında Türkiye ekonomisindeki yönlendirici gücü nispetinde yer

almamış olmalarıdır. Bunun kaynağında, KOBİ örgütlenmelerinin ABD ve Avrupa dışındaki yeni ve riskli pazarlara açılan hükümetin stratejisine daha kolay uyum sağlayabilme kabiliyetine sahip olmaları yatmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye akışlarına bakıldığında 2005 yılından itibaren Avrupa Birliği ile tam üyelik perspektifinde sürdürülen müzakerelerin doğrudan yabancı yatırım (FDI) seviyelerini yıllık 20 milyar dolarla cumhuriyet tarihinin en yüksek noktalarına çektiği görülmektedir. Ayrıca siyasi istikrar, hızlı ekonomik büyüme, yükselen yaşam standartları ve küresel itibar faktörleri arasında birbirini besleyen olumlu bir sarmal etkisi gözlemlenmiştir. Bu resmin ekonomik boyutundaki olumlu unsurlar, 2008 yılında ABD ve Avrupa piyasalarında patlak veren “Sub-prime Mortgage” krizi ve takip eden Küresel Resesyona kadar devam etmiştir. AK Parti kadrolarının ekonomik büyüme ve yapısal dönüşümü siyasi meşruiyet temellerinin ana bir unsuru olarak algılayan yaklaşımları, küresel piyasalardaki likidite bolluğu ve geniş yatırım fırsatları ile birleştiğinden; düşük enflasyon ortamında hızlı büyüme ve mali disipline dayalı yapısal dönüşüm ivmesi yakalanabilmiştir. Türkiye'nin makroekonomik istikrarsızlık ve yüksek enflasyon dönemleri ile özdeşleşen yakın dönem ekonomi-politik tarihine bakıldığında 2002 sonrasında ciddi bir aşama kay-

Ekonomik diplomasinin içerik ve karakteri açısından vurgulanması gereken bir unsur ise, çok yönlü dış politika açılımları ile desteklenen yeni pazar açılımlarının özellikle küçük ve orta boy ticari işletmelere (KOBİ) yeni operasyonel alanlar yaratılması metodu ile ilerlemesidir.

dedildiği açıktır. Bunun sonucunda da, cumhuriyet tarihinin pozitif büyüme ve ihracat rekorları üst üste kırılmış; büyük çaplı stratejik özelleştirme ihaleleri avantajlı fiyatlarla sonuçlandırılmış ve rekor düzeylerde doğrudan yatırım akışları mümkün hale gelmiştir. Özellikle Merkez Bankası bağımsızlığını izleyen ve bankacılık-finans sektörlerinde gerçekleştirilen kapsamlı kurumsal reformlar sonucu modern ve rekabetçi bir “düzenleyici devlet”in altyapısı güçlü biçimde oluşturulmuş ve bu sayede 2008-2009 küresel ekonomik krizinin potansiyel zararları minimize edilip hızlı bir krizden çıkış stratejisi başarıyla uygulanabilmiştir.

Makroekonomik politikalar ile Türk dış politikası arasındaki eşgüdüm ve koordinasyona bakıldığında ise son dokuz yıl boyunca temel parametreleri Ahmet Davutoğlu tarafından oluşturulan dış politika yapımının ekonomik stratejideki açılımları yakından takip ettiği; hatta zaman zaman bu açılımların önüne geçerek ekonomik karar alıcılara yön gösterdiği görülmektedir. Örneğin, komşu ülkelerden başlatılarak geniş bir platforma yayılan vize kaldırma düzenlemeleri ve Ortadoğu'dan Latin Amerika'ya, Doğu Asya'dan Balkanlar'a kadar pek çok farklı bölgede bulunan ülkeyle imzalanan serbest ticaret anlaşmaları sınır ötesi ticari canlılığın ve sosyal mobilizasyonun arttırılmasına ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca, proaktif dış politika yaklaşımının dış ticaretteki yansıması “kurallı ticaret” olmuş ve birçoğu Dünya Ticaret Örgütü üyesi olmayan Ortadoğu ülkeleri ile imzalanan ekonomik işbirliği anlaşmaları ve “yüksek düzeyli stratejik işbirliği” mekanizmaları küresel kriz ortamında Türk ekonomisine yeni ihracat pazarları açarak Avrupa pazarlarında düşen

talep etkisinin dengelenmesine yardımcı olmuşlardır. Enerji nakli bağlamında Bakü-Tiflis-Ceyhan, Nabucco, Mavi Akım ve Güney Akım gibi küresel önem taşıyan projeler uzun dönemli jeostratejik ve ekonomi-politik imkânlar sunarken; Latin Amerika, Doğu Asya ve Sahra-altı Afrika gibi önemli yükselen pazarlarla ilk defa ciddi ve kalıcı ekonomik ilişkiler oluşturulması için gerekli altyapının kurulması yönünde temeller atılmıştır.

Ekonomik diplomasinin içerik ve karakteri açısından vurgulanması gereken bir unsur ise, çok yönlü dış politika açılımları ile desteklenen yeni pazar açılımlarının özellikle küçük ve orta boy ticari işletmelere (KOBİ) yeni operasyonel alanlar yaratılması metodu ile ilerlemesidir. Henüz Türkiye'nin küresel entegrasyonuna rengini verecek sektörel ve bölgesel yatırım öncelikleri ile hedeflenecek potansiyel yatırım (*niche*) alanları konusunda stratejik bir netlik ve orta/uzun vadeli bir planlamanın bulunmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda, dış politika aktörlerinden daha ziyade ekonomik karar alıcıların, kilit denetim/gözetim kuruluşlarının ve Türk ekonomisine yön veren büyük çaplı sanayici ve işadamı grupları ile KOBİ temsilcilerinin sistematik bir sinerji içinde kümelenme (*clustering*), kuluçkalaşma (*incubation*) gibi stratejik/taktik öncelikler ile coğrafi hedeflemeler belirlemeleri kaçınılmazdır.

Türkiye'nin son on yılda gerek sosyoekonomik alanda yaşadığı yapısal dönüşüm, gerekse dış politika formülasyonu ve uygulaması açısından ulaştığı dinamizm göz önüne alındığında, kriz risklerini minimize eden bir “düzenleyici devlet”in büyük ölçüde yerleştiği; ancak kamu-özel sektör-sivil toplum sinerjisinden güç alan küresel rekabet odaklı bir “rekabet devleti”nin henüz oluşum sürecinin ilk aşamalarında olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin son on yılda gerek sosyoekonomik alanda yaşadığı yapısal dönüşüm, gerekse dış politika formülasyonu ve uygulaması açısından ulaştığı dinamizm göz önüne alındığında, kriz risklerini minimize eden bir “düzenleyici devlet”in büyük ölçüde yerleştiği; ancak kamu-özel sektör-sivil toplum sinerjisinden güç alan küresel rekabet odaklı bir “rekabet devleti”nin henüz oluşum sürecinin ilk aşamalarında olduğu söylenebilir. Küresel profildeki görece yükselişe rağmen Türkiye, kendisiyle sıkça karşılaştırılan BRICS ülkeleri ve hızlı kalkınma ivmeleri ile dikkat çeken Doğu Asya ülkeleri ile mukayese edildiğinde ekonomik sektörler arasında stratejik tercihler yaparak bu tercihler üzerinden koordineli sosyal, ekonomik ve dış politika yaklaşımları formüle etme noktasında henüz yeterince güçlenmiş değildir. Organizasyonel ve algısal açılardan devlet mekanizmasının ekonomik ve mali unsurları ile siyasi ve dış politik unsurları arasında yetki ve kontrol alanları kalın çizgilerle ayrılmış bir bürokratik mimari göze çarpmaktadır. Örneğin Dışişleri Bakanlığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Başbakanlık Yatırım Destek Ajansı, Kalkınma Bakanlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi kurumlar arasında üst düzey yöneticiler ve prensipler bazında bir işbirliği olmakla birlikte, dış ticaretle uğraşan girişimcilerin stratejik ihtiyaçlarına odaklanan, kurumsal ve sınırları net çizilmiş “rekabet arttırıcı” ulusal bir işbirliği çerçevesinin ve ortak kurumsal platformların oluşturulmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Ayrıca bu ortak kurumsal platform-

ların Güney Kore ve benzeri Doğu Asya ülkelerinde başarılı örnekleri görülen özerk “Kalkınma Enstitüleri” ile sürekli beslenerek güncel bilgi altyapısı temelinde ulusal stratejiler oluşturmaları beklenmelidir.

Türkiye’de ise ekonomi yönetiminin başat unsurları ve kurumları arasında dahi ülkenin küresel rekabet gücünü arttıracak uzun vadeli temel bir politika çerçevesi ile uyumlu olacak para, maliye, istihdam, eğitim-sağlık politikaları, hatta iç rekabet politikasının öncelikleri üzerinde net bir uzlaşma sağlanabilmiş olmadığı göze çarpmaktadır. Kimi ekonomik sektörlerde yerel rekabet kaygılarından ve aşırı yatırımdan dolayı ciddi miktarlarda atıl kapasitelerin bulunduğu, kimi stratejik sektörlerde ise büyük çaplı yatırımların sermaye yetersizliği sebebiyle yapılamadığı dikkati çekmektedir. Uzun süreli IMF programlarının etkileri ve finansal krizlerin yol açtıkları ağır tahribat nedeniyle makroekonomik politikalarda öncelik enflasyonun kontrol altında tutulması ve mali istikrarın korunması hedeflerine verilmektedir. Ancak yapısal ve teknolojik dönüşümün ihmal edilmesi sonucu “yeni teknolojilerde dünya liderliği” gibi hedefler gerçekçi olmaktan uzak kalmaktadırlar. Son on yılda takip edilen kalkınma modelinin güçlendirilmesi gereken noktalarından biri, benzer modelleri uygulayan pek çok ülkede yapısal dönüşümün yönetilmesi adına uygulanan uluslararası rekabet ve yerli katma değer artışı eksenli bir bilim-sanayi-teknoloji politikasının halen hayata geçirilememiş olmasıdır. Ulusal düzeyde kapsamlı bir politika çerçevesi çizilmediği için bunun dış politika girişimlerine yansıtılması da mümkün olmamakta, Türkiye’nin dış politika açılımlarının ekonomik yansımaları genelde serbest ticaret anlaşmaları ve vizelerin kaldırılması gibi karşılıklı ticaret ve yatırımları kategorik olarak

Türkiye’de son on yılda dış ticaret hacminde gerçekleşen artış, çokboyutlu ve proaktif dış politika atılımlarının da etkisiyle, oldukça dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır.

arttırmaya dayalı düzenlemeler üzerinden ortaya çıkmaktadır. Oysa Doğu Asya ve kimi BRICS ülkelerine benzer bir tavırla belli ülkeler, ülke grupları ya da bölgeler için küresel rekabet avantajının sağlanabileceği spesifik sektörler üzerinden koordineli bir yaklaşımın ortaya konulması elde edilecek potansiyel kazanımları kalıcı kılabilecek ve geometrik olarak artmalarını sağlayabilecektir.

Bilim, Sanayi, Teknoloji Politikaları ve Dış Politika

Türkiye’de 2000-2001 mali krizleri sonrasında AK Parti hükümetleri tarafından uygulanan ekonomik programlar ve kapsamlı yapısal reformlar sayesinde enflasyonda ciddi bir düşüş ve kamuda mali disiplin sağlanmıştır. 2008 yılında dünya ekonomisinde patlak veren büyük krize kadar Türkiye ekonomisinde rekor bir sürdürülebilir büyüme ivmesi yakalanmış ve 27 çeyrek üst üste pozitif büyüme gerçekleştirilmiştir. Küresel krizin etkisiyle 2009 yılında yaşanan duraklamanın ardından yine hızlı bir toparlanma performansı gösterilmiş ve Avrupa dışı pazarlara yapılan ihracat potansiyelindeki artış, kriz sonrası büyüme ivmesini önemli ölçüde belirlemiştir. Bu süreçte ihracata dayalı, geniş tabanlı ve

ürün çeşitliliği olan imalat sanayi, küresel konjonktürün de etkisiyle niteliksel ve niceliksel anlamda bir gelişme ve dönüşüm sürecine girmiştir. Uygulanan programlar ve Avrupa Birliği (AB) müzakere süreciyle hızlanan yapısal reformlar olumlu bir ekonomik ortam ortaya çıkarmış, bu arada BRICS ülkelerinin (özellikle Çin ve Hindistan) uluslararası piyasalara yoğun olarak girişleri de Türkiye'nin hedeflediği sektörler başta olmak üzere uluslararası rekabet baskılarını arttırmıştır. Bunun sonucunda ihracat odaklı firmalar küresel piyasalarda varlıklarını sürdürebilmek ve rekabet güçlerini koruyabilmek adına araştırma-geliştirme faaliyetlerine ve teknolojik modernizasyon alanlarına görece daha fazla yatırım yaparak verimlilik artışlarına katkıda bulunmuşlardır. Son yıllarda Türk girişimcileri arasındaki bu olumlu davranış değişikliğinin en önemli sebepleri makroekonomik istikrar ortamının sağlanması; AB ile tam üyelik müzakerelerinin ulusal reform süreçlerini hızlandırması ve daha önceki krizlerden farklı olarak tüm kesimleri etkileyen 2001 krizi sonrasında yapısal dönüşüm zorunluluğunun kamu ve özel sektör aktörleri tarafından benimsenmiş olmasıdır.

Bu arada çeşitli devlet kurumları tarafından hazırlanan "Kalkınma Planları", politika metinleri, strateji belgeleri ve eylem planlarında "sanayide yüksek katma değerli üretim yapısına geçişin sağlanması" hedefi uzun süredir vurgulanmış; ancak bu konuda somut adımlar atılamamıştır. Son yıllarda hazırlanan belgelerde ortaya çıkan farklılık ise, uygulamada yapısal dönüşüm hedeflerine daha fazla öncelik verilmesi ve bu amaçlara belli bir stratejik yaklaşım ve verili zaman diliminde ulaşmanın önemine olan inancın yerleşmesidir. Örneğin Devlet Planlama Teşkilatı (Kalkınma Bakanlığı) tarafından hazırlanan 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ekonominin rekabet gücünü artırmak ve dünya ihracatından daha fazla pay almak üzere yüksek katma değerli mal üretiminin artırılması ve imalat sanayinin dışa dönük bir yapı içinde ekonomik büyümeyi sürükleyen temel sektör haline getirilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. Ancak Kalkınma Planı'nda savunulan yaklaşım sektörel değil, işlevsel bir sanayi politikası çerçevesi öngörmektedir. Bir başka deyişle, rapordaki temel fikir, verimsiz sektörler değil, verimsiz firmalar olduğu ve her sektörde firmaların faaliyetlerinin verimliliğinin arttırılabileceğidir.

Doğu Asya ve BRICS ülkelerinin pek çoğunda dışişleri ve ekonomi bakanlıklarının birleştirilme eğilimlerinin güçlendiği bir dönemde kurumsal işbirliği kanallarının işler hale getirilmesi şarttır.

Ayrıca Türkiye'nin sanayi vizyonunu belirlemek amacıyla dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı öncülüğünde 2010 yılında hazırlanan "Sanayi Strateji Belgesi"nde temel sanayi stratejisinin uzun dönemli vizyonu "Orta ve Yüksek Teknolojili Ürünlerde Avrasya'nın Üretim Üssü Olmak" hedefi doğrultusunda belirlenmiştir. Bu genel vizyon kapsamında stratejinin genel amacı, "Türk sanayisinin rekabet edebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek, dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknolojik ürünlerin üretildiği, nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmak" olarak ifade edilmiştir.

Bu vizyona ve genel amaca yönelik olarak orta ve yüksek teknoloji sektörlerinin üretim ve ihracat içindeki paylarının artırılması; düşük teknoloji sektörlerden katma değeri yüksek ürünlere geçişin sağlanması ve becerilerini sürekli geliştirebilen şirketlerin ekonomideki ağırlıklarının artırılması şeklinde üç temel stratejik hedef tespit edilmiştir.

Türkiye’de son on yılda dış ticaret hacminde gerçekleşen artış, çokboyutlu ve proaktif dış politika atılımlarının da etkisiyle, oldukça dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. İhracat 1980, 1990 ve 2000 yıllarında sırasıyla 3 milyar dolar, 13 milyar dolar ve 28 milyar dolar olarak gerçekleşirken; ithalat da aynı yıllarda sırasıyla 8 milyar dolar, 22 milyar dolar ve 54 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dünya ekonomisindeki ve ticaret piyasalarındaki krizden önce 2008 yılına gelindiğinde ise, ihracat 132 milyar dolara, ithalat da 202 milyar dolara çıkmış, dış ticaret hacmi 334 milyar dolara yükselmiştir. 2012 yılı itibarıyla cumhuriyet tarihi rekoru olan 150 milyar dolarlık ihracat rakamına ulaşılmıştır.

Makroekonomik istikrar ile proaktif dış politika yaklaşımının sürdürülebilir temellere oturtulması açısından kamusal ve diplomatik aktörlerin küresel vizyona sahip girişimcilerle işbirliği içerisinde bölgesel kalkınmadan yeni teknolojilerde küresel rekabetçiliğe uzanan sistematik bir makroekonomi-dış politika çerçevesi oluşturmaları gereklidir.

Dış ticaretteki rekabet gücünün temel ölçütlerinden biri olarak ihracatı ele aldığımızda, 2000’li yıllarda ihracat değer olarak 4 katına çıkmakla kalmamış, hem ürün satılan ülke sayısı, hem de ürün çeşitliliğinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1995’te 1 milyar doların üzerinde ihracat yapılan ülke sayısı 6 ve ürün sayısı 0 iken, 2008’de ülke sayısı 30’a ürün sayısı ise 16’ya çıkmıştır. İhracat, ağırlıklı olarak Gümrük Birliği anlaşmasının da etkisiyle AB ülkelerine yapılıyor olsa da, son yıllarda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ülke gruplarının paylarında önemli artışlar olmuştur. 2000 yılında AB, İİT ve KEİ’nin payları sırasıyla % 52, % 12 ve % 8 iken, 2010 yılında % 46, % 29 ve % 13 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki İslam

ülkeleri, Karadeniz havzasındaki komşu ülkeler ve Sahra-altı Afrika, Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerine yapılan ihracat rakamlarındaki önemli artışlarda bu bölgelere yönelik (büyükelçilikler açılması, vize kaldırma düzenlemeleri, serbest ticaret anlaşmaları gibi) dış politika açılımlarının önemli rol oynadığı açıktır.

Politika Önerileri

Türkiye’de dış politika-ekonomi ilişkileri açısından dikkat çeken ilk unsur devlet mekanizmasının ekonomik ve mali unsurları ile siyasi ve dış politik unsurları arasında yetki ve kontrol alanları ile özellikle dış ilişkilere yönelik algılar açısından kalın çizgilerle ayrılmış bir bürokratik mimari bulunmasıdır. Örneğin Dışişleri Bakanlığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Başbakanlık Yatırım Destek Ajansı, Kal-

kınma Bakanlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi kurumlar arasında üst düzey yöneticiler ve prensipler bazında işbirliği kanalları olmakla birlikte, özellikle dünya piyasalarını hedefleyen girişimcilerin acil stratejik ihtiyaçlarına odaklanan, dinamik ve esnek biçimlerde “rekabet arttırıcı” kurumsal platformların oluşturulmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Doğu Asya ve BRICS ülkelerinin pek çoğunda dışişleri ve ekonomi bakanlıklarının birleştirilme eğilimlerinin güçlendiği bir dönemde kurumsal işbirliği kanallarının işler hale getirilmesi şarttır. Ayrıca makroekonomik politika yapımcıları ile dış politika yapımcılarına güncel ve objektif bilgi altyapısı sunarak yardımcı olacak özerk “Kalkınma Enstitüleri” kurulması da düşünülmelidir. Güney Kore, Singapur ve benzeri Doğu Asya ülkelerinde devlet tarafından kurulan ancak araştırmacıları doğrudan devlet görevlisi olmadıkları için objektif bilgi üretimi sağlayan özelleşmiş enstitülerin politika formülasyonuna önemi katkı sağladıkları bilinmektedir.

ABD, AB, Japonya, BRICS ülkeleri ve yükselen ekonomiler arasında yeni teknolojilerde rekabet üstünlüğü, araştırma-geliştirme çalışmaları, uluslararası proje takibi (*project advocacy*) ve büyük çaplı kamu alımlarının koordine edilmesi gibi yöntemlerle nitelikli yerli girişimcilerin desteklenmesi üzerinden şiddetli bir ekonomik mücadele sürmektedir. Bu bağlamda Türkiye gibi küresel aktörlük ideali olan bir ülkenin spesifik sektörel öncelikler ve hedef global pazarlar belirleyerek bu hedeflere uygun sınai-teknolojik gelişim stratejileri ve dış politika çerçeveleri hazırlaması kaçınılmazdır.

Türkiye gerek Ar-Ge faaliyetlerinin kapsamı, toplam araştırmacı sayısı gibi nicel kriterler açısından gerekse yüksek teknoloji ürünlerini üretip dünya piyasalarına ihraç edebilmenin gerektirdiği niteliksel dönüşüm açısından kendi gelişmişlik seviyesine yakın pek çok yükselen ekonominin oldukça gerisindedir. AK Parti hükümetleri yapısal dönüşümü hızlandırmak adına arz tarafında firmalara sağlanan ciddi Ar-Ge destekleriyle önemli adımlar atmışlardır. Ancak bu adımların talep tarafında yaygın ileri teknoloji altyapı yatırımlarıyla ve sanayi-üniversite işbirliklerini geliştirip ticari etkinliklerini arttıracak adımlarla desteklenmeleri şarttır. Örneğin yeni YÖK yasasında dikkate alınması gereken önemli konulardan biri de üniversitelerin tüzel kişiliklerini koruyarak yerli ve yabancı ticari kuruluşlarla işbirliğine gitmelerini engelleyen yasal engellerin kaldırılması olmalıdır.

Makroekonomik istikrar ile proaktif dış politika yaklaşımının sürdürülebilir temellere oturtulması açısından kamusal ve diplomatik aktörlerin küresel vizyona sahip girişimcilerle işbirliği içerisinde bölgesel kalkınmadan yeni teknolojilerde küresel rekabetçiliğe uzanan sistematik bir makroekonomi-dış politika çerçevesi oluşturmaları gereklidir. Yeni bir kurumsal enstrüman olarak “Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı”nın kurulması olumlu bir başlangıç olsa da, bu alandaki paydaşların teknik tecrübe, iç ve dış piyasa bilgisi, kurumlar arası koordinasyon yeteneği ve kurumsal hafıza gibi birikimlerinin istikrarlı bir ortamda geliştirilmesi gereklidir.

Türkiye'nin çok yönlü dış politika açılımları sayesinde elde edilen yeni pazar imkânları özellikle küçük ve orta boy ticari işletmelere yeni operasyonel alanlar yaratılması metodu ile ilerlemiş ve henüz Türkiye'nin küresel entegrasyonuna rengini verecek sektörel öncelikler ve potansiyel yatırım alanları konusunda bir netlik oluşmamıştır. Makroekonomik karar alıcılar ve Türk ekonomisine yön veren büyük çaplı sanayici ve işadamları dış politika yapımcıları ile işbirliği yaparak yerel/bölgesel kalkınma ile küresel ekonomik entegrasyon vizyonları arasında üretken bir sinerji kurmalıdır.

İkinci Bölüm

YENİ BİR DÖNEME GİRERKEN TÜRKİYE’NİN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLERİ VE NATO

Giriş

Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile geliştirdiği ikili ilişkiler ve savunma ve güvenlik politikalarında NATO’nun ağırlıklı rolü dış politikasının önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Önümüzdeki dönemde, Transatlantik ilişkileri hem küresel bağlamı ile hem de bölgesel bağlamıyla Türkiye’nin yürütmeye çalıştığı aktif dış politikanın merkezinde yer almaya devam edecektir. Türkiye bir yandan küresel iddiaları ile ortaya çıktığı ölçüde Batı eksenli cari uluslararası sistemdeki gelişmeleri ve özellikle ABD’nin bu sistemdeki konumuna ilişkin değişimleri yakından takip etmektedir. Aynı şekilde, bölgesinde yaşanan sancılı siyasal dönüşüm sürecini yönetme ve bu sürecin doğurduğu risklere karşı güvenliğini arttırıcı önlemler arayışlarında da Türkiye, ABD ve NATO’yu dikkate alan politikaları benimseyeceğinin işaretlerini vermektedir.

İkinci Obama Dönemine Girerken Türkiye’nin Transatlantik İlişkilerine Bakış

2003 Irak işgali sonrası Türk-Amerikan ilişkilerinde oluşan gerilimler iki Bush yönetimi boyunca devam etmiştir. Daha çok Ortadoğu bağlamında Türkiye-ABD ilişkilerinde ortaya çıkan farklılaşmalara rağmen ikili ilişkilerdeki işbirliği ve birlikte hareket etme yö-

nündeki dinamikler de devam etmiştir. Irak'ta istikrarın sağlanmasına dönük olarak iki ülke politikalarında koordinasyona gitmiş, Washington sınırlı da olsa Ankara'nın terörle mücadelesine desteğini sürdürmüştür. İki ülke Balkanlar ve Afganistan'da işbirliğine devam etmiş, enerji jeopolitiğinde de benzer bir pozisyondan hareket etmişlerdir. ABD'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine verdiği destek, işbirliğinin sürdürülmesini sağlayan önemli bir faktör olarak öne çıkmıştır. Özellikle 11 Eylül sonrası yeni stratejik ortamın etkisiyle Türkiye'nin modelliğine ABD'nin yüklediği anlam ilişkilerde yapıcı bir unsur olarak rol oynamıştır. Ama yine de Türkiye'nin ABD'den farklılaşan İran politikası, Arap-İsrail meselesine bakışı ve Rusya ile derinleşen ilişkileri, ABD'de yerleşik düşünce kuruluşları çevrelerinde Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşıp uzaklaşmadığının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. "Eksen kayması" tartışmasında anlamını bulan bu sorgulama 2009 yılında göreve gelen Obama yönetimi süresince de farklı yönleri ile gündemde kalmıştır.

Yaşanan yoğun tartışmalara rağmen her defasında Türkiye, müttefikleri ile ortak bir zeminde buluşarak, Transatlantik ittifakına verdiği önemi göstermiştir.

Obama'nın birinci döneminde Türkiye ve ABD farklı meseleler üzerinden ayrışma yaşamaya devam etmiş ve ikili ilişkilerde gerilimler eksik olmamıştır. Türkiye geliştirdiği bölgesel politikalarla yakın havzasıyla işbirliği ve entegrasyon arayışını hayata geçirmek için gerektiğinde ABD'den ayrışmaktan da geri durmamıştır. İran'ın nükleer programının doğurduğu diplomatik

sorunda Türkiye'nin benimsediği pozisyon bu ayrışmanın en net biçimde tezahür ettiği mesele olarak hatırlansa da, Türkiye'nin İsrail'e dönük sertleşen politikası ve ABD'nin Ortadoğu barış sürecindeki rolüne getirdiği eleştiri de yine ikili ilişkilere belli ölçüde yansımıştır. Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği döneminde ABD'nin getirdiği yaptırım tasarısına hayır oyu vermesi ve Brezilya'yla birlikte geliştirdiği Tahran deklarasyonu inisiyatifinin Washington'un muhalefetiyle akamete uğraması ilişkilerde yaşanan gerilimleri açıkça ortaya koymuştur. Aynı şekilde, Ankara'nın Şam ile geliştirdiği yakınlaşma politikası Washington'un Suriye'ye dönük yaklaşımına rağmen hayata geçirilmiştir.

Benzer şekilde, Türkiye'nin NATO içindeki 'sorgulayan' konumu zaman zaman Transatlantik ilişkilerinde gerilimlere sebep olmuştur. Obama'nın desteklediği Afganistan'da muharip unsurların artırımı, Rasmussen'in yeni NATO Genel Sekreteri olarak seçilmesi veya NATO şemsiyesi altında ABD önderliğinde bir balistik füze savunma sistemi geliştirilmesi gibi durumlarda Türkiye'nin ABD'den ve diğer NATO müttefiklerinden farklılaşan tavrı yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Fakat yaşanan yoğun tartışmalara rağmen her defasında Türkiye, müttefikleri ile ortak bir zeminde buluşarak, Transatlantik ittifakına verdiği önemi göstermiştir.

Obama'nın ilk döneminde Türk-Amerikan ilişkileri bu ayrışmaları yönetmekte başarılı bir performans sergilemiş ve genel olarak olumlu bir havada evrilmiştir. Öncelikle, "model ortaklık" kavramsallaştırması üzerinden Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan normalleşme

süreci, Bush döneminde ortaya çıkan özellikle zihinsel düzeyde olumsuzlukların aşılmasını kolaylaştırmıştır. Mesela, Ermeni lobisinin faaliyetlerine rağmen, soykırım iddiaları üzerinden ikili ilişkilerin sekteye uğramasına Obama yönetimi müsaade etmemiştir. Türk-İsrail ilişkilerinde yaşanan gerilimler sebebiyle Türkiye'ye karşı daha sert bir politika takip etmesi yönündeki baskılara aldırmayan Obama, İsrail faktörünün Türkiye ve ABD'nin Ortadoğu'da birlikte hareketini belirlemesinin önüne geçmiştir. Öte yandan, Obama'nın Rusya ile yeni bir dönem başlatmak arayışıyla "reset" politikasını açıklaması Ankara'nın Moskova ile yakınlaşması nedeniyle Bush döneminde karşılaştığı eleştirilere de son vermiştir.

Daha önemlisi, karşılaşılan görüş ayrılıklarına rağmen, Türkiye ve ABD somut pek çok alanda işbirliğini sürdürme imkânı bulmuşlardır. Obama'nın göreve gelmesinin arkasından başlattığı İslam dünyasına açılım ve Ortadoğu barış sürecinin yeniden canlandırılmasına dönük ilk adımlar Türk yetkililerce desteklenmiştir. ABD'nin Irak'tan askerlerini çekme kararına olumlu yaklaşan Türkiye, bu geçişin risklerini azaltmak için ABD'yle koordineli hareket etmiştir. Buna paralel olarak, Türkiye'nin terörle mücadele politikasına ABD'nin desteği artarak devam etmiş, özellikle istihbarat paylaşımı ve Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu silah sistemlerinin tedariki yönünde belli bir mesafe kat edilmiştir.

Yine Afganistan'da Afgan-odaklı bir yaklaşımla ulusal uzlaşma ve birliğin sağlanması ve uluslararası askeri unsurların 2014 sonrasında çekilmesine dönük çalışmalarda iki ülkenin politikalarını uyumlaştırdıkları görülmüştür. Türkiye, Afgan gruplarının kendi aralarında ve Afganistan ve Pakistan arasında diyalog kanallarını açma yönündeki faaliyetleri, ülkenin yeniden imarı için artan kalkınma yardımları ve Afgan güvenlik kuvvetlerinin eğitiminde aktif bir rol üstlenmesiyle Afganistan'a dönük uluslararası stratejiye yapıcı bir katkıda bulunmuştur. Bu sayede salt askeri bir yaklaşıma kaymadan ABD'yle Afganistan'da işbirliği için bir ara yol bulmuştur. Balkanlar'da devam eden Türk-ABD işbirliği Bosna Hersek'te barış ve istikrarın sürdürülmesine dönük uluslararası taahhütlerin devamı ve Kosova'nın bağımsızlığını ilanını takip eden süreçte birlikte hareketi mümkün kılmıştır.

Öte yandan, Türkiye ABD'nin uyguladığı yaptırım siyasetine mesafeli dursa da, İran politikasında önemli değişikliklere gitmiştir. Aynı şekilde Türkiye NATO'nun kabul ettiği balistik füze savunma sistemi kapsamında erken uyarı radarlarının topraklarında konuşlandırılmasını kabul ederek Transatlantik ittifakı içerisinde hareket etmeye devam etmiştir. NATO'nun imkân ve yeteneklerinin yeniden yapılandırılması tartışmalarına da Türkiye aktif bir şekilde katkıda bulunmuştur. Küresel finansal krizin etkilerine karşı mücadele için oluşturulan G-20 platformu bağlamında iki aktör yine ortak çözüm arayışını sürdürmüşlerdir. Daha çok stratejik bir ortaklık olarak gelişen Türk-Amerikan ilişkilerinin ekonomik ayağını güçlendirme yönündeki arayışlar *model ortaklık* kapsamında yeniden gündeme alınmış ve bu yönde ortak komisyonlar oluşturulmuştur.

Türk-Amerikan işbirliği, Ortadoğu'nun 2011 yılı başında girdiği siyasal dönüşüm süreciyle yeni bir anlam kazanarak devam etmektedir. Tunus'tan başlayarak, Mısır, Libya, Suriye, Yemen ve Bahreyn'i doğrudan etkileyen, bölgenin diğer ülkelerinde dolaylı şekilde dönüşüm dinamiklerini tetikleyen "Arap Baharı", Türkiye'yi bölgesel politikalarını yeniden tanımlamaya itmiştir. Bu süreçte, Türkiye yaşanan gelişmeleri Arap halklarının demokratik dönüşüm talebi olarak tanımlamıştır ve rejimlerin bu taleplere şiddetle karşılık verdiği noktada halkların yanında tavır almıştır.

Demokrasi talebiyle sokağa dökülen Ortadoğu halklarına verilecek desteğin kapsamı konusunda görüş farklılıklarına rağmen, Ankara Arap Baharı sürecinde Washington ile ortak bir zeminden hareket etmiştir. Libya'da NATO kapsamında yürütülen askeri operasyonlar sonucunda gerçekleşen dönüşümü belli çekincelerini garantiye aldıktan sonra destekleyen Türkiye, yeni Libya ile ilişkilerini giderek derinleştirmektedir. Suriye'de Baas rejimini devirmek için mücadele veren siyasi ve askeri muhalefeti destekleyen Türkiye her ne kadar ABD'nin daha yoğun desteğini görmek istediğini belirtse de, son tahlilde iki aktörün politikaları Suriye'de mevcut rejimin değişmesi gerektiği noktasında örtüşmektedir. Yine bu bağlamda Arap Baharı sürecinden etkilenen ülkelerin içine girdiği dönüşüm süreci düşünüldüğünde, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine model oluşturabileceği tezi Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir gündem maddesi olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni Dönemde Türk-Amerikan İlişkilerinin Küresel ve Bölgesel Parametreleri

ABD Obama'nın başkanlığında yeni dönemine girerken Türk-Amerikan ilişkileri pek çok faktöre bağlı olarak evrilecektir.

İç Siyasetin Önceliği

Obama yönetiminin asıl önceliğini ülke iç siyasi meselelerine vereceği görülmektedir. ABD'nin dünya siyasetinden çekilip "izolasyoncu" bir siyaset takip etmesi zor olsa da, özellikle ekonomik alanda yaşanan sıkıntıların çözümüne dönük arayışlar Obama yönetiminin gündeminde ağırlık taşıyacaktır. ABD ekonomisinin ekonomik krizden tamamen çıkıp çıkmadığı tartışması devam ederken, mali uçurumun ABD ekonomisine olası etkileri de yeni yönetimin ilgilenmesi gereken öncelikli sorunlar arasında yer alacaktır. İlk dönemde kısmen ele aldığı meseleler de dahil olmak üzere eğitim, enerjide kendi kendine yeterlilik, sosyal güvenlik ve sağlık sektörü reformu, göçmen politikaları ve vergi politikaları gibi alanlarda Obama'nın köklü reformları hayata geçirmek için enerjisinin büyük kısmını harcaması gerekecektir. Özellikle Irak ve Afganistan müdahaleleri ve işgallerinin ABD'ye bıraktığı ağır bütçe düşünüldüğünde, içerdeki sorunların ve ekonomik zorlukların devam ettiği bir ortamda ABD'nin dış politikada iddialı adımlar atacağını beklemek gerçekçi olmayacaktır.

ABD'nin Küresel Siyasetteki Yeniden Konumlanması

Obama yönetimi ilk döneminde ABD'nin dünyadaki liderlik konumunun Bush dönemindeki aşınmasının önüne geçip ABD'nin küresel liderliğini yeniden tesis etmeyi kendisine bir hedef olarak koymuştu. Asya ve Avrupadaki ABD'nin geleneksel ittifaklarını canlandırmak için atılan adımlar ve İslam dünyasında Amerikan algısını iyileştirmek için geliştirilen inisiyatiflerin yanı sıra iklim değişikliği veya kıtlığa karşı mücadele gibi diğer küresel meselelerde üstlendiği rollerle Obama yönetimi ilk döneminde başarılı bir performans sergilediğini düşünmektedir. Bu adımlarla ABD'nin dünyadaki etkisini yeniden kazandığı düşüncesiyle hareket etse de, Obama yönetimi uluslararası sistemdeki dönüşümlere göre ABD'nin önceliklerini yeniden tanımlamaya da çalışmaktadır.

Amerikan dış politikasında en fazla göze batan değişim Asya ile ilişkilerde göze çarpmaktadır. ABD'nin Avrupa ve Ortadoğu'ya olan stratejik ilgisinin soğuk savaş sonrası dönemde de hâlâ devam ettiği ve bunun Doğu Asya'nın siyasi ve ekonomik alanda yükselişiyle bağdaşmadığı yönündeki eleştiriler uzun yıllardır dillendirilmekteydi. Ayrıca Çin'in yükselişine karşı ABD'nin gerekli stratejiyi geliştiremediği de bu eleştirilerde ön plana çıkmaktaydı. Asya-Pasifik ülkeleri de kendi bölgelerinin dünya siyasetinde artan önemine rağmen ABD'nin bölgeye dönük angajmanının sınırlı kaldığını zaman zaman belirtmekteydi. Bu arka plan göz önüne alındığında, Obama yönetimi 2012 yılında yüzünü artarak Asya'ya döndüreceği (*Asia pivot*) yönünde ciddi sinyaller verdi. Yeniden seçilmesinden sonra ilk dış gezisi için Asya'yı seçerek dönemde bu kayışı sürdüreceğini göstermiştir.

ABD'nin Asya'ya kayışı hâlâ pek çok tartışmayı içinde barındırmaktadır ve sınırları ve etkileri tam olarak ortaya çıkmamıştır. ABD'nin Asya'ya kayışı destekleyecek dış politika imkânlarına ne derece sahip olduğu ve özellikle Çin'le çatışmayan nüanslı bir Asya politikası geliştirip geliştiremeyeceği konusundaki belirsizlikler sürmektedir. Benzer şekilde diğer bir tartışma konusu ise Asya'ya kayışın ABD'nin Avrupa ve Ortadoğu'daki taahhütlerini nasıl etkileyeceği sorusu üzerinde dönmektedir. Karşılaştığı ekonomik zorluklarla birlikte ele alındığında, ABD'nin dünyanın farklı bölgelerindeki taahhütlerini yeniden dengelemek zorunda kalacağı aşikârdır. ABD'nin Asya'ya yönelişiyle birlikte Avrupa ve Ortadoğu'da nasıl bir siyasi yapının ortaya çıkacağı merak edilmektedir.

ABD'nin küresel konumlanışını belirleyecek diğer önemli bir olgu da dünya siyasetinde görünürlüğü giderek artan yeni aktörlerle ilişkileri olacaktır. Gerek artan ekonomik güçleriyle gerekse de siyasi arenadaki etkinlikleri ile bazı bölgesel aktörlerin uluslararası sistemin geleceğini şekillendirecek süreçlerde etkin olacağı yönündeki tezler sıklıkla ileri sürülmektedir. Yükselen ekonomiler, yükselen güçler, yeni demokrasiler, bölgesel güçler, salıncak ülkeler, BRIC-S ülkeleri veya MIST ülkeleri gibi alternatif tanımlarla ifade edilen bu yeni kategori ülkeler arasında Brezilya, Güney Kore, Endonezya, Güney Afrika, Çin, Rusya, Hindistan ve Türkiye'nin adları sıklıkla anılmaktadır. Bu ülkelerin uluslararası sistemde yeni bir ağırlık merkezi oluşturacak şekilde kendi aralarında ortak bir platformda hareket

etmeleri zor görünmektedir. Yine de, bu ülkelerin çoğu bir yandan kendi bölgelerinde etkisini arttırmakta öte yandan da mevcut uluslararası sistemin kurumlarını eleştirip yeniden yapılandırılmasını savunmaktadır. ABD yükselen güçlerle farklı alanlarda işbirliğini derinleştirme ve bu aktörleri mevcut uluslararası sisteme entegre etme için arayışlarını sürdürmektedir.

Ortadoğu ve ABD

ABD ilgisini ağırlıklı olarak Asya-Pasifik'e kaydırsa bile bunun aşamalı olacağı, Ortadoğu ve Avrupa'daki mevcut taahhütlerinden tamamen vazgeçmeyeceği öngörülmektedir. Fakat ABD'nin geleneksel müttefiklerinin daha aktif bir rol oynayarak bu coğrafyalarda sorumluluk üstlenmelerini teşvik ettiği de görülmektedir. Ortadoğu özelinde, ABD'nin bu bölgeden tamamen çekilmeyeceği ve buraya dönük ilgisini sürdüreceği beklenmektedir. ABD'nin bölgeye ilgisini sürdüren en önemli faktör olarak enerji güvenliği hâlâ önemini korumaktadır. Her ne kadar enerjide kendi kendine yeterlilik oranını arttırsa da ABD Ortadoğu kökenli enerji kaynaklarının dünya pazarlarına istikrarlı bir şekilde akışını sağlamak için bölgedeki varlığını sürdürecektir ve bununla bağlantılı olarak petrol zengini monarşilerin rejim güvenliğine dönük taahhütleri de devam edecektir. Öte yandan, İsrail'e karşı zaman zaman eleştirel bir dil takınsa da ABD, İsrail'in güvenliğini sağlamak arayışıyla da Ortadoğu'daki olaylara müdahil olmaya devam edecektir.

Bunların yanı sıra, ABD Arap Baharı geçiş ülkeleri ile yakından çalışarak, siyasi dönüşüm sürecinin sonucunda Ortadoğu'da kendi önceliklerini yansıtan bir düzenin ortaya çıkması için de bölgede angajmanını sürdürecektir. Ortadoğu'da son iki yılda yaşanan dönüşüm süreci bölgede mevcut siyasi ihtilafların bir kısmını sona erdirirken diğerlerini daha da derinleştirmiştir. Öte yandan bölgedeki görece suskun duran etnik ve mezhebi ayrışmalara dayalı fay hatlarını da harekete geçirmiştir. Bu gelişmeler de Ortadoğu'daki gerilimlerin siyasi, etnik, mezhebi faktörlerin iç içe geçmesiyle daha da şiddetlenerek bölgesel krizlere tırmanma riskini arttırmıştır. Mesela, İran'ın nükleer programı nedeniyle ABD'nin bu ülkeye karşı takip ettiği yaptırımlara ve zorlayıcı araçlara dayanan sertlik yanlısı yaklaşım, Suriye'deki şiddet olaylarında İran'ın rejimin yanında yer alması ile yeni bir vecheye bürünmüştür. Bu ortamda ABD'nin kendi dar ulusal öncelikleri ile bölgede girişeceği müdahalelerin zaten hassas olan dengeleri bozması riski yüksektir.

Türk-Amerikan İlişkilerine Dair Beklenti ve Politika Önerileri

Türk-Amerikan ikili ilişkileri yeni dönemde de Türkiye'nin dış politika önceliklerinin başında gelecektir. Bu ilişkinin daha çok stratejik ve siyasi boyutunun öne çıktığı, ekonomik ayağının zayıf olduğu uzun yıllardır üzerinde durulan bir husustur. *Model ortaklık* kapsamında ekonomik etkileşimin artırılmasına dönük yeni mekanizmalar oluşturulması

yoluna gidilse de, bunlar mevcut ekonomik dinamikleri kökten değiştirecek bir değişime yol açmamıştır. Türk-Amerikan ortaklığı ağırlıklı olarak stratejik-siyasi mülahazalar üzerinden yürütülmeye devam edecek ve özellikle iki tarafın ortak ilgilerinin kesiştiği bölge ve meseleler üzerinden yürüyecektir.

Türkiye savunma ve güvenlik politikalarında NATO'yu öncelemeye devam edecektir. 2012'nin Mayıs ayında gerçekleştirilen NATO'nun Chicago zirvesinde öne çıkan Transatlantik ittifakının anlamının ve hedeflerinin yeni stratejik ortama uygun bir şekilde yeniden tanımlanması arayışlarında da Türkiye aktif bir şekilde yer almıştır. Bir yandan NATO içindeki konumunu güçlendirmeye çalışan Türkiye, İttifakın karar alma mekanizmalarında etkisini arttırmıştır. Türkiye, NATO'nun geliştirdiği balistik füze savunma sistemine verdiği desteğin yanı sıra, "akıllı savunma" başlığıyla yürütülen askeri dönüşüm projelerine de katkı vermeye devam edeceğini belirtmiştir. Yine Türkiye NATO'nun Afganistan misyonuna yaptığı katkılarıyla da ittifakın önemli gündem maddelerini sahiplenen bir müttefik olduğu imajını pekiştirmiştir. Önümüzdeki dönemde özellikle değişen uluslararası sistemde NATO'nun geliştirmeye çalıştığı yeni ortaklık programlarında Türkiye'nin aktif bir rol alması beklenebilir. Özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın NATO gündeminde artan rolü düşünüldüğünde Türkiye'nin İttifak'ın bu bölgeye açılımında aktif bir rol oynaması ve geçiş ülkelerine dönük geliştirilecek askeri eğitim, silahlı kuvvetlerin modernizasyonu veya güvenlik sektörü reformu projelerinde öncülük yapması yerinde olacaktır.

Türkiye savunma ve güvenlik politikalarında NATO'yu öncelemeye devam edecektir. Özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın NATO gündeminde artan rolü düşünüldüğünde Türkiye'nin İttifak'ın bu bölgeye açılımında aktif bir rol oynaması ve geçiş ülkelerine dönük geliştirilecek askeri eğitim, silahlı kuvvetlerin modernizasyonu veya güvenlik sektörü reformu projelerinde öncülük yapması yerinde olacaktır.

Türkiye, Arap Baharı sürecinde ABD'yle ilişkilerini yeniden tanımlama sürecine gitmiş ve Mısır, Libya veya Suriye örneklerinde ABD ile olan farklılıklarını bir kenara koyup işbirliğinin yollarını aramıştır. Öte yandan, Türkiye bölgede artan risk ortamına karşı güvenliğini sağlamlaştırmak amacıyla ABD ve NATO ile olan askeri işbirliğini de ilerletmiştir. ABD'nin küresel sistemdeki önceliklerini yeniden tanımlama süreciyle birlikte ele alındığında Türkiye ile gelişen ilişkilerin yeni öncelikleri ile örtüştüğü görülmektedir. Gerek eski müttefikler ve yükselen güçlerle işbirliği arayışları açısından gerekse de Asya'ya kayış tartışmaları perspektifinden ele alındığında, Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'da birlikte çalışabileceği önemli bir ortak olarak ön plana çıkmaktadır. Obama yönetiminin bölgesel aktörlere ve müttefiklere alan açarak onların belli sorunların çözümünde öne çıkmasını destekleyen "leading from behind" yaklaşımı ile Türkiye'nin yakın çevresinde takip ettiği aktif siyaset örtüşmektedir. Bu genel uyum ABD'nin Türkiye'nin teröre karşı mücadelesine bir ölçüde destek vermesini ve diğer güvenlik kaygılarına belli ölçüde hassasiyet göstermesini kolaylaştırmaktadır. Önümüzdeki dönemde Türk-Amerikan ilişkilerine işbirliğini mümkün kılan bu dinamiklerin hâkim olacağı görülmektedir.

Fakat Türkiye'nin ABD ile geliştirdiği işbirliğinin bölgesel politikalarıyla tamamen örtüş-tüğünü söylemek zordur ve bu anlamda ikili ilişkilerin dikkatli bir zeminde yürütülmesi yerinde olacaktır. Örneğin, İran bağlamında ABD'nin yaptırımları sertleştirmeye dayalı si-yaseti düşünüldüğünde iki ülkenin pozisyonlarındaki farklılıkların ortadan kalması müm-kün görünmemektedir. ABD'nin İsrail ile olan özel ilişkisinin kısa vadede değişmeyeceği göz önüne alındığında Arap-İsrail uzlaşmazlıkları ve Filistin sorunu da Türk-Amerikan ilişkilerinde gerilim kaynağı olarak kalacaktır. Arap Baharı sürecinde bölgesel dönüşümün yönüne dair Türkiye'nin iyimser yaklaşımına rağmen ABD'nin benimsediği daha temkin-li yaklaşım bölgede ortak hareketi sınırlayıcı bir faktör olarak ortaya çıkacaktır. Mesela, Suriye muhalefetine verilecek desteğin sınırları konusunda yaşanan tartışma bu durumu ortaya koymaktadır.

Fakat Türkiye'nin ABD ile geliştirdiği işbirliğinin bölgesel politikalarıyla tamamen örtüş-tüğünü söylemek zordur ve bu anlamda ikili ilişkilerin dikkatli bir zeminde yürütülmesi yerinde olacaktır.

Bölgesinde yaşanan krizlerin derinleşmesinden duy-duğu endişeler düşünüldüğünde, Türkiye sorunları mümkün olduğunca diyalog ve uzlaşma yoluyla çö-zmeye dayalı yaklaşımını devam ettirmelidir. Özellikle Ortadoğu'nun içinden geçtiği zorlu dönem düşünül-düğünde ABD'nin bölgesel sorunlara müdahalesini yapıcı bir etkiyi dönüştürecek ve bölgedeki ayrışma-ları derinleştirmesini önleyecek dengeleyici adımlar atması faydalı olacaktır.

Öte yandan, Türkiye uluslararası sistemde yaşanan değişimlere paralel olarak çokboyutlu bir dış politika arayışına halihazırda girmiştir. Geleneksel ilişkilerinin ve yakın havzasının dışındaki bölgelerle artan ilişkiler bu arayışın bir parçasıdır. Afrika, Latin Amerika ve Gü-ney Asya'ya dönük geliştirilen yeni yaklaşımlarla uluslararası sistemde Batı-dışı dünyanın giderek artan önemini yansıtacak şekilde dış ilişkilerini yeniden ayarlamaktadır. Bu süre-cin bir devamı olarak Türkiye'nin BM dahil olmak üzere uluslararası sistemin kurumsal yapısının reformu tartışmalarına giderek müdahil olması da beklenebilir. Türkiye küresel sistem eleştirisini de ABD ile karşı karşıya kalmadan hayata geçirebilecek bir zemin ve dil aramalıdır. Bu bağlamda ABD'de yapılan yükselen aktörlerle ilişkilerin nasıl tanımlanacağı tartışmasının yakından takip edilmesi önemlidir.

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE-AB İLİŞİKLERİNDEKİ KASVETLİ HAVAYI DAĞITMAK

Giriş

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde yaşanan son krizle birlikte birçok yazar ve yorumcu AB'nin artık cazibesinin Türkiye için kalmadığını, hatta kısa bir zaman sonra AB diye bir kurumun kalmayacağını iddia ederek Türkiye'nin gündeminden artık AB konusunun çıkması gerektiğini bugünlerde zaman zaman dile getirmektedirler. AB krizinin derinliği konusunda bu yazarlar haklı olsalar da hem AB'nin kolayca ve “bir fiskede” darmadağın olma ihtimali zayıftır hem de hâlâ Türkiye-AB ilişkileri, bütün kriz ve sorunlara rağmen devam etmelidir. Dengeli ve sağlıklı bir şekilde yürütülen Türkiye-AB ilişkilerinin gelişmesi ve derinleşmesi birçok açıdan hem Türkiye'ye hem de AB'ye faydalı olacaktır. Bu açıdan beş dönemdir hiçbir başlık açılmayan müzakere sürecinin canlanması zaten Türkiye'nin arzusudur. Ancak, başta Kıbrıs nedeni ile haksız bir şekilde kısmen askıya alınan sürecin tekrardan canlanması için asıl görev AB'ye düşmektedir. Türkiye, tabii ki bu süreçte, daha önceleri yaptığı gibi sürecin ivme kazanmasına yardımcı olmalıdır.

Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Çerçevesi

AB'ye 31 Temmuz 1959 tarihinde ortaklık için başvuru yapılmış olsa da, Türkiye-AB ilişkilerinin üyelik bağlamındaki başlama tarihinin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi olduğu yaygın olarak bilinmektedir. Hakikaten de Helsinki'de alınan kararın hemen akabinde AB konusu Türkiye için çok değerli bir noktaya gelmiş ve içeride AB ile uyum konusunda, bilhassa Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlayabilmek için ciddi siyasi reformlar yapılmıştır. Türkiye'nin demokratikleşmesinde çok önemli olan bu reform hareketleri aynı zamanda Türk halkının yaşam standartlarını da yükseltmeyi hedeflemekteydi. Türkiye'de, istisnalar hariç, AB yoluyla demokratikleşme, modernleşme ve çağdaşlaşma konularında belli bir mutabakat oluşmuştu. Tabii ki ilişkiler güllük gülistanlık değildi. Bilhassa AB içinde ciddi bir Türkiye karşıtlığı her zaman vardır ve var olmaya devam edecektir. Ancak, buna rağmen, Türkiye AB konusunda belli bir mesafe almıştır. Türkiye bugün AB ile müzakere eden bir ülke hüviyetindedir. AB genişleme tarihinde, AB ile müzakerelere başlayıp da AB üyesi olmayan bir aday ülke mevcut olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde güç bela kat ettiği mesafe asla küçümsenmemeli ve Türkiye'nin bu konudaki kazanımlarını terk etmeyi akıllara getirmemek gerekmektedir.

Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde güç bela kat ettiği mesafe asla küçümsenmemeli ve Türkiye'nin bu konudaki kazanımlarını terk etmeyi akıllara getirmemek gerekmektedir.

Türkiye'nin AB'ye katılım müzakereleri 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. Aynı tarihte, müzakerelerin usul ve esaslarını belirleyen "Müzakere Çerçeve Belgesi" de kabul edilmiştir. Müzakere sürecinin ilk aşaması olan ilk tarama toplantısı 20 Ekim 2005'te "Bilim ve Araştırma", son tarama toplantısı da 13 Ekim 2006'da "Yargı ve Temel Haklar" faslı için yapılmıştır. 12 Haziran 2006'da Hükümetlerarası Konferans'ta (HAK), "Bilim ve Araştırma" faslı için müzakereler açılmış ve

fasıl geçici olarak kapanmıştır. Müzakerelere açılan ve geçici olarak kapanan ilk ve son fasıl "Bilim ve Araştırma" faslı olmuştur. Bununla birlikte, bugüne kadar toplam 13 fasıl müzakerelere açılmış, ancak Kıbrıs sorunu, Fransa'nın engellemeleri ve diğer siyasi nedenlerden dolayı bir ikinci müzakere başlığı resmen bitirilmemiştir. En son olarak, "Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı" faslının açılış kriterleri karşılanmış olup, 30 Haziran 2010 tarihindeki HAK'ta İspanya Dönem Başkanlığında fasıl müzakerelere açılmıştır. Bu tarihten beri Türkiye ile müzakere başlığı açılmamıştır. 2011 ve 2012 yılları, bu açıdan bakıldığında, kayıp yıllar olarak Türkiye-AB ilişkileri tarihine kaydedilecektir.

Zaten, Kıbrıs sorunu nedeni ile 8 fasıl, Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nin 11 Aralık 2006'da almış olduğu karar çerçevesinde "Ek Protokolün tam olarak uygulanması şartına bağlı olarak" askıya alınmıştır. Daha da vahimi, AB Konseyi, hiçbir faslın geçici olarak kapatılmayacağına karar vererek Türkiye'yi adeta cezalandırmıştı. Türkiye'nin Ek Protokol'e ilişkin taahhütlerini yerine getirene kadar, 8 fasıl başlığının açılmayacağını ve hiçbir faslın geçici olarak kapatılmayacağını ilan etmesi ile Türkiye'nin AB üyeliğine büyük bir darbe vurulduğu kuşkusuzdur ve bu karar Türkiye'ye yapılan çok büyük bir haksızlıktır. Askıya

alınan 8 fasıl şu şekildedir: Malların Serbest Dolaşımı, İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Balıkçılık, Taşımacılık Politikası, Gümrük Birliği ve Dış İlişkiler.

AB, Kıbrıs sorununun müzakere sürecinin sabote edilmesine müsaade etmiştir. Kıbrıs sorununun çözülmesi durumu, 1999 Helsinki Zirvesi kararları ile birlikte artık Türkiye'nin AB kriteri olarak karşımıza çıkmıştı. 24 Nisan 2004'de yapılan BM Annan Planı referandumda Kıbrıs Türkleri Annan Planı yoluyla Güney ile tekrar birleşmeye yüzde 65,9 ile evet derlerken, Rumlar yüzde 75,8 ile hayır demişlerdir. Ancak buna rağmen, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) AB üyesi olmasına müsaade edilmiştir. Uluslararası bir izolasyona maruz bırakılan Kıbrıslı Türklerin GKRY'ye boyun eğmesi beklenmiştir. BM çözüm planına evet demiş olmasına rağmen izolasyonlar kaldırılmadığı için mağdur olan KKTC halkı için AB Komisyonu tarafından geliştirilen Doğrudan Ticaret Tüzüğü de (DTC) GKRY engelini geçememiştir.

“Eğitim ve Kültür” ve “Ekonomik ve Parasal Politika” fasıllarının açılmasına yönelik olarak AB tarafından herhangi bir açılış kriteri getirilmemiş olmasına rağmen siyasi nedenlerden dolayı bu fasılların açılmasını bilhassa Fransa ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) engel olmuştur. Diğer yandan, “Rekabet Politikası”, “Kamu Alımları”, “Sosyal Politika ve İstihdam” başlıklarında ise teknik açılış kriterleri AB tarafından konulmuştur. Bu fasıllarda müzakerenin başlayabilmesi için en azından bu kriterlerin yerine getirilmesi gerekmektedir.

AB, Kıbrıs sorununun müzakere sürecinin sabote edilmesine müsaade etmiştir.

Türkiye-AB İlişkilerinde Vize Sorunu

AB ülkelerinin Türk vatandaşlarına uyguladığı sert vize uygulamaları Türkiye- AB ülkeleri arasında ciddi bir gerilim kaynağı olmaya 2011 ve 2012'de de devam etmiştir. Türkiye, “vize serbestiyetinin”, hem 1963 Ankara Anlaşması hem de Türkiye'nin resmen AB aday ülkesi olması nedeni ile Türkiye'nin hakkı olduğunu düşünmektedir. 2011 ve 2012 yıllarına bu bağlamda damgasını vuran konu ise AB'nin vize serbestiyeti konusunda Türkiye'ye Geri Kabul Anlaşması'nı (GKA) şart koşması ve bu konuda Türkiye'nin çekişmeleri olmuştur. AB Adalet ve İçişleri Konseyi 24 Şubat 2011 tarihinde GKA'yı kabul ederek bu konuda AB Komisyonu'na yetki vermiştir. Ancak, AB Konseyi tarafında kabul edilen kararın Türkiye'yi memnun etmediği aşikârdır. Burada, Konsey'in GKA konusunu Komisyon'a havale ederken, Türkiye'ye yönelik vize muafiyeti konusunun gündeme getirilmemesi, Türkiye'yi rahatsız eden ana husustur. Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin beklentilerinin karşılanmaması halinde anlaşmanın imzalanıp uygulamaya konmayacağını açık bir şekilde bildirmiştir. Nihayetinde, şu ana kadar vize serbestiyeti konusu çözülememiştir. Diğer yandan, Türklerin haksız bir uygulama olarak düşündükleri vizeye karşı Avrupa

mahkemelerinde hak arama mücadelesi devam etmiştir. Daha önce, Avrupa Adalet Divanı, Almanya ve İngiltere’de halihazırda uygulanan vize uygulamasının haksız olduğu ve Türkiye-AB arasındaki temel anlaşmalara aykırı olduğu yönünde birçok dava Türkler tarafından kazanılmıştı. Benzer şekilde, Hollanda’da, Türkiye-AB arasında imzalanan 1963 tarihli Ankara Anlaşması ve 1973 Katma Protokol Anlaşmalarına dayanılarak kazanılan davalara yenileri eklenmektedir.

Pozitif Gündem Tartışmaları

2006 yılından bu yana, Türkiye-AB ilişkilerinde ciddi bir kilitlenme yaşanmaktadır. Bu kilitlenmeyi aşabilmek için zaman zaman yeni arayışlar içinde bulunduğu görülmektedir. Bu arayışlardan biri de 12 Ekim 2011’de İlerleme Raporları ile birlikte yayınlanan “Genişleme Stratejisi Belgesi” ile ortaya çıkan “pozitif gündem” tartışmalarıdır. Belgeye göre, buna göre, Türkiye-AB ilişkileri siyasi reformlarda yoğunlaştırılmış bir diyalog ve işbirliği ile daha fazla gelişebilir. Taslak çalışmalarına bakıldığında, “Pozitif Gündeme” dahil edilebilecek “ortak çıkar alanları” ise siyasi reformlar, dış politika diyalogu, AB müktesebatına uyum, vize, ticaret ve göç, enerji, terörle mücadele, Birlik programlarına katılım olarak sıralanmaktadır. “Türkiye’nin AB için kilit öneme sahip bir ortak” olduğunun vurgulandığı belgede, “güçlü şekilde büyüyen Türk ekonomisinin tüm Avrupa kıtasının refahına katkıda bulunduğu” ifade edilmektedir. 2011 yılının sonunda hazırlanan bu taslağın ancak Mayıs/Haziran 2012’de resmîyet kazanmaya başladığı görülmektedir. 4 Haziran 2012 tarihinde Almanya’da AB Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış, Enerji ve Tabii

Bu yeni gündemin Türkiye-AB ilişkilerinde var olan kilitlenmeyi ne şekilde açacağı ise henüz belirsizdir.

Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız ve Stefan Füle ile gerçekleştirilen toplantı ile birlikte “Türkiye-AB Pozitif Gündem: Güçlendirilmiş Türkiye-AB Enerji İşbirliği” belgesi benimsenmiştir. Bu yeni gündemin Türkiye-AB ilişkilerinde var olan kilitlenmeyi ne şekilde açacağı ise henüz belirsizdir.

2013 Yılında Türkiye-AB İlişkilerinde Beklentiler ve Politika Önerileri

GKRY’nin AB dönem başkanlığı bitmesi ile birlikte, Ocak 2013’te dönem başkanlığını devralacak İrlanda döneminde Türkiye-AB ilişkilerinde gergin olan havanın belli ölçüde yumuşaması beklenmektedir. Diğer yandan, Fransa’da Sarkozy döneminin bitmesiyle birlikte Fransa’nın beş müzakere faslında Türkiye’ye karşı tamamen keyfi olarak koyduğu engellemelere son verilmesi ihtimali belirlemiştir. Bu nedenle, 2013’ün ilk döneminde müzakerelerde en az bir müzakere başlığının açılması beklenmekte ve ümit edilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, açılmaya hazır fasıllar bulunmaktadır. “Ekonomik ve Mali Politika” ya da “Bölgesel Politika” gibi fasıllar açılmaya hazırdır.

“Pozitif gündem” ile birlikte ilişkilerde belli bir yumuşama şüphesiz Türkiye-AB ilişkileri üzerinde bulunan puslu ve kasvetli havayı bir miktar yumuşatacaktır. Bununla birlikte, sorunların tamamı ile çözülmesini hemen beklemek fazla iyimserlik olabilir. Kıbrıs sorunu ve bu sorunla bağlantılı olan Türkiye’nin AB üyeliği sürecinin kısmen askıya alınması gerçeği devam etmektedir. Bu soruna bir çözüm bulmak her şeyden önce AB’nin ahlaki bir borcudur. Bununla birlikte, Türkiye de AB’ye bu konuda yardım edecek bazı yaratıcı formüller üzerinde çalışabilir. Aynı şekilde, zaten haksız olan vize uygulamasına son verilmesi bahsedilen kasvetli havanın dağılmasına yardımcı olacaktır. Türkiye ve AB’nin bu konuda ortak bir noktada buluşması gerekmektedir. AB konusu Türkiye için hâlâ değerlidir ve bu nedenle iç siyasette fazla yıpratılmaması gerekmektedir. AB’nin büyük haksızlıklarına ve çifte standartlarına rağmen AB yolundaki kazanımlarımızdan vazgeçmemiz asla rasyonel bir davranış olmayacaktır.

AB’nin büyük haksızlıklarına ve çifte standartlarına rağmen AB yolundaki kazanımlarımızdan vazgeçmemiz asla rasyonel bir davranış olmayacaktır.

Dördüncü Bölüm

YENİ DÖNEMDE ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA'YI YENİDEN DÜŞÜNMEK: TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA POLİTİKASI

Giriş

2010 yılı sonunda başlayan ve 2012 yılı sonuna kadar devam eden süreçte Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan değişim, bölge siyasetinde soğuk savaş döneminden kalan siyasi yapıların yerlerini daha temsili rejimlere bıraktıkları bir dönemi beraberinde getirdi. Bazı açılardan 1990'ların başında Doğu Avrupa'da yaşananlara benzetebileceğimiz bu değişim süreci, bölge aktörleri ve küresel aktörler için de bölge politikalarını yeniden dizayn etme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Yaklaşık iki yıl önce başlayan olayların ardından bölgenin tam anlamıyla istikrara kavuşamamış olması, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik politikasını etkilemeye devam etmektedir. Ayrıca, bu süreç içinde Suriye'de vuku bulan krizin kendisi ve bölgesel yansımaları Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya yönelik siyasetinin mercek altına alınmasına ve bazı açılardan da eleştirilmesine neden olmuştur.

Küresel ve Bölgesel Koşullar

2008'den beri etkisini güçlü bir şekilde hissettiren ekonomik kriz, Arap Baharı'nı tetikleyen önemli unsurlardan biri olmuştur. Avrupa'daki ekonomik zorluklar çeşitli açılardan Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine siyasi ve ekonomik açılardan çeşitli etkilerde

bulunmuştur: Bu ülkelerin Avrupa'ya ihracatlarının daralması, turizmin olumsuz yönde etkilenmesi, kredi kanallarının zayıflaması, Avrupa ülkelerinden Arap ülkelerine işçi dövizinin olumsuz yönde etkilenmesi vb. gibi. Bütün bunlar, bir diğer açıdan da, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da otoriter siyasal yapıların meşruiyetlerinin sorgulanmasına neden olmuş ve böylelikle Arap Baharı süreci başlamıştır.

Bu süreç içinde, 1990'lı yıllardan farklı olarak, gerek ABD, gerekse de Avrupa ülkelerinin kendi ekonomik sorunlarıyla boğuşuyor olmaları, sözkonusu aktörlerin Arap Baharı sonrasında ortaya çıkacak yapılara destek olunması ve yönlendirilmesi noktasında gerekli öncülüğü yapmalarının önüne geçmiştir. Bu bağlamda, ekonomik gücün ABD ve Avrupa ekseninden Asya'ya doğru kayması, Rusya'nın doğal kaynaklara dayalı olarak yeniden önemli bir ekonomik aktör haline gelmesi ve yeni yükselen bu devletlerin dış politikalarında insan hakları, demokrasi, özgürlükler gibi normatif unsurların belirleyici olması nedeni ile, yine 1990'lı yıllardan ayrı olarak, Doğu Avrupa'daki dönüşümden farklı bir süreç yaşanmasına neden olmuştur. Dünya siyasetinde etkisi görece azalan küresel aktörlerin yerine ise, Türkiye gibi bölgesel aktörlerin son yıllarda uluslararası siyasette daha aktif roller oynamaya başladıkları rahatlıkla görülmektedir. Bu türden aktörlerin siyasi, ekonomik ve askeri kapasiteleri de süreci tüm açılarıyla yönlendirmeye yeterli olmadığından, geçiş süreçlerinin daha zorlu, sancılı ve uzun olduğu bir dönem yaşanmaktadır.

BM sistemini genel olarak kontrolü altına alan, ekonomik anlamda küresel ölçekte söz sahibi olan ülkeler ise, kendi ekonomik sorunları nedeniyle, artan bir şekilde bölge ülkelere dayanan bir strateji geliştirmekte ama aynı zamanda kendi güçlerinin önemini gösterecek şekilde bazı süreçleri de geciktiren bir tutum içerisine girmişlerdir. ABD, Rusya, Çin gibi küresel aktörlerin ve çeşitli Avrupa ülkelerinin Arap Baharı sonrasında siyasi anlamda etkili olmaya başlayan Müslüman Kardeşler gibi toplumsal ve siyasal gruplarla ilgili çekinceleri ve önyargıları da, bu ülkelerin değişim süreçlerine olan desteklerini zayıflatmıştır.

ABD, yaşadığı ekonomik sorunlar, başkanlık seçimi gündemi, Irak Savaşı'nın bıraktığı olumsuz miras, değişim sonrasında bölgede Müslüman Kardeşler gibi yapıların güç kazanması gibi etkiler dolayısıyla Arap Baharı sürecinde çok fazla ön planda olmak istemeyen bir görüntü sergilemiştir. Bu bağlamda, işbirliği yapmayı uygun gördüğü ülkeleri çeşitli yollarla destekleme yönünde bir politika izlemeye başlamıştır. Mübarek gibi önemli bir bölgesel müttefiki kaybetmenin sıkıntısını çabucak atlatıp, yeni yönetimlerle bölgede temasını arttırmıştır. Rusya ise son yıllarda ekonomik olarak elde ettiği konuma uygun bir siyasi rol üstlenmek maksadına yönelik bir siyaset izlemiştir. BM'deki konumunu, küresel anlamda oyun kurucu aktör olduğunu göstermek için, özellikle Suriye krizi sırasında etkin bir rol oynamaya çalışmış ve aynı şekilde bölgede devam eden silahlı mücadelelerden silah sanayisi için faydalanmaya çalışmıştır. Çin ise bölgeyle son yıllarda geliştirdiği ekonomik ilişkilerin zarar görmemesi için bir politika belirlemeye çalışırken, farklı ülkelerde yaşanan çatışmaların sona erdirilmesi için yapılacak insani müdahalelerin herhangi bir şekilde sözkonusu ülkelerin içişlerine müdahaleyi meşrulaştıracak bir özellik arz etmemesi için azami gayret göstermiştir.

Türkiye'nin Politikaları

Son yıllarda bölge ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda bir yakınlaşma süreci yaşayan Türkiye'nin de bu yeni şartlara uyum sağlamak için politikasını gözden geçirmesi gerekmiştir. Geçtiğimiz on yılda ülke içinde önemli bir siyasi ve iktisadi dönüşüm yaşayan Türkiye'de, hem siyasi aktörler hem de toplumun önemli bir kesimi, bölgede ortaya çıkan değişim talebini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş ve gerektiğinde mevcut siyasi ilişkileri riske atmak pahasına değişim taleplerinin yanında yer almaya çalışmıştır.

Türk dış siyasetinde karar vericiler genel olarak bölgedeki siyasi değişimin yanında olmuşlar ve aslında bu değişim sürecinin gecikmiş bir değişim olduğunu belirtmişlerdir. Bununla beraber, ülkelerin içinde buldukları farklı durumlara göre, Türkiye, zaman zaman farklı tutumlar geliştirmek durumunda kalmıştır. Genel hatlarıyla, değişim sürecinin başarıya ulaştığı Mısır, Libya, Tunus ve Yemen gibi ülkeler ile Türkiye'nin mevcut siyasi ve iktisadi ilişkilerinin daha da geliştiğini veya gelişme sürecine girdiğini söyleyemiz mümkün iken, değişim sürecinin devam ettiği ve silahlı çatışmalara dönüştüğü Suriye gibi örneklerde ise eski ilişki düzeyinin gerisine düştüğü görülmektedir. Bu bağlamda değişim sonrasında Türkiye'nin önüne yeni siyasi ve iktisadi fırsatlar çıkarken, değişimi istemeyen aktörlerin dirençleri nedeniyle bölgede geniş kapsamlı yeni bir çatışma riskinin de arttığını görmek gerekmektedir. Bu riskin mezhepsel ayrışmalara yönelmesi endişesi, Türk dış politikası yapıcılar tarafından dile getirilirken, Suriye'de devam eden iç çatışmanın bölgesel yansımaları bu tehlikenin işaretlerini vermektedir. Şüphesiz, bu türden bir gelişme ise Türkiye'nin son yıllarda bölgedeki tüm aktörlerle yakınlaşma adına gösterdiği çabayı olumsuz etkileyecek bir mahiyet arz eder.

Bölgede etkinliğini artırmanın yanında, Türkiye'nin uluslararası siyasette gitgide artan bir şekilde bağımsız tavırlar da üretebilmesi, hem daha fazla dikkate alınan bir aktör olmasına neden olmuş, hem de bu etkinlikten hoşlanmayan aktörler tarafından 'ksen kayması', 'yeni Osmanlılık' gibi argümanlarla eleştirilmesine neden olmuştur.

1990'lı yıllar boyunca siyasi ve ekonomik krizler ile boğuşan Türkiye'nin 2001 ekonomik krizi ve 2002 genel seçimlerinin ardından yeni bir siyasi ve iktisadi ortama girdiği aşikârdır. Bu yeni dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile ilişkilerini çeşitli açılardan geliştirdiği görülmektedir. Bölgede etkinliğini artırmanın yanında, Türkiye'nin uluslararası siyasette gitgide artan bir şekilde bağımsız tavırlar da üretebilmesi, hem daha fazla dikkate alınan bir aktör olmasına neden olmuş, hem de bu etkinlikten hoşlanmayan aktörler tarafından 'ksen kayması', 'yeni Osmanlılık' gibi argümanlarla eleştirilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde bölgedeki bazı aktörlerin de Türkiye'nin yeni etkin konumundan rahatsız olduklarını da unutmamak gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin artan etkinliği sonucunda bir 'karşı denge' oluşturma çabasının ortada olduğunu söylemek gerekir.

Bu arka plan etrafında değerlendirildiğinde 2012 yılında Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya yönelik politikasının Arap Baharı ve Suriye krizi bağlamında şekillendiğini görürüz. Bölgede ortaya çıkan değişim dalgası, çeşitli zorluklarına rağmen Türkiye için aynı zamanda büyük fırsatlar üretirken, Suriye'de değişim sürecinin kanlı bir iç çatışmaya dönüşmesi, Türkiye'nin bölge politikası için farklı zorlukları beraberinde getirmiştir. Suriye'deki kriz Türkiye'nin bu ülke ile 2000 yılı sonrasında oluşturmaya çalıştığı yeni tür siyaset anlayışını zora soktuğu gibi, bölgedeki diğer ülkelerle olan ilişkilerini de etkilemiştir. 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü sonrasında yeni bir sayfanın açıldığını söyleyebileceğimiz Türkiye-Suriye ilişkilerinde, o tarihten Arap Baharı'nın bu ülkeye sirayet etmesine kadar olan dönem içerisinde büyük bir yakınlaşma yaşandı. Siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamda iki ülke yakın tarihte görülmediği kadar iyi ilişkilere sahip oldular. Bu nedenle, Suriye yönetiminin reform taleplerine cevap vermede gecikmesi ve muhalefeti ortadan kaldırmaya yönelik bir tavır içine girmesi, Türkiye açısından bölge politikasında önemli zorlukları beraberinde getirmiştir.

Başlangıçta reform ihtimali söz konusu iken ve Esad yönetimi de bunu kabul etmiş görünürken, zaman içerisinde bunun gerçekleşmemesi ve muhalefetin silah zoruyla bastırılması, Türkiye'nin Esad yönetimine karşı tutumunu farklılaştırmasına neden olmuş, Türk savaş uçağının düşürülmesi ve Türkiye topraklarına top mermilerinin düşmesinin ardından iki ülke arasında gerginlik iyice yükselmiştir. Suriye'de yaşanan olayların bir iç savaş mesabesine ulaşması, Türkiye açısından siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçları yanında bir güvenlik tehdidi de oluşturmaya başlamıştır.

Suriye'deki değişim taleplerine verilecek yanıtta farklı tutumları olan Türkiye ve İran'ın ilişkilerinde sorunlar ortaya çıkmış, belirli ölçüde İran'ın etkisinde olan Irak'la da hem bu hem de diğer bazı sebeplerle çeşitli zorluklar yaşanmaya başlanmıştır. Suriye'deki rejimin devamını kendisi için bir varlık sebebi olarak gören İran yönetiminden farklı kişiler ve son olarak İran Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadi, Türkiye'nin Suriye politikasını eleştirir mahiyette ifadeler kullandılar. Türkiye Suriye'de değişimin gerçekleşmesi için destek verirken, İran ise mevcut yönetimin devamı adına elinden gelen çabayı harcamaktadır.

Irak ile de hem Suriye konusundaki farklı yaklaşımlardan, hem Irak siyasetinin aldığı şekil nedeniyle, hem de Tarık el-Haşimi gibi başka unsurların etkisiyle son iki yılda önceki dönemlere nazaran daha sıkıntılı bir dönemin yaşandığı görülmektedir. Her ne kadar Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkiler iyileşse de, merkezi yönetim ve Başbakan Maliki ile yaşanan sıkıntılar Türkiye'nin Irak politikası için zorlukları beraberinde getirmiştir. Siyasi olarak gerginleşen ilişkiler TPAO'nun bu ülkedeki yatırımları için bazı zorluklar oluştururken, Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın özel uçağının 4 Aralık tarihinde Erbil'e inişine izin verilmesi gerginliğin önemli bir yansımasıydı.

gerçek manada bir güven ilişkisinin tesis edilmesini olumsuz etkilemiştir. Aynı şekilde Suriye’de yaşanan gelişmeler ve Suriye’deki bazı Kürt grupların tavırları (örneğin PYD) da, Türkiye’nin Irak Kürtleri ile ilişkilerini etkileyen bir faktör olarak dikkatleri çekmektedir. Türkiye, Suriye’deki bazı Kürt grupların Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin desteğiyle Suriye içinde ayrı bir bölge oluşturması ve bu bölgenin PKK ve yandaşı gruplar tarafından Türkiye’ye karşı kullanılmasına izin vermeyeceğini bizzat Dışişleri Bakanı’nın ağzından Barzani’ye iletmiştir.

2012’nin son haftalarında Kerkük’ün geleceği konusunda merkezi yönetim ile Kürt Bölgesel Yönetimi arasındaki ihtilafın silahlı çatışmaya dönüşmesi ihtimali Türkiye’yi kaygılandırmıştır. Bu konunun Kerkük’teki Türkmen varlığını ilgilendirmesinin yanında, muhtemel bir kıvılcımın Irak içindeki siyasi zorlukları daha da ileriye götürecek bir çatışmaya dönüşmesi ve bunun muhtemel bölgesel yansımaları Türkiye için bir endişe kaynağıdır.

Bölgede kalıcı bir istikrarın ortaya çıkmasını engelleyen en temel sorun olan Filistin Sorunu’nda yılın son aylarında önemli gelişmeler meydana geldi. İsrail’in Gazze’ye saldırısı 2008’dekine benzemese de yeniden masum sivillerin kanının döküldüğü görüntülere neden oldu. Taraflar arasındaki ateşkesin bozulmasına neden olan şey, İsrail’in bölgede şartların değiştiğini görmesi, Mısır’daki ve ABD’deki siyasi süreçleri etkileyerek kendi sıkışmışlığını kırma ve çeşitli oldubittiler ile avantaj kazanma çabasıydı. Bu çatışmalar sırasında Türk Dışişleri Bakanı bir yandan ateşkes için diğer bazı ülkeler ile birlikte çaba harcarken, diğer yandan da Arap Birliği bakanları ile birlikte Gazze’yi ziyaret etti. Bu durum Gazze’deki Filistinlilerin artık önceki yıllara göre daha az izolasyona maruz olduklarının bir göstergesiydi.

Filistin Sorunu bağlamında diğer önemli bir gelişme ise Filistin’e BM’de üye olmayan gözlemci devlet statüsü verilmesine yönelik oylamaydı. ABD ve İsrail’in çeşitli girişimlerine rağmen, Türkiye’nin de desteğiyle BM Genel Kurulu’ndaki oylama ile Filistin bu statüyü kazandı. Bu oylama sırasında hiçbir Arap Dışişleri Bakanı orada değilken sadece Türk ve Endonezya Dışişleri Bakanı’nın BM Genel Kurulu’nda hazır bulunması dikkat çekiciydi. Zaten Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas da bu nedenle Türkiye’ye bir teşekkür ziyareti gerçekleştirdi. Gazze saldırısı sonrasında Hamas güç kazanırken, BM’deki oylama sonrasında El Fetih güç kazanmış oldu. Türkiye ise, Filistin’deki bölünmüşlüğü sona erdirilerek bir an önce bir uzlaşının sağlanması ve İsrail ile kalıcı barış görüşmeleri yapılması için destek ve tavsiyelerine devam etti.

Bölgedeki gelişmeler Türkiye’den kaynaklanmayan sebepler sonucunda ortaya çıksa da, bölgedeki gerginliklerin Türkiye’nin Ortadoğu politikasında neden olduğu zorluklar nedeniyle hükümete yurtçinden ve yurtdışından çeşitli eleştirilerin yöneltildiği görülmektedir.

Türkiye açısından Arap Baharı ile yaşananlar, Ankara'nın son 10 yıl içerisinde izlediği siyaset ile aşamalı bir biçimde gerçekleştirmeye çalıştığı değişimin, çok daha kısa bir süre içerisinde, hızlı ve belirli ölçüde kanlı şekilde cereyan etmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'nin 'Ortadoğu'yu yeniden keşfetmesi' şeklinde tanımlanan son yıllardaki politika-sının en temel unsurlarından birisi, bölgeyle kurulacak yakın siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşim yoluyla; bölgede içerden ve aşamalı bir dönüşümün sağlanmasıydı. Son iki yılda yaşananlara bakıldığında, bölgede uzun yıllardır hâkim olan siyasi yapıların ortadan kalkması Türkiye açısından olumlu olarak değerlendirilebilecek bir gelişme olarak görülebilir. Ama bu değişim sırasında ortaya çıkan kargaşa ve dökülen kanlar, bu dönemin olumsuz yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde, yıllar içerisinde yapılan siyasi ve ekonomik yatırımların Suriye örneğinde olduğu gibi zarar görmesi de, bölgede yaşanan devrimlerin Türkiye için olumsuz yan etkileri olarak dikkati çekmektedir.

Arap Baharı: Türkiye İçin Artılar-Eksiler

Son iki yıldır büyük bir siyasi dönüşümün yaşandığı Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki gelişmelerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda Türk dış politikasının yapımcılarının değerlendirmelerine baktığımızda çeşitli unsurlar ön plana çıkmaktadır. Öncelikli olarak, bu yaşananların tarihin normalleşmesi olarak görüldüğü dikkati çekmektedir. Aynı zamanda halkın taleplerinin yerli ve sahici talepler olduğu dile getirilmiş, Türkiye'nin bu talepleri desteklememesinin söz konusu olamayacağı ifade edilmiştir. Bu taleplerin karşılanması bazı

Kısa vadede ortaya çıkan sorunlara rağmen, uzun vadede izlenen politikanın olumlu sonuçlarının görülmeye başladığı gerek Türkiye'nin yeni rejimlerle ilişkisinden, gerekse Filistin gibi bölgesel gelişmelerden takip edilebilir.

yerlerde Türkiye'nin cari siyasi ve ekonomik menfaatlere zarar verse de, bu tavır sürdürülmüş, ahlaken takınılması gereken tavrın bu olduğu söylenmiş ve uzun vadede bu politikanın olumlu sonuçları olacağı belirtilmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan dönüşümün aslında soğuk savaşın sona ermesi sırasında Doğu Avrupa'da yaşanan dönüşüme benzer bir özellik gösterdiği ve bu sürecin sorunsuz atılması için bölge ülkelerinin ve diğer aktörlerin desteğinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.

'Komşularla Sıfır Sorun' prensibinin sonuna gelindiği eleştirilerine karşın, hükümet yetkilileri bu yaklaşımın her ne olursa olsun 'sıfır sorun' olacak gibi bir anlamı olmadığını, bunun hükümetlerle değil halklarla 'sıfır sorun' anlayışı olduğunu vurgulamışlardır. Bu yaklaşım ileri sürüldüğünde arkasında yatan amaç, Türkiye'nin komşularıyla olan sorunlarının aşılması imkânsız sorunlar olduğu, bu sorunlu komşularla yaşamak için de güvenlik anlayışının hâkim olduğu bir dış politikanın takip edilmesi gerektiği fikrini dönüştürmekti. Pek çok komşu ülke ile siyasi ve ekonomik anlamda kaydedilen gelişme, bu amaca belirli ölçüde ulaşıldığının bir göstergesidir. Ayrıca bu prensibin tek başına vazedilmediği, 'özgürlük ve güvenlik dengesi' gibi bir prensiple beraber ilan edildiği unutulmamalıdır.

Komşularında on yıllardır etkili olan rejimlerin değiştiği ve bunun bölgesel yansımalarının olduğu bir dönemde, Türkiye'nin hiçbir şey olmamış gibi davranmasını beklemek doğru olmazdı. Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan istikrarsızlığın geçiş döneminin getirdiği dış politika zorlukları, aşılması çok kolay olan zorluklar değildir. Kısa vadede ortaya çıkan sorunlara rağmen, uzun vadede izlenen politikanın olumlu sonuçlarının görülmeye başladığı gerek Türkiye'nin yeni rejimlerle ilişkisinden, gerekse Filistin gibi bölgesel gelişmelerden takip edilebilir. Nitekim Mısır, Tunus ve Libya örneğinde değişimin ardından Türkiye'nin bölge ülkeleriyle daha iyi ilişkiler kurduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin değişim sürecinin yönetilmesinde kendi imkânlarını devreye sokmanın yanında, şartlara göre bölgesel ve uluslararası örgütleri harekete geçirmeye çalıştığı görülmektedir. Bölgesel ve uluslararası aktörlerin katılımını sağlama politikası Türk dış politikasının geleneksel tutumuyla paralel olmanın yanında, Türkiye'nin imkân ve kapasitelerinin ötesine geçen durumlarda Ankara'nın elini rahatlatmak adına böyle bir adım attığı anlaşılmaktadır. Tüm bölgeyi içine alan ve büyük siyasi ve ekonomik sonuçları olan bir dalganın tek bir ülkenin etkisiyle veya yönlendirmesiyle şekillenmesi söz konusu olamaz. Ayrıca bölgedeki değişimin etkisinin bölge ötesine taşıyor olması dolayısıyla, pek çok aktörün olayları şekillendirmeye çalıştığını görmek gerekmektedir.

Son yıllarda bölge ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştiren Türkiye'nin geçiş döneminde çeşitli siyasi zorlukları ve ekonomik kayıpları olsa da, yeni yapılarla ilişkileri geliştirmeye ve ekonomik etkileşimi devam ettirmeye yönelik bir politika izlediği görülüyor.

Değişimin başarıya ulaştığı ülkelerde Türkiye ile ilişkilerin gelişme gösterdiği daha önce belirtilmişti. Değişimden yana tavır alan Türkiye, demokratik süreçlerin işlemesi noktasında elindeki imkânları bu ülkelerle paylaşmaya çalışmıştır. Bu destekler içerisinde maddi desteklerin yanında, teknik destekler, eğitim hizmetleri, tecrübe paylaşımı gibi unsurlar yer almıştır. Tunus ve Mısır gibi ülkelere ekonomik ihtiyaçlar ve Türkiye'nin imkânları ölçüsünde düşük faizli krediler de sağlanmıştır. Libya henüz geçiş süreci aşamasında sağlanan maddi destek, bu ülke liderleri tarafından sonraki süreçte çeşitli defalar övgüyle anılmıştır. Bu ülkeler ile kısa süre içerisinde siyasi ve ekonomik yakınlaşmanın sağlandığını, bunun olumlu ekonomik geri dönüşlerinin görüldüğünü söylememiz mümkündür. Türkiye'nin diğer önemli bir katkısı da, devrim sonrasında çeşitli ülkelerde farklı talepleri olan değişik toplumsal grupları barışçıl şekilde uzlaştırma yönündeki çabaları ile olmuştur.

Son yıllarda bölge ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştiren Türkiye'nin geçiş döneminde çeşitli siyasi zorlukları ve ekonomik kayıpları olsa da, yeni yapılarla ilişkileri geliştirmeye ve ekonomik etkileşimi devam ettirmeye yönelik bir politika izlediği görülüyor. Nitekim Mısır ile Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısının gerçekleştirilmesi, Tunus ile karşılıklı üst düzey ziyaretlerin hız kazanması, Yemen'e gerçekleştirilen ziyaretler siyasi ilişkilerin yeni yapılarla da kurulduğunu göstermektedir. Başbakan Erdo-

ğan başkanlığında bir dizi bakanla 17-18 Kasım 2012'de gerçekleştirilen Mısır ziyaretinde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturulmuş, ekonomik ilişkileri geliştirmek için çeşitli adımlar atılmıştır. Mısır'ın ekonomik açıdan desteklenmesi adına Türkiye düşük faizli kredi vererek, geçiş sürecine verdiği desteği ortaya koymuştur. Aynı şekilde bu ülkede anayasal süreçler konusunda ortaya çıkan ayrışmalarda da uzlaşma politikası izlenmesi gerektiğini farklı aktörlere aktarmıştır. Bu ülkelerde başa gelen yöneticilerin bir kısmı ile Türk hükümet yetkililerinin şahsi dostluklarını olması, bu süreci kolaylaştırmıştır. Ekonomik anlamda ise, devrimlerin ortaya çıktığı geçiş sürecinin belirsizlik ortamında gerileyen ekonomik ilişkilerin, devrim sonrasında ortaya çıkan yeni yönetimler döneminde hızla toparlanıp Tunus gibi ülkelerde devrim öncesinin de üzerine çıkması Türkiye açısından olumlu sonuçlar olarak dikkati çekmektedir.

Bazı Eleştiri Noktaları

Arap Baharı sırasında izlenen dış politikaya yönelik eleştirilerin yoğunlaştığı belli başlı noktalar ise, Türkiye'nin yıllar içerisinde oluşturmaya çalıştığı ilişkilerin zarar gördüğü, demokratik talepleri desteklemek düşüncesine karşın demokratik olmayan ülkelerle benzer politikalar izlemek, Suriye örneğinde değişimin gerçekleşmesi için fazla müdahil olmak, değişim sürecinin bu kadar uzayacağını öngörememekle ilgiliydi. Aynı zamanda, değişim taleplerinden yana tavır alınması dolayısıyla, değişimi ulusal çıkarlarına aykırı gören İran gibi diğer bölgesel aktörler ile farklı tutumlar içine girilmesi, komşularla ilişkilerin bozulduğu eleştirileri de Arap Baharı sonrası Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasına yöne-

Suriye konusunda yaşananlar ise hükümeti pek çok alanda zor tercihlerle karşı karşıya bırakmıştır.

lik negatif değerlendirmelerin bir unsuru haline geldi. Ayrıca, Türkiye'nin Sünnilik çizgisinde bir dış politika izlediği de iddia edilmektedir. Bu gelişme, bölgede mezhepsel gerilimlerin artmasına ve bu gerilimlerin iç siyasete de yansımalarına etki etti.

Bu noktadaki eleştiriler incelendiğinde, Tunus ve Mısır örneğinde geçiş süreçlerinin kolay olması dolayısıyla eleştirilerin pek duyulmadığı hatırlanacaktır. Libya örneğinden başlayarak geçiş sürecinin kanlı olması ve Türkiye'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarının daha fazla etkilenmeye başlaması, farklı kesimlerden farklı yorumların gelmesine neden oldu. Türkiye'nin hemen her ülkede geçiş sürecinin yumuşak olması için gerektiğinde arabuluculuk yapmaya, öncelikli olarak kendi insanların güvenliğini sağlamaya çalışması, ekonomik çıkarlarını garanti altına alma çabası bazı kararların alınmasını zamana yaydı. Bu noktada Türkiye'de bazı kesimler, hükümeti eski rejimlerle ilişkileri koparmada gecikmekle suçlarken, diğer bazı yorumcular da yıllar içerisinde yapılan siyasi ve ekonomik yatırımların kısa sürede kaybedildiğini iddia etmişlerdir.

mik yansımalarının yanında, yıllar içerisinde Suriye'ye yapılan siyasi ve ekonomik yatırım da zarar görmüştür. Sürecin beklenenden uzun sürmesi, hükümete yönelik eleştirilere zemin hazırlamıştır. AK Parti hükümetine, rejimin direnç gücünü öngörememek, yüksek hedefler koymak, değişimi sağlamak adına girişimlerde bulunmak gibi çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Bu noktada eleştirilerin artmasında, Suriye'de otorite sorunları ortaya çıkınca bunun ülkemize terör olarak yansımalarının etkisi büyüktür. Bu bağlamda dış güvenlik tehdidi, iç güvenlik tehdidinde de etki etmiştir.

Bölgenin Geleceği ve Politika Önerileri

Suriye krizinin alacağı şekil, diğer pek çok ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin de Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya yönelik politikasını şekillendirecektir. Suriye krizinin kutuplaştırıcı etkisi dolayısıyla Türkiye'nin bölgedeki rolüne zarar verdiği açıktır. Bunda Türkiye'nin izlediği politikadan çok, bölgede yaşanan değişimin büyüklüğü ve yıllar içerisinde inşa edilen ilişkilerin çatırdamasının etkisi büyüktür. Devrim niteliğinde bir değişimin yaşandığı bölgede, değişim sürecinin uzun olacağını, çokça emek ve zaman gerektireceğini, süreç içinde inişler ve çıkışlar olacağını söylemek gerekir. Bölgede uzun yıllardır etkin olan siyasi yapılar yeniden şekillenirken, ittifak ilişkileri de değişmektedir. Bu değişim sürecinde denge arayışı çabaları yeni gelişmeleri beraberinde getirebilir.

Suriye krizinin kutuplaştırıcı etkisi dolayısıyla Türkiye'nin bölgedeki rolüne zarar verdiği açıktır. Bunda Türkiye'nin izlediği politikadan çok, bölgede yaşanan değişimin büyüklüğü ve yıllar içerisinde inşa edilen ilişkilerin çatırdamasının etkisi büyüktür.

Bölgedeki bu değişim yanında, küresel anlamda yaşanan dönüşümü de değerlendirmelerimizde dikkate almalıyız. Her ne kadar başat konumunu sürdürse de, ABD'nin siyasi, askeri ve ekonomik açıdan inişte olduğu açıktır. Avrupa ülkelerinin yaşadıkları ekonomik krize cevap üretecek siyaset üretmekte zorlanmaları da, yaşlı kıtanın dünya üzerindeki rolünü zayıflatmaktadır. Asya ekonomileri yükselişte olmakla beraber, bu ülkeler hem dış politikalarında insan hakları gibi etik değerlere çok yer vermemektedirler, hem de henüz dünya siyasetinde belirleyici olabilecek düzeyde etkinlik sağlayabilmiş değillerdir.

Önümüzdeki aylar bölgemizde yeni zorlukları beraberinde getirecektir. Suriye'de değişim henüz gerçekleşmedi ama bunun kaçınılmaz olduğu artık genel anlamda kabul görmektedir. Bu sürecin kolay olmadığı görülmüştür ve bundan sonrasının da kolay olmayacağı öngörülebilir. Benzer şekilde olayları daha da zorlaştırabilecek başka gelişmeler de ihtimal dahilindedir. Suriye'deki çatışmaların komşu ülkelere sıçraması bölgeyi ciddi bir çatışmanın içine itebilir. Lübnan'daki kırılgan yapı Suriye'deki gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Suriye yönetiminin bu seçeneği kullanma ihtimalinin yanında, ülkedeki etnik ve mezhebi bölünmüşlüğü herhangi bir gerginlikle tetikleyebileceği başka zorluklar da muhtemeldir.

Filistin’de 2012’nin son aylarında yaşanan gelişmeler bölgede Suriye krizinden bağımsız olarak ortaya çıkabilecek sorunların başka bir örneğidir. Bölgenin içinden geçtiği dönemde farklı aktörler kendi hesaplarına göre çeşitli oldubittiler gerçekleştirebilirler. Bu bağlamda İsrail’in Filistin’e gerçekleştirdiği saldırıların yanında bölgeyi ciddi gerginliklere sürükleyebilecek başka bir gelişme de İran’ın nükleer programı ile ilgili olarak gerçekleşebilir. Arap Baharı’nın başlaması ve Mübarek, Kaddafi ve Bin Ali gibi liderlerin siyaset sahnesinden çekilmesi ile kendisine alan açıldığını düşünen ve yeni yönetimlerle ilişkilerini geliştirerek izolasyonunu kırmak isteyen İran için aynı zamanda bazı sıkıntılar da ortaya çıkmıştır. Tahran yönetimi ABD’nin ve Avrupa ülkelerinin ağırlaşan ambargoları dolayısıyla ve Suriye’deki gelişmeler sonrasında bölge siyasetinde ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Bu bakımdan Ortadoğu’nun hem merkezi bölgesinde hem de Körfez bölgesinde gerginlikler söz konusu olabilir. Bu jeopolitik zorlukların yanında son yıllarda mezhepsel bir ayrışmanın ortaya çıkması ihtimali, muhtemel çatışmaların çözümünü zorlaştırabilecek bir unsur olarak dikkatleri çekmektedir.

Böylesi şartlar altında Türkiye’nin bölgesel siyasette yapması gereken şey; mümkün olduğunca bütün aktörler ile temasını sürdürmesi, geçiş sürecini yaşayan ülkelere destek vermeye devam etmesi, sorunların çözümü için bölgesel ve uluslararası platformları harekete geçirmeye çalışması, son dönemlerde yaptığı şekilde, Mısır gibi diğer aktörlerin de devreye girmesine desteğini sürdürmesidir. Bölgesel sorunların çözümü için tüm imkânları seferber etmek, yatıştırıcı bir dil kullanmak, yapıcı tutum içerisinde olan bölge dışı aktörlerle işbirliğine devam etmek, Türkiye’nin izleyeceği en sağlıklı siyaset olacaktır.

Beşinci Bölüm

TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ: BAŞARILAR, SORUN ALANLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

İlişkilerde İlk 20 Yılın Bir Muhasebesi

Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkileri uzun bir tarihi geçmişe ve bu geçmişe yapılan atıflara dayalı olarak bağımsızlıkların kazanıldığı 1991 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği’nin dağılması sırasında Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülke olarak bu ülkelerin tarihindeki yerini de almıştır. Bağımsızlıkların ilanından sonra geçen yirmi yılın bir değerlendirmesini yaparken bu süreci iki safha halinde incelemek mümkündür. Birinci on yıllık dilim (1990’lar) ve ikinci on yıllık dilim (2000’ler) olarak yapılabilecek bu sınıflandırmada iki dönem arasında önemli farkların bulunduğu görülebilir.

Türkiye 1990’lı yıllar boyunca farklı koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiş olsa da Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerinde istikrarlı bir büyümeyi sağlayabilmiştir. Bunda elbette bağımsızlıkların ardından yaşanan büyük coşku ve Turgut Özal’ın “21. Yüzyılın Türk Asrı” olacağı söyleminin katkısı büyüktür. Nitekim Türkiye Azerbaycan’a ve kendisine karşı hasmane tutum alan Ermenistan dışında tüm Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini hemen kurmuş ve bu ülkelerin o dönemde acilen ihtiyaçları bulunan kredileri Eximbank aracılığı ile onlara sağlamıştır. Bu krediler sayesinde bölge ülkeleri geçiş döneminde kıtlık ve büyük çalkantılar yaşamaktan kurtulmuş, hızla

Ruble bölgesinden çıkarak kendi para birimlerini oluşturmuşlardır. Bağımsızlıkların ilk yıllarında bölge ülkelerinin en önemli problemi geri kalmış Sovyet altyapısı sebebi ile dünya ile iletişimi sağlayamamaktı. Bu ülkelerde faks cihazları yok denecek kadar azdı. Telefon iletişimi çok kısıtlı ve sorunlu idi. Sovyet altyapısı 1950'lerden kalmaydı. Türk PTT'si bu dönemde bölgenin parlayan iletişim devi olarak tüm başkentleri uluslararası hatlarla bağlayan şebekeler oluşturdu ve bu ülkelerin hepsine uydu bağlantıları sağladı. Yine bu dönemde, hemen her başkentte en az bir Türk oteli bu ülkelere seyahat edenlere uluslararası standartlarda konaklama imkânı sağlamaya başladı.

İlişkilerin bu ilk on yıllık safhasında Türkiye bölge ülkelerinin hepsine önemli yatırımlarda bulundu. TİKA aracılığı ile okullar onarıldı, matbaalar gönderildi, su kuyuları açıldı, doktorlar eğitildi. Sayısız resmi veya sivil toplum tabanlı Türk dünyası platformları kuruldu. Bunlar arasında şimdi artık Türk Konseyi'ne dönüşerek süreklilik kazanan Türk Zirveleri'ni, Türk Kurultayları'nı, Dünya Türk Gençleri Birliği'ni, Türk Dünyası Kadınlar Birliği'ni, Diyalog Avrasya Platformu'nu, Avrasya Yazarlar Birliği'ni, Türk Dünyası Belediyeler Birliği'ni, kültür bakanlıklarını bir araya getiren TÜRKSÖY'ü ve daha birçok organizasyonu saymak mümkündür. Bu dönem boyunca sayısız Türk şehri bu Avrasya ülkelerinin şehirleri ile kardeş şehir olmuş, sayısız kongreler, kurultaylar, festivaller yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu ilk on yıllık dönem boyunca büyük öğrenci projesi kapsamında Türkiye'ye gelen on bine yakın öğrenciden altı binden fazlası mezun olarak ülkelere dönmüş, projenin devamı ile bu öğrenci akışı kurumsal hale gelmiştir. İkinci on yıllık dönemde de Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı öncülüğünde bu proje küresel bir nitelik kazanmıştır. İlk on yıllık süreçte, yani 1990'lı yıllar boyunca Türk şirketleri bölge ülkelerindeki en önemli ve acil ihtiyaçları karşılayan misyonlar üstlenmişlerdir. Toplu konut projeleri, yol inşaatları, altyapı yatırımları, özellikle de en hızlı bir biçimde gerçekleştirilen renovasyon projeleri bu dönemin dikkat çeken başarıları içindedir. Bu dönem boyunca basit tüketici metallerini üretmekten bile aciz olan Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri Türk ihracatçısının dinamik girişimleri ile önemli zorlukları aşmayı başarmışlardır.

İlişkilerin ikinci on yıllık dilimi ise ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda kurulan bu ilişkilerin kurumsallaşması ve güçlenmesini temsil etmektedir. Gerçekten de bu dönem boyunca her sahada kurulan ilişkiler artık "geleneksel" olarak nitelendirilebilecek bir yapıya bürünmüştür. 1990'lı yılların hamasi sloganları ile ortaya konulan entegrasyon süreçleri aslında 2000'li yıllarda şartların elverdiği ölçülerde gerçekliğe dönüşmeye başlamıştır. Siyasi kararlar sayesinde kurulan kurumsal yapıların yanında kültürel sahada da "ırmakların tabii mecralarına akmaları" misali hızlı bir yakınlaşma dikkati çekmektedir. Bugün Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin "yumuşak güçleri" ile Türkiye'nin "yumuşak gücü" karşılıklı olarak yüksek bir iletişim içine geçmiş bulunmaktadır. Yine bu ikinci on yıllık dilimde 1990'lı yıllarda "hayal" olarak nitelenen enerji iletim projeleri tek tek hayata geçmiş, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı, Mavi Akım ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hatları ile Türkiye, Avrasya enerji koridorunun ikinci önemli oyuncusu haline gelmiştir. Birinci on yıllık dönemde bölge ülkelerinde açılan Türk ilköğ-

retim ve yükseköğrenim kurumları ikinci on yıllık dilimde büyük bölgesel başarılarla imza atarak küresel başarılarını kanıtlamışlardır.

2013 yılının başından bakıldığında Türkiye söz konusu bölge açısından yirmi yılda hem hükümetlerin politikaları hem de sivil toplum odaklı inisiyatifler sayesinde bölgede çok büyük bir mesafe almış durumdadır. Aşağıda detaylı olarak incelenecek sorunlu ülke ve sahalarda dahi alınan mesafe çoğu zaman farklı bölgesel politikalarda alınan mesafenin katbekat üzerindedir. Şunu belirtmek kifayet eder ki, Türkiye'nin son on yıllık dilimde dünya ile olan ihracatı yaklaşık olarak dört buçuğa katlanırken Orta Asya ve Kafkasya bölgesi ile olan ihracatı yaklaşık ona katlanmıştır. Bu da dünyanın gerisi ile kıyaslandığında Türkiye'nin bu bölge ile dünyanın geri kalanına oranla iki kat daha hızlı bütünleştiğinin göstergelerinden biri olarak ortaya konulabilir.

Bölge Ülkelerinin Türk Dış Politikası Açısından Sınıflandırılması

Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki ülkeleri Türk dış politikasının başarı ölçütlerine göre iki ayrı grupta sınıflandırmak mümkündür. Bu noktada birinci gruba Türkiye'nin ivmesi artarak ilişkilerini yakınlaştırdığı ülkeleri koymak mümkündür. Bu ülkeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Gürcistan'dır. İkinci gruba ise Türkiye'nin değişen ölçütler ve sebeplerle ilişkilerinde ivme yakalayamadığı bölge ülkeleri olan Özbekistan, Türkmenistan ve Ermenistan'ı koyabiliriz. Tacikistan ile olan ilişkiler ise ayrı bir kategoride incelenebilir.

2013 yılının başından bakıldığında Türkiye söz konusu bölge açısından yirmi yılda hem hükümetlerin politikaları hem de sivil toplum odaklı inisiyatifler sayesinde bölgede çok büyük bir mesafe almış durumdadır.

Başarı Örnekleri

İlk kategorideki ülkeler içinde Türkiye'nin en yakın ve özel ilişkiler kurduğu ülke Azerbaycan'dır. Türkiye'nin 2001-2011 yılları arasında Azerbaycan'a ihracatı on kat artarken ithalatı sadece dört kat artmıştır. Bunun yanı sıra iki ülke arasında stratejik, kültürel ve siyasi ilişkiler artarak devam etmiştir. Hatta 2009 yılındaki Türkiye-Ermenistan protokolleri dahi bu ilişkiye gölge düşürememiştir. Azerbaycan ile ilişkileri ele alındığında Türkiye net kardadır ve bunu tehlikeye atacak adımlardan kaçınmalıdır. Azerbaycan'ın mevcut liderliği ve siyasi yapısının Türkiye ile oluşan bu ilişkiler yumağına destek verdiği açıktır. İlaveten Azerbaycan, Kazakistan ile birlikte Türkiye'nin Avrasya coğrafyası siyasetine ve Türk Dünyası projelerine en yakın destek sunan ülkelerden biridir.

Bu kategorideki ikinci ülke ise Kazakistan'dır. Artık Türkiye ile stratejik ortaklık seviyesinde ilişkiler geliştirmiş olan Kazakistan tabii olarak Orta Asya bölgesinin ekonomik ve

siyasi lideri konumuna yükselmiştir. Kazakistan aynı zamanda diğer bölgesel işbirliği platformlarının da inisiyatif alan ve oyun kurucusu olan ülkelerinin başında gelmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Economic Cooperation Organization (ECO), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) ve Gümrük Birliği (Kazakistan-Rusya-Belarus) gibi birçok bölgesel entegrasyon projelerinin lokomotifi Kazakistan'dır. 2001-2011 döneminde Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı sekiz kat artarken ithalatı yirmi iki kat artmıştır. Bu çok önemli bir rakamdır. Ancak bu rakam müteahhitlik hizmetlerini kapsamamaktadır. Buradan da Türkiye'nin Kazakistan petrol ve buğdayının önemli müşterilerinden biri haline geldiğini anlamamız mümkündür. Kazakistan bugün Türk şirketlerinin en yoğun iş yaptıkları bölge ülkelerinin başında gelmektedir. Ayrıca Türk okulları ve üniversitelerinin yoğun faaliyetlerini rahatça sürdürdükleri en stratejik Orta Asya ülkesi konumundadır. Kazakistan bunlara ilaveten Türk Konseyi, TÜRKSOY, Türk Akademisi başta olmak üzere Türk Dünyası entegrasyon projelerinin hemen hepsinde öncü roller oynamaya devam etmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin 1990'lı yıllarda üstlendiği liderlik ve öncülük rolünün paylaşımı ve desteklenmesi konusunda en yakın işbirliği içindeki ülkedir.

Bu kategoriye dahil edilebilecek üçüncü ülke ise Kırgızistan'dır. Türkiye Kırgızistan ilişkileri 1991'den bu yana çok hızlı bir biçimde gelişmiştir. Bu ülke Orta Asya'nın kalbinde küçük, kırılğan, ekonomik olarak güçsüz görünen ancak Avrasya jeopolitiğinde çok anahatar bir konumda bulunan bir ülke hüviyetindedir. O yüzden Orta Asya'nın istikrarı açısından önemi büyüktür. Ayrıca Kazakistan ile birlikte Türk yatırımcısına, sivil toplum girişimcilerine ve devletine en dostane yaklaşan ülkelere biridir. Türkiye'nin Kırgızistan'a ihracatı 2001-2011 döneminde on buçuk kat artarken, ithalatı sekiz buçuk kat artmıştır. Her ne kadar genel ticaret hacmimizde miktar büyük bir rakam oluşturmasa da ikili ilişkilerdeki Türkiye'nin pozitif durumunu yansıtmaya açısından bu durum önemlidir. Ayrıca Kırgızistan'ın 2005 ve 2010 yıllarında yaşadığı kriz durumlarında Türkiye'nin oynamış olduğu aktif roller bu stratejik ülkenin Türk dış politikasındaki merkezi konumunu güçlendirmiştir. Kırgızistan ayrıca Orta Asya bölgesinde gerçek parlamenter demokrasiye geçiş konusunda sonuca en hızlı yaklaşan ülkelere biri olarak, yeni Türk dış politikasının örnek vakalarından birini oluşturmaktadır.

Bu kategorinin dördüncü ve son ülkesi ise Gürcistan'dır. Aynı Kırgızistan gibi Gürcistan da son on yıl içinde önemli siyasi ve ekonomik dönüşümlerden geçmiş bir bölge ülkesidir. Ancak bunun da üzerinde Gürcistan'ın stratejik önemini arttıran husus Türkiye ile Hazar havzasını birleştiren ülke oluşudur. BTC ve BTE boru hatlarının geçtikleri güzergâh üzerinde bulunan Gürcistan hem Türkiye hem de Azerbaycan açısından hayati öneme sahip bir ülke olarak bu konumunun getirdiği bir refahtan da faydalanmaktadır. Gürcistan'ın 2008 yılında kendisinden fiilen 1990'lı yılların ilk yarısında ayrılmış bulunan Güney Osetya ve Abhazya'yı yeniden topraklarına katma girişimi Rusya'nın müdahalesi ile engellenmiş, bu iki bölge Rusya ve daha birkaç ülke tarafından tanınan bağımsız ülkeler haline gelmişlerdir. Nitekim Gürcü liderliğinin bu politikası 2012 yılı itibarı ile parlamen-

to seçimlerinde Rusya ile normalleşme taraftarı siyasi tarafların zaferi ile sonuçlanmış ve Gürcistan'ın dönüşümü süreci yeni bir merhaleye girmiştir. Yine 2001-2011 döneminde Türkiye'nin Gürcistan'a ihracatı yedi buçuk kat artarken, ithalatı iki buçuk kat artmıştır. Gürcistan da Türkiye'nin net ivme artışı yaşadığı ülkelerden biri olmuştur.

Sorunlu Alanlar

İkinci kategoride, yani Türkiye'nin ivme yakalayamadığı ve bir dizi sorunlar içinde olduğu ülkeler sınıflandırması dahilinde, ele alınabilecek ülkelerin başında ise Özbekistan gelmektedir. Sovyet dağılmasını izleyen süreçte Orta Asya bölgesinin en güçlü ve müreffeh ülkesi olması beklenen Özbekistan'ın geçen yirmi yıl sonunda bu beklentileri karşılayamadığı görülmektedir. Bunda elbette ülkenin içinde bulunduğu ve komşuluk bölgesinin getirdiği özel sebepler rol oynamıştır. Ancak halen Orta Asya bölgesinin en yüksek nüfusu olan, tarihi olarak merkezi konuma sahip ve iyi eğitilmiş bir siyasi eliti olan bu ülkenin hem bölge hem de dünya ile bütünleşmemiş olması doğrudan Türkiye'yi etkileyen neticeler vermektedir. Genel olarak, Özbekistan kazanılmadan Orta Asya istikrarı ve bütünleşmesi mümkün olamaz, kanaati bölge uzmanları arasında hâkim bir görüştür. Türkiye ile Özbekistan ilişkileri bağımsızlığın ardından sıcak bir biçimde başlamış ancak 1990'lı yıllar boyunca bir dizi sorunlar yumağı içinde kalmış, en az birkaç defa kopma noktasına gelmiştir. Bunda Özbek liderliğinin ekonomik ve politik liberalleşmeden uzak durmasının yanında yanı başında bulunan Afganistan ve Tacikistan'da yaşanan iç savaşların rolü de büyük olmuştur. Özbekistan Taliban ve el-Kaide'nin önemli hedeflerinden biri olarak 1999 yılından itibaren ciddi saldırılar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu saldırılar karşısında da rejim güvenlik politikasını ön plana çıkararak ülkenin dışarıya kapanmasını çözüm olarak görmüştür. Bu noktada devam eden olaylar zinciri 2005 yılında Andican'da baş gösteren hadiselerde ülke yöneticilerinin sert tedbirler alması ve önemli bir can kaybının yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sırada Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'deki bir oylamada Özbekistan yönetimi aleyhinde oy kullanması neticesinde iki ülke ilişkileri uzun süreli bir duraklama sürecine girmiştir. Bunun üstesinden gelme çalışmaları halen devam etmektedir. İki ülkenin dışişleri bakanlıklarının üst düzey yetkilileri bu tikanıklığı açma çalışmaları artan bir çaba ile Kasım 2012'de sürmüştür.

İkinci kategoride, yani Türkiye'nin ivme yakalayamadığı ve bir dizi sorunlar içinde olduğu ülkeler sınıflandırması dahilinde, ele alınabilecek ülkelerin başında ise Özbekistan gelmektedir.

Özbekistan gerçekten de hem komşu Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan'da bulunan Özbek nüfuslar sebebi ile hem de Orta Asya bölgesinin en merkezi konumunda oturması, tarihi liderlik rolü ve tarım ve sanayi üretimleri gibi nedenlerden dolayı bölgenin en önemli ülkesidir. Türkiye 2001-2011 döneminde Özbekistan'a ihracatını dört kat arttırırken ithalatını yirmi altı katına çıkarmıştır. Bu da Türk girişimcilerin

siyasi ilişkilerin bozuk olduğu ve Özbek otoritelerinin Türk ihracatını kısıtladığı bir dönemde dahi oldukça istekli bir biçimde Özbekistan ile ticarete devam ettiklerini göstermektedir. Bu dönem boyunca Özbekistan'da Türk girişimcileri bir dizi engellemeler ile karşılaşmışlar, Türk eğitim ve kültür faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Ancak her şeye rağmen hızla artan ithalat rejimi ile birlikte Özbekistan'ın büyük resim içinde Türkiye ile olan ilişkilerinin tek taraflı da olsa gelişme içinde olduğu açıktır.

Özbekistan, ABD'nin 2014 Afganistan'dan çekilme stratejisi içinde önemli rol oynaması beklenen ülkelerden biridir. Bu yüzden 2005 hadiseleri ertesinde ABD ve Batılı ülkeler ile bozulan ilişkileri hızla düzelmeye eğilimi içindedir. Bu doğrultuda Türkiye ile de ilişkilerinin bu iyileşme sürecine girmesi beklenilebilir. Ancak *Freedom House* tarafından Suudi Arabistan, Sudan, Kuzey Kore, Suriye ve Türkmenistan ile birlikte Özbekistan 2012 yılı için dünyanın en baskıcı dokuz rejiminden biri seçilmiştir. Bu da yeni Türk dış politikası açısından bir veri oluşturmaktadır.

Ekonomik ilişkilerdeki bu pozitif ivmeye rağmen Türkmenistan gerek kapalı yapısı sebebi ile gerekse de bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren uygulamaya soktuğu bitarafılık (1996) siyaseti sebebi ile Türkiye'nin bölgesel inisiyatiflerine katılmamaktadır.

İkinci kategoride, Türkiye'nin ilişkilerde ivme yakalaması gereken ülkeler arasında gelen bir diğer ülke olarak Türkmenistan'ı mercek altına almak mümkündür. Türkmenistan bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren bir liderlik kültürü çerçevesinde siyasi, ekonomik ve sosyal yapılanmasını sürdürmüştür. Bu kültür başından beri Türkiye ile ilişkilere önem vermiş ancak ekonomik ve kısıtlı derecede eğitim ilişkilerinin ötesinde her türlü sosyo-kültürel bütünleşmeye karşı bir tutum sergilemiştir. Her şeye rağmen 2001-2011 döneminde Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatı on dört kat art-

mıştır. Aynı dönemde Türkmenistan'dan ithalat ise sadece beş buçuk kat artış göstermiştir. Ekonomik ilişkilerdeki bu pozitif ivmeye rağmen Türkmenistan gerek kapalı yapısı sebebi ile gerekse de bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren uygulamaya soktuğu *bitarafılık* (1996) siyaseti sebebi ile Türkiye'nin bölgesel inisiyatiflerine katılmamaktadır. Ülke şeffaflıktan uzak bir biçimde dünya ile bütünleşmekten halen uzak durma noktasındadır. Ülkenin sahip olduğu büyük doğalgaz rezervleri ise Hazar Denizi'nin statüsünün belirsizliğinden ve yatırımcı yokluğundan doğan nedenler ile ne batı koridoru yolu ile Türkiye üzerinden ne de güney koridoru yolu ile Afganistan ve Pakistan üzerinden dünya pazarlarına uluslararası fiyatlar ile ulaşamamaktadır. Ülke halen eski Sovyet altyapısı aracılığı ile Rusya ve çok kısıtlı olarak İran üzerinden doğalgaz ihracatını gerçekleştirebilmektedir. Türkiye ile ilişkiler kapsamında Türk işadamlarının ve şirketlerinin yasal güvenliği konusunun üzerinde Türk sivil toplum eğitim kurumlarının devamı konularında önemli sıkıntıların varlığı bilinmektedir. Özbekistan ile birlikte Türkmenistan, Türkler için en büyük vize sorunu çıkaran ülkelerin başında gelmektedir. Bu noktada hızla ilerleyen ekonomik ilişkilerin siyasi ve diğer sahalarda kendini gösteremediğini söylemek mümkündür.

Ermenistan ile ilişkilerin Özbekistan ve Türkmenistan ile ilişkiler kategorisine sokulması

gerçek bir talihsizliktir. Ancak bu bölge ülkesinin Türkiye'ye ve komşusu Azerbaycan'a karşı izlemiş olduğu tutum bu ülkeyi bu kategorinin en alt sınıfına sokmaktadır. Ermenistan kelimesinin gerçek anlamı ile normalleşmeye en ihtiyaç duyan bölge ülkesidir. Ermenistan ile Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi önünde üç önemli sorun alanı bulunmaktadır: Birincisi tabiatı ile Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarındaki ısrarlı varlığıdır. Bunun yanında ikinci sorun alanı Ermenistan ve Ermeni diasporasının Türkiye toprakları üzerindeki toprak talebi ile birleşen soykırım iddialarıdır. Üçüncü olarak ise Ermenistan iç siyasetine hâkim olan şoven Karabağ klanının ülkeyi ekonomik ve politik olarak tam anlamı ile kontrolü altında tutmasıdır ki, bu ülkenin "normalleşmesi"nin önündeki en büyük engeldir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ticaret her türlü engelle rağmen devam etmektedir. Gürcistan üzerinden devam eden bu ticaret 2001 istatistiklerine yansımamıştır. Ancak 2011 istatistiklerindeki rakamlar Azerbaycan ile olan ticaretin onda biri kadardır. Buradan dahi bu ülkenin ekonomik, politik ve diplomatik değerini anlamak mümkündür. Ermenistan'ın yapıcı angajman çerçevesinde "normalleştirilmeye" çalışılmasının Türkiye'ye ekonomik bir katkı sağlamayacağı açıktır. Bu yüzden de Türkiye'nin Ermenistan ile tabii bir biçimde ilişkilerini "normalleştirilmesi" kısa vadede mümkün görülmemektedir.

Türkiye BDT, KGAÖ, ŞİÖ ve Avrasya Gümrük Birliği gibi yapılara hızla gözlemci veya assosiyeye üye olarak dahil olmalıdır. Bu girişimlerinde Rusya ile koordineli bir yaklaşım sergilemelidir. Türkiye Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin buldukları her platformda istikrarı sağlayıcı bir ülke olarak bulunmak durumdadır.

Tacikistan: Sınıflandırma Dışı Ülke

Tacikistan Cumhurbaşkanı'nın Aralık 2012'de Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretin iki ülke arasındaki ilişkileri yeni bir evreye sokması tahmin edilmektedir. Ancak Tacikistan bölge ülkeleri içinde farklı bir örnektir. Öncelikli olarak beş Orta Asya ülkesi içinde Türk cumhuriyeti olmayan tek ülke Tacikistan'dır. Fars dilli olan bu ülkede önemli bir Özbek azınlık da yaşamaktadır. Tacikistan Afganistan'ın komşusudur ve Afganistan'da Tacikistan'dan iki misli fazla Tacik yaşamaktadır ve bu Tacikler Sovyet işgaline karşı destansı mücadele vermiş mücahitler saflarında yer almışlardır. İşte bu yüzden 1993-1997 yılları arasında Tacikistan'da yaşanan iç savaş süresince ve bunun sonunda ülkede gözlemlenebilir bir kırılma yaşanmıştır. Bu sürecin ardından Ermenistan ile birlikte Tacikistan eski Sovyet cumhuriyetleri arasında Rusya'nın hem asker bulundurduğu hem de en yakın askeri ve stratejik ilişkiler kurduğu ülkelerden biri olmuştur. Bu durum ülkenin Türkiye ile yakın ilişkiler kurmasına engel olmamıştır. Her ne kadar 1990'lı yıllar boyunca Türk Cumhuriyeti olmaması hasebiyle çok fazla Türkiye'nin gündeminde olmasa da, Tacikistan ile ilişkiler 2000'li yıllarda hızlı bir gelişme göstermiştir. Yine 2001-2011 döneminde Türkiye'nin Tacikistan'a ihracatı on bir kat artarken ithalatı ise yirmi dört kat artmıştır. Diğer Orta Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında büyük bir rakam oluşturmayan bu ithalat Kazakistan'dan yapılan itha-

latın yaklaşık 2011 rakamları ile altı kat azıdır. Ancak ülkenin kaynakları ve karşı karşıya kaldığı sorunlar göz önüne alındığında tatminkâr bir artış olarak değerlendirilebilir.

Politika Önerileri

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile kurmuş olduğu ilişkileri ilk yirmi yıllık döneminde başarısızlık olarak nitelenebilir. Hem resmi hem de gayri resmi kanallardan kurulan bu ilişkiler halen yürümekte olan ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Özellikle de ilişkilerin ilk on yılında kurulan altyapısal bağlantıların ikinci on yıllık dönemde kurumsallaşması dikkati çeken bir gelişmedir. Türkiye içine girilen üçüncü on yıllık dönemde bölgesel işbirliği yapılarını güçlendirmeli ve hemen hepsinin içine girmelidir. Öncelikli olarak ECO İran'ın liderliğinde tekrar Türkiye inisiyatiflerinin öncüsü bir konuma kavuşturulmalıdır. Ardından Türkiye BDT, KGAÖ, ŞİÖ ve Avrasya Gümrük Birliği gibi yapılara hızla gözlemci veya *assosiyé* üye olarak dahil olmalıdır. Bu

Azerbaycan ile ilişkilerde Dağlık Karabağ ve işgal altındaki Azerbaycan toprakları konusundaki tam destek sürmelidir.

girişimlerinde Rusya ile koordineli bir yaklaşım sergilenmelidir. Türkiye Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin buldukları her platformda istikrarı sağlayıcı bir ülke olarak bulunmak durumdadır. Bu açıdan bakıldığında CICA Türkiye için Orta Asya ülkeleri üzerinden dünya sisteminde giderek yükselen Asya-Pasifik eksenine yakınlaşmak için iyi bir araç olabilir.

Azerbaycan ile ilişkilerde Dağlık Karabağ ve işgal altındaki Azerbaycan toprakları konusundaki tam destek sürmelidir. Azerbaycan Türkiye'nin ilişkilerini riske atabileceği bir ortak olmanın çok üzerine geçmiştir. Azerbaycan ile ilişkilerde mevcut liderliğin Türkiye ile ilişkilerin gelişmesine verdiği destek çok önemlidir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın bölge ülkeleri içinde ekonomik liberalizm ve dünya ile bütünleşme konularında en ileri giden ülkeler olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Azerbaycan'a verilecek her destek ve yardım Türkiye'ye Petkim-Socar örneğinde görüldüğü üzere yatırım ve destek olarak dönecektir. Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz ihracatından kaynaklanan artı gelirlerinin yatırım kaynaklarının en önde gelen hedefi Türkiye olabilecektir. Türkiye Azerbaycan ile ilişkilerinde stratejik güvenlik, ekonomik işbirliği ve enerji koridoru planlamaları ön planda tutulmalıdır. Azerbaycan sermayesinin Türkiye yatırımları devam etmekle birlikte bu akışın kurumsallaştırılması önem taşımaktadır. Bu yolda teşvik önlemlerinin yanında yatırımcılar için güven artırıcı tedbirler alınmalıdır.

Kazakistan Türk yatırımları ve Orta Asya projeksiyonları açısından stratejik önemini kanıtlamış bir ülkedir. Kazakistan ile ilişkilerde Türk inşaat sektörünün ülke içinde güven altına alınması, özel ve resmi eğitim kurumlarının devlet güvencesi içinde çalışmalarının sağlanması konusunda adımlar atılmalıdır. Ayrıca iki ülke vatandaşlarının karşılıklı olarak çalışma izni ihtiyacı olmadan hizmet dolaşımı konusunda işbirliği olanağı bulunmakta-

dır. Kazakistan Türkiye'nin Orta Asya'daki üssü konumundadır. Bu stratejik ülkenin beklentilerinin karşılanması konusunda tereddüde düşülmemesi gerekmektedir. Özellikle de Kazak petrolünün artık Hazar üzerinden tankerler ile taşınarak BTC aracılığı ile Ceyhan'a indiği düşünüldüğünde Kazak yatırımcıların artık sadece turizm değil aynı zamanda istekli oldukları Ceyhan veya daha başka bölgelerde rafineri kurma arayışlarına cevap verilebilmesi gerekmektedir. Kazakistan'ın hem *Sarmuk-Kazina* fonundaki hem de özel kişiler elindeki petrol gelirleri ile büyüyen kapitalinin yeni yatırım bölgesinin körfez ülkelerinden Türkiye'ye kaydırılması gerekmektedir. Bu konuda da Kazak yatırımcıları için kolaylıklar getirilmesi konusunda çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle de Petro-kimya tesislerine ilgileri bulunan Kazak yatırımcıların tatmin edilmeleri yolunda çalışmalar yapılabilir.

Kırgızistan her ne kadar ekonomik ölçek anlamında küçük olarak görünse de stratejik önemi dolayısı ile Türkiye'nin bölgede en büyük yatırım yapması gereken ülkelerden biridir. Hem parlamenter demokrasiye geçişteki öncü rolü hem de kırılğan demografik yapısında Türkiye'nin oynadığı yapıcı roller bu ülkeyi Türkiye açısından değerli kılmaktadır. Ayrıca Kırgızistan yönetiminin Türkiye ile olan bağlantıları bu argümanı güçlendirmektedir. Bişkek ve Oş merkezli resmi ve sivil üniversiteler ile iş bağlantıları da bunu destekler mahiyettedir. İlaveten Türk okulları bu oldukça fakir ama eğitimli ülkenin gençleri için dünyaya açılan kapı rolünü oynamaktadır. Kırgızistan tarım açısından dünyanın en organik bölgelerinden biri olabilecek bir coğrafyadadır. Organik tarımın desteklenmesinin yanında ülkenin başta altın olmak üzere metal ve mineral madenlerinin işletilmesi konusunda Kanada ve Alman girişimcilerin elinden Türk girişimcilere bir geçiş yapılması faydalı olacaktır.

Gürcistan ile ilişkiler ivme kazanan ülkeler içindeki en zor ilişkiler yumağını oluşturmaktadır.

Gürcistan ile ilişkiler ivme kazanan ülkeler içindeki en zor ilişkiler yumağını oluşturmaktadır. Birinci öncelik olarak, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ve varlığına sağlam bir destek verilmesi Türkiye'nin Hazar Havzası ile sürecek olan bağlantısının garantisi olacaktır. Ancak ikincil olarak Türkiye'nin Abhazya ve Güney Osetya ile irtibatlı olmaması mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Gürcü, Abhaz ve Oset kökenli vatandaşları bulunmaktadır. Daha da önemlisi, Türkiye'nin Kafkas Dağları'nın hemen kuzeyinde ve bugünkü Rusya Federasyonu toprakları içinde yaşayan Çeçen, İnguş, Kabartay, Balkar, Karaçay, Abazin, Avar, Lezgin, Kumuk, Nogay, Adige ve benzeri birçok halk ile akrabalık ilişkileri mevcuttur. Bu karmaşık demografik ilişki içinde ise Türkiye'nin bölgesel sorunların dışında kalması beklenemez. Ama bunu yaparken de Gürcistan ile ilişkilerini ön planda tutmalı ve her zaman Hazar Havzası ile olan bağlantısını garanti altına almayı önceliği olarak ilan etmek zorundadır. O yüzden de Gürcistan'ın 2008 savaşı sonrasında Rusya ile olan ticaretinde kaybettiği ihrac kalemlerinin bir kısmının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

Özbekistan bariz olarak ABD ve AB ülkelerinin ilişkilerini düzeltme konusunda çaba harcadıkları Orta Asya ülkelerinden biridir. Bu çabaların Türk dış politikasına yansımaları da kaçınılmazdır. Dünyanın önde gelen pamuk üreticilerinden olan Özbekistan'ın Türk tekstil sanayine sağlamakta olduğu ve sağlayacağı avantajlar göz önünde tutulduğunda ilişkilerin hızla düzeltilmesi gerekmektedir. Ancak iş güvenliği ve uluslararası ticaret hükümleri açısından Özbek yetkililerin de önemli adımlar atması bu girişimlerin başarısı için gereklidir. Türk-Özbek ilişkilerinin geçmiş yirmi yıllık hikâyesi büyük bir karşılıklı güvensizlik üzerine kuruludur. Bunun aşılması için de yine karşılıklı olarak cesur adımların atılması gereklidir. Özbekistan küresel açıdan Afganistan ile olan komşuluğundan dolayı büyük önem taşımaktadır. Aynı 2001-2005 yılları arasında olduğu gibi ABD'nin 2014 yılında Afganistan'dan çekilme stratejisinin sacayaklarından birinin Özbekistan olması beklenmektedir. Türkiye ile Özbekistan arasında güven artırıcı politikalar izlenmeli ve Türk girişimcilerin tam güvenliğinin sağlanması garantisini alınmalıdır.

Özbekistan bariz olarak ABD ve AB ülkelerinin ilişkilerini düzeltme konusunda çaba harcadıkları Orta Asya ülkelerinden biridir.

Türkmenistan ile olan ilişkilerin temelinde ülkedeki Türk inşaat sektörü gelmektedir. Hazar Denizi kıyısında inşa edilen Avaza turizm bölgesinde iş yapan Türk müteahhitlerinin yaşadığı bir dizi sorun zirveler vasıtasıyla çözülmüştür. Ancak bu ülkede de Türk işadamlarının güven içinde iş yapabilmeleri için ek önlemler alınmalıdır. Türkiye Türkmenistan ile ilişkilerini karşılıklı ekonomik çıkarlar üzerine kurarken Türkmen gazının LNG olarak Hazar üzerinden taşınmasını ucuzlatacak projeler üzerinde çalışabilir. Türkmenistan'ın tarafsızlık politikası gereği bölgesel entegrasyon projelerine mesafeli yaklaşımı kısa vadede değişmeyecektir.

Altıncı Bölüm

BÖLGESEL SOĞUK SAVAŞ TEHDİDİNİ AŞMAK VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Giriş

Türkiye'nin, cumhuriyetin kuruluşundan beri, en büyük komşusu olan İran'a yönelik politikası genel olarak "çatışmaya dönüşmeyen bir gerginlik" içerisinde şekillenmiştir. Temel olarak iki ülkenin bölgede oluşturmaya çalıştıkları nüfuz alanlarının çakışmasından kaynaklanan bu gerginliğin zaman zaman azaldığı, bazı dönemlerde ise tırmandığı, ancak hiçbir zaman sıcak çatışmaya dönüşmediği görülmektedir. Sahip oldukları köklü devlet geleneklerinin mirasçısı olan yönetici elitleri, aralarındaki nüfuz mücadelesinin sıcak bir çatışmaya dönüşmesinin her iki ülke açısından da çok yıkıcı sonuçları olacağı bilinciyle hareket etseler de, aradaki güç mücadelesi ve onun doğurduğu gerginliğin terk edilerek, işbirliği eksenli yeni bir ilişki tarzının geliştirilmesinin her iki ülke çıkarları açısından zorunlu olduğu gerçeği genel olarak fark edilmemiş görünmektedir. Bu durum, Türkiye ile İran arasında "karşılıklı güven" olgusuna ve onun doğal sonucu olan işbirliği eksenine dayalı bir ilişkinin söz konusu olduğu dönemlerin çok az olması sonucunu doğurmuştur.

Siyasi ve Güvenlik İlişkileri

2000’li yıllara kadar, özellikle 1990’lı yıllarda Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde işbirliği yerine rekabetin ve buna bağlı olarak yaşanan ciddi gerginliklerin öne çıktığı görülmüştür. Bu çerçevede özellikle, ideolojik farklılıkların öne çıkarılmasının ve hatta zaman zaman iki ülke arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde temel unsur haline dönüşmesinin altını çizmek gerekir. Osmanlı döneminde Şii-Sünni ayrımı şeklinde yaşanan dinin farklı şekilde yorumlanmasına dair rekabetin, İran’da 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi’nin ardından, zaman zaman İslam’ın farklı yorumları, bazı dönemlerde ise “radikal İslam - ılımlı İslam” yorumları biçimlerinde Türkiye-İran ilişkilerine yansıdığı görülmüştür. Özellikle 1990’lı yıllarda tırmanan bu farklı rejimler arasındaki rekabetin, iki ülkeyi silahlı çatışmanın eşiğine götüren gerginliklere yol açtığı bilinmektedir.

İki ülke arasında bu ideolojik kavganın tırmandığı dönemlerde oluşan gerginlik ortamında terörizm konusunda karşılıklı olarak yöneltilen suçlamaların da yoğunlaştığı görülmüştür. İdeolojik çatışmanın yoğun bir şekilde yaşandığı 1990’lı yıllarda Ankara ile Tahran arasında gerçekleşen terörizme destek suçlamaları bu gerçeği göstermektedir. Türkiye, İran yönetimini PKK’ya destek vermekle suçlayıp misilleme tehdidinde bulunurken Tahran da, Türkiye’nin İran’ın güvenliğine karşı silahlı saldırılarda bulunan Halkın Mücahitleri Örgütü’ne destek verdiğini iddia ediyordu.

2000’li yıllarda, “komşularla sıfır sorun” ve “ekonomik işbirliği yoluyla karşılıklı bağımlılığın artırılması” gibi ilkelere dayalı yeni dış politika anlayışının Türkiye’nin İran politikasına da yansması sonucunda bu ülke ile oluşturulan “güvene dayalı ilişki” sonucunda, ideolojik farklılıkların geriye atılması mümkün olmuştur. Bunun neticesinde artık ideolojik kavgalarla zehirlenmeyen yeni temiz atmosferde daha sağlıklı ilişkilerin geliştirilmesi mümkün olmuş ve böylece güvenlik konusu çatışmadan işbirliği alanına dönüşürken, bunlardan doğan gerginlikler nedeniyle bir türlü geliştirilemeyen ekonomik ilişkiler hız kazanmıştır.

2000’li yıllarda Türkiye’nin izlediği işbirliği eksenli politikalarla İran ile ilişkileri daha sağlıklı bir temele oturtmasını mümkün kılan bir başka faktör ise, Türkiye-İran ilişkilerinde genel olarak çok belirleyici bir unsur olan ABD etkisinin azaltılmasıydı. Yeni Türk dış politikasının üzerine oturtulduğu temel ilkelerden bir başkası olan “çokboyutlu dış politika” anlayışı çerçevesinde, Türkiye, bir yandan ABD ve diğer Batı ülkeleriyle mevcut iyi ilişkilerini korurken, bu ülkelerle ilişkilerinin başta komşuları olmak üzere diğer dünya ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz etkilemesine ve ipotek altına almamasına yönelik bir politika takip etmeye başlamıştı. Bu politika, Washington yönetimi ve İsrail’in Ankara’nın Tahran’a yönelik politikası üzerinde bazı dönemlerde etkisini azaltmış ve bu da, İran ile Türkiye’nin çıkarlarını önceleyen daha sağlıklı bir ilişki geliştirilmesini mümkün kılmıştır.

2000’li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinde temel belirleyiciler, bu dönemin önemli bir bölümünde iktidar olan AK Parti’nin kısmen Özal’ın dış politika yaklaşımına benzeyen yeni dış politika anlayışı, bu anlayış çerçevesinde gelişen ekonomik ilişkiler, İran’ın nükleer çalışmaları çerçevesinde ABD ve diğer Batılı ülkelerden gelen baskılar ve PKK konusunda çatışmadan işbirliğine dönüşen yaklaşımlar olmuştur.

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimleri kazanarak iktidara gelen AK Parti’nin, “dış politikanın ekonomik kalkınmanın bir aracı” olarak uygulanmasına yönelik temel yaklaşımı çerçevesinde geliştirmiş olduğu “komşularla sıfır sorun”, “çokboyutlu dış politika” ve “ekonomik işbirliği yoluyla karşılıklı bağımlılığın artırılması” gibi ilkeler doğrultusundaki dış politika anlayışının İran ile ilişkilere yansımaları, Türkiye’nin bu ülke ile arasındaki sorunları hızlı bir şekilde çözerek ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine odaklanması şeklinde olmuştur. Sorunların çözülebilmesi için gerekli olan “güven” ilişkisinin ancak karşılıklı diyalogun artırılmasıyla mümkün olacağı farkında olarak iki ülke arasındaki temaslar hem artırıldı hem de her düzleme yayılmaya çalışıldı. Siyasetler, bürokratlar ve sivil toplumun ekonomi ayağından kültür ve eğitim ayağına kadar bütün kademeleri arasındaki temasların gözle görülür bir şekilde çoğalması iki ülke arasında yavaş yavaş bir güven ortamı oluşmasını sağladı. Türk-İran ilişkilerinin bütün tarihi boyunca çok az rastlanılacak bu güven ortamı sayesinde, taraflar bir yandan aralarında sorun olabilecek konuları görüşmeler yoluyla çözmeye çalışırken, bir yandan da her iki ülkenin de faydasına olacak şekilde aralarındaki ticareti ve diğer ekonomik ilişkileri hızlı bir şekilde artırmaya çalışmışlardır. Aynı şekilde, Tahran ile Ankara arasında tesis edilen güvene dayalı yeni ilişki, birbirleriyle doğrudan ilgili olmayan sorunlarında da tarafların birbirlerine destek vermesi sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede örneğin, Türkiye nükleer sorun çerçevesinde İran’ın sıkıştırılmasına yönelik Batı politikalarına karşı çıkıp, sorunun İran’ın uluslararası hukuktan doğan meşru haklarının ihlal edilmeden çözülmesi yönünde çaba sarf ederken, İran da Türkiye’nin son dönemde İsrail ile yaşadığı sorunlar konusunda Ankara’ya destek vermiştir.

2000’li yılların özellikle son döneminde Türkiye-İran ilişkilerinde çok fazla gündeme gelen bir konu olan, İran’ın nükleer çalışmaları çerçevesinde bu ülke ile ABD başta olmak üzere uluslararası camianın etkin bazı ülkeleri arasında yaşanan sorunlara ilişkin olarak da Türkiye’nin yeni dış politikasında belirlemiş olduğu ilkeler doğrultusunda hareket ettiği görülür. “Çokboyutlu dış politika” anlayışı çerçevesinde İran’la ilişkilerinin ABD’den gelen olumsuz etkilerle bozulmasına müsaade etmeyen Ankara, “bölgenin bir barış havzasına dönüştürülmesi” amacı doğrultusunda İran nükleer sorununun bütün bölgeyi olumsuz etkileyecek bir savaşa dönüşmeden çözülmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu çabaların bir sonucu olarak 17 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye-İran-Brezilya arasında imzalanan Tahran Anlaşması İran nükleer sorununun çözümü konusunda bir fırsat olarak, sorunun diğer tarafında bulunan ABD ve diğer ülkelere sunulmuştur. Ancak İran’ın nükleer çalışmalarını, bu ülkeye karşı uyguladıkları sıkıştırma siyasetinin bir gerekçesinden çok mazereti olarak gören ABD ve İsrail yönetimleri başta olmak üzere bu ülkelere yakın devletler Tahran Anlaşması’nın sunduğu barış imkânını reddederek, Tahran yönetimine karşı politikalarını

daha da sertleştirmişlerdir. Bu doğrultuda İran'a karşı Güvenlik Konseyi'nde 9 Haziran 2010 tarihinde alınan ağır yaptırım kararına, o tarihte Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi statüsüne sahip bulunan Türkiye, Brezilya ile birlikte karşı çıkmış ve ret oyu kullanmıştır. Bu ret oyuyla birlikte, kendi dış politika ilkeleri çerçevesindeki çizgisiyle, NATO'daki müttefikleriyle birlikte hareket etmeyen Türkiye yoğun bir şekilde "eksen kayması" suçlamalarına maruz kalmış, ABD ve Batılı müttefiklerine sırt çevirerek İran gibi ülkelerle ortaklık arayışında olmakla eleştirilmiştir. Asıl hedefi, Türkiye'nin uzun zamandır ihmal ettiği Doğulu komşularıyla ilişkilerini geliştirmeyi bırakıp, eski Batı yanlısı politikalarına dönmesini sağlamak olan bu tür suçlamaların haklı bir tarafı yoktu. Çünkü Ankara, Batı'ya sırtını dönmeden İran gibi Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir politika izlemekteydi.

Türkiye'nin Batı'ya sırtını dönüp İran ve Suriye gibi Batı ile sorunlu ilişkilere sahip ülkelerle ortaklık arayışında olduğuna dair suçlamaların doğru olmadığı, bunun aksine Ankara'nın kendi belirlediği ilkeler doğrultusunda dış politika izlediği 2011 sonrası Türkiye-İran ilişkilerinde yaşanan gelişmelerle ispatlanmıştır. AK Parti hükümeti 2011 yılında, "çokboyutlu politika" ilkesi doğrultusunda, dış politikasındaki Doğu-Batı dengesi çerçevesinde Batılı müttefikleriyle ilişkileri ihmal etmemek için NATO bünyesinde geliştirilen Füze Savunma Sistemi (Füze Kalkanı) kapsamında Türkiye'ye erken uyarı radar sistemleri yerleştirilmesini kabul etmiş ve bu defa da Tahran'ın eleştirilerine maruz kalmıştır. Yine benzer şekilde, Arap Devrimleri çerçevesinde Suriye'de yaşanan halk hareketleri konusunda da Türkiye ile İran görüş ayrılığı içerisinde olmuşlar, Tahran yönetimi Suriye'deki Beşar Esad hükümetine destek verirken Ankara isyancı muhalifleri desteklemiştir.

Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile İran arasındaki ilişkinin bu şekilde güven ve işbirliğinden çok rekabet ve güç mücadelesi zeminine oturması, iki ülkenin ekonomik ilişkilerine de olumsuz yönde yansımış ve bu durum her iki ülkenin bölge ve dünya politikalarında etkin olma hedeflerine doğrudan negatif bir etkide bulunmuştur. Bulunduğu coğrafyada "merkezi güç" ve önemli bir aktör olma hedefine sahip bir ülke olan Türkiye'nin, İran gibi büyük bir komşusuyla dış ticaret hacminin, son dönemde yaşanan çok büyük artışlara rağmen halen daha sadece 16 milyar dolar seviyesinde olması bu hedeften ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. ABD, Almanya, Fransa ve Japonya gibi örneklere bakıldığında, hiçbir küresel aktörün İran ölçeğindeki bir komşusuyla ticaret hacminin bu kadar az olmadığı görülür. Güçlü bir devlet olmanın temel koşulu güçlü bir ekonomiye sahip olmak olduğuna ve güçlü bir ekonomiye sahip olmak öncelikle komşu ülkelerle olmak üzere yüksek oranda dış ticaret hacmine sahip olmaktan geçtiğine göre, Türkiye'nin İran ile ilişkilerinde ekonomik boyutun 2000'li yıllara kadar ciddi şekilde ihmal edildiğini ifade etmek gerekir.

alanda iki ülke arasındaki ilişkilerin çok büyük gelişme göstermesi ifade edilebilir. Türkiye 2000’li yıllarda, ABD’den gelen bütün baskılara rağmen İran’dan doğalgaz alınması ve alınan doğalgazın miktarının artırılması konusunda önemli adımlar atmıştır. Bu çerçevede 14 Temmuz 2007 tarihinde imzalanan bir mutabakat belgesiyle, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın (TPAO) Basra Körfezi’ndeki Güney Pars Sahası olarak bilinen çok zengin doğalgaz bölgesindeki 22., 23. ve 24. fazlarda üretim yapması kararlaştırılmıştır. Bu bölgelerde üretilen yıllık 20 milyar metreküplük doğalgaz Türkiye’nin yıllık ihtiyacının yaklaşık yarısına karşılık gelmekteydi ve Rusya’ya olan bağımlılığın azaltılmasında önemli rol oynayacaktı. Türkiye’nin İran’dan doğalgaz satın almasının da ötesine geçerek bu ülke sınırlarında üretim yapma haklarını satın alması Amerikan yönetimini ciddi şekilde rahatsız etmiştir. ABD’nin Ankara Büyükelçiliği’nden yapılan açıklamalarda, Washington’un Tahran’la yapılan her türlü işbirliğine karşı olduğu, Ankara’nın, BM Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı kararlarını ihlal etmekle suçladıkları İran’la işbirliği yapmasının Hazar Havzası doğal kaynakları konusunda Türkiye ile ABD arasında geliştirilen projeleri tehlikeye soktuğu ifade edilmiştir. Ankara ise, gerek cumhurbaşkanı gerekse başbakan ve dışişleri bakanı düzeyinde yaptığı açıklamalarla bu eleştirileri reddetmiş, Türkiye’nin giderek artan enerji ihtiyacının karşılanması konusunda İran’la işbirliği yapılmasının son derece doğal olduğunun altını çizmiştir.

Türkiye ile İran arasında 2000’li yıllarda ekonomik alanda artan işbirliği sadece doğalgaz ve petrol alanıyla sınırlı kalmamış, Türkiye’nin İran’a ihracatı da çok önemli bir gelişme göstermiştir. 2000 yılında 235 milyon dolar olan ihracat yaklaşık on beş kat artış göstererek 2011 yılında 3.589 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye’nin İran’dan ithalatı 815 milyondan 12.461 milyon dolara çıkmıştır ki, bu da yaklaşık on beş katlık bir artışa tekabül etmektedir. İki ülke arasındaki ticarete yaşanan bu büyük gelişme, AK Parti dönemi dış politikasındaki, ekonomik işbirliği yoluyla karşılıklı bağımlılığın artırılması ve bunun sonucunda aradaki sorunların barışçı yöntemlerle çözülmesi yaklaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye’nin Toplam Ticaretinde İran’ın Payı (Milyon Dolar)

	Toplam İhracat	İran’a İhracat	İran’ın Payı %	Toplam İthalat	İran’dan İthalat	İran’ın Payı %
1970	588	5,2	0,88	947	0,03	0,03
1980	2.910	84	2,88	7.909	802	10,1
1990	12.959	495	3,81	22.302	492	2,2
2000	27.774	235	0,84	54.502	815	1,49
2007	107.271	1.441	1,34	170.062	6.615	3,88
2008	132.027	2.029	1,53	201.963	8.199	4,06
2009	102.142	2.024	1,98	140.928	3.405	2,41
2010	113.883	3.044	2,67	185.544	7.645	4,12
2011	134.906	3.589		240.841	12.461	

Kaynak: TÜİK ve WTO.

İran'ın Toplam Ticaretinde Türkiye'nin Payı (Milyon Dolar)

	Toplam İhracat	Türkiye'ye İhracat	Türkiye'nin Payı %	Toplam İthalat	Türkiye'den İthalat	Türkiye'nin Payı %
1970	2.403	0,03	0,001	1.662	5,2	0,31
1980	12.338	802	6,5	12.246	84	0,68
1990	19.305	492	2,54	20.322	495	2,43
2000	28.739	815	2,83	13.898	235	1,69
2007	88.733	6.615	7,45	44.942	1.441	3,2
2008	113.668	8.199	7,21	57.401	2.029	3,53
2009	78.830	3.405	4,31	50.469	2.024	4,01
2010	100.900	7.645	7,57	62.670	3.044	4,85
2011	109.400	12.461		58.900	3.589	

Kaynak: TÜİK ve WTO.

Türkiye'nin İran ile dış ticaretinde yaşanan bu artış Ankara'nın genel olarak, dış ticaretindeki Batılı ülkelerin ağırlığını dünyanın başka bölgeleriyle geliştireceği ekonomik ilişkilerle dengelemeye yönelik politikaları sonucu olarak Ortadoğu ülkeleri ile ticaretini artırma yönündeki adımlarının bir ürünüdür. Bu politikanın bir sonucu olarak, Türkiye'nin dış ticaretinde Ortadoğu'nun 15 ülkesinin 2000 yılında % 7,2 olan payı 2011 yılında % 12,8'e çıkarken, aynı dönemde AB'nin payı % 53'ten % 40'a gerilemiştir. Aynı yıllarda Türkiye'nin toplam ihracatında Ortadoğu ülkelerinin payı % 9,2'den % 20,7'ye çıkarken AB ülkelerinin payı % 56,3'den % 46,2'ye düşmüştür.

Ancak iki ülkenin 2011'den itibaren Füze Kalkanı ve Arap Devrimleri çerçevesinde yaşadıkları görüş ayrılıklarını ekonomik ilişkilerine yansıtma çabalarına rağmen, ABD'nin Türkiye üzerindeki baskılarının ve BM çerçevesinde İran'a karşı alınan yaptırım kararlarının Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişme trendini olumsuz etkileme ihtimali vardır. Füze kalkanı çerçevesinde erken uyarı radar sistemlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi konusundaki ısrarlı politikasıyla Türkiye ile İran arasında bir gerginlik oluşmasını sağlayan ABD'nin, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerden rahatsızlığını giderek artan bir ses tonuyla dile getirdiği görülmektedir.

Türkiye'nin, ABD ve diğer Batılı ülkelere gelen baskılara rağmen İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirme kararlılığının önündeki en büyük engel olarak görülebilecek olan iki ülke arasındaki siyasi ihtilafların büyümesi riskinin altını yeniden çizmekte fayda vardır. Ankara ile Tahran'ın aralarındaki sorunların çözümünü geciktirmeleri ve bölgesel sorunların çözümü konusunda işbirliği yapmak yerine farklı kamplarda yer alıp birbirlerine yönelik ithamlarda bulunmaları, ABD'nin amacına uygun bir şekilde, Türkiye-İran ekonomik ve siyasi ilişkilerininin 1990'lı yıllardaki kötü konumuna dönmesine yol açabilir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Türkiye-İran ilişkileri son dönemde Füze kalkanı ve Suriye olayları çerçevesinde yaşanan sorunlara rağmen 2000’li yıllarda hızlı bir gelişme göstermiştir. Aralarındaki sorunları daha fazla diyalog yoluyla çözerek ekonomik ilişkilerin yoğunlaştırılmasına uygun bir ortamın geliştirilmesinin her iki ülkenin de çıkarına olacağı bilinciyle hareket eden Ankara ve Tahran’daki politikacılar siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki ilişkilerin de geliştirilmesi çabası içerisinde olmuşlardır. Bu çabaların sonucu olarak, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2000 yılından beri yaklaşık on beş kat artarken, başta PKK/PJAK meselesi olmak üzere güvenlik alanındaki sorunların çözümü konusunda sıkı bir işbirliği oluşturulması mümkün olmuştur. Son 10 yıl içerisindeki yoğun çabalarla oluşturulan işbirliğine dayalı karşılıklı bağımlılık ilişkisi, iki ülke arasındaki füze kalkanı benzeri sorunların çatışmaya dönüşmesi riskini azaltmıştır.

Ancak çatışma riskinin azalmış olmasına rağmen iki ülke arasında siyasi ve güvenlik alanlarında 2011 yılından beri yaşanan görüş ayrılıklarının iyi yönetilemediği ve giderek gerginliğin arttığı gözlenmektedir. Bu durumun Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilere zarar verme potansiyelinin giderek arttığı düşünülürse, Ankara ve Tahran’ın, dünya politikasında etkinliklerini artırmak isteyen bölgesel güçler olma amaçlarından uzaklaştıkları tespitinde bulunmak yanlış olmayacaktır. Çünkü komşusuyla ekonomik ilişkilerini geliştirme konusunda yetersiz olan ülkelerin güçlü devletler olarak dünya politikasının şekillenmesine etkiye bulunmaları ihtimali yok denecek kadar azdır. Özellikle İran’ın, Ankara’nın nükleer sorunun çözümü konusunda, Batılı müttefiklerinden ve ülke içerisinden gelen “eksen kayması” çerçevesindeki ağır ithamlarına rağmen Brezilya’yı da harekete geçirerek Tahran Anlaşması’nın imzalanmasına destek vermesi ve ardından Güvenlik Konseyi’ndeki İran’a yaptırım oylamasında olumsuz oy kullanmasını dikkate alması ve Türkiye konusundaki açıklamalarına dikkat etmesi gerekmektedir.

Türkiye-İran ilişkileri son dönemde Füze kalkanı ve Suriye olayları çerçevesinde yaşanan sorunlara rağmen 2000’li yıllarda hızlı bir gelişme göstermiştir. Türkiye, İran’a yönelik işbirliği eksenli politikasından vazgeçmemelidir.

Türkiye’nin de, bölgenin iki büyük ülkesi olan İran ve Mısır ile işbirliği içerisinde olmadan bölge sorunlarına çözüm bulunamayacağı gerçeğinin sürekli bilincinde olarak hareket etmesi gerekmektedir. İç iktidar mücadeleleri ve ABD gibi küresel güçlerin sıkıştırmaları gölgesinde rasyonel karar alma konusunda sıkıntıları her geçen gün biraz daha artan ve bu çerçevede zaman zaman bazı kesimlerinden Türkiye’yi hedef alan açıklamalar geldiğini görse de Türkiye, İran’a yönelik işbirliği eksenli politikasından vazgeçmemelidir. Çünkü “komşularla sıfır sorun”, “çokboyutlu dış politika” ve “karşılıklı bağımlılık” ilkelerini temel alan dış politika asıl olarak zor zamanlarda anlam kazanacak bir politikadır. Türkiye’nin “merkez ülke” olma yolunda, komşularıyla işbirliği temelli bir ilişki geliştirmekten başka bir alternatifi de yoktur.

Yedinci Bölüm

ANLAŞMAZLIKLAR ARASINDA GÜÇLENDİRİLMİŞ ORTAKLIK İNŞA ETMEK: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler özellikle 2000’li yıllarda hızla gelişmiş ve bu duruma bağlı olarak iki ülke arasında bir stratejik ortaklık ilişkisinin ortaya çıktığına dair yorumlar özellikle Türk basınında yaygınlık kazanmıştır. Her ne kadar bu fazla iddialı bir saptama sayılabilecekse de Rusya’da 2000 yılında Vladimir Putin’in devlet başkanı seçilmesi, Türkiye’de ise 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesiyle birlikte ikili ilişkilerde belirginlik kazanan olumlu seyrin bir önceki on yıla damgasını vuran ve Ankara ile Moskova’nın eski Sovyet coğrafyasındaki uzlaşmaz çıkarlarını öne çıkaran “jeopolitik rekabet” algılamasını önemli ölçüde değiştirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim küresel ve bölgesel ölçekteki bazı sorunlara ilişkin temel görüş farklılıklarına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler 2012 yılında da “çok-boyutlu güçlendirilmiş ortaklık” perspektifi çerçevesinde gelişmeye devam etmiştir.

İlişkilerin Genel Çerçevesi

Türkiye-Rusya ilişkilerinin genel seyrini belirleyen en önemli unsur hiç şüphesiz karşılıklı ekonomik çıkarlardır. İki ülke arasındaki jeopolitik rekabetin en belirgin olduğu 1990’la-

rın ilk yarısında dahi oldukça dikkat çekici bir gelişme gösteren yıllık ticaret hacmi günümüzde 30 milyar doları aşmıştır. 2003 yılında 6 milyar dolar civarında olan bu rakamın 2015 yılında 100 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir. 1997-1998 dönemine kadar ekonomik ilişkilerin gelişiminde lokomotif görevi gören bavul ticaretinin yanı sıra Türk inşaat şirketleri de 1989'dan bu yana Rusya'da 30 milyar dolar tutarında ve binin üzerinde proje üstlenmişlerdir. Bir diğer önemli işbirliği alanı olan turizm sektöründe ise sadece 2011 yılı içinde Türkiye'yi ziyaret eden Rus vatandaşlarının sayısı üç buçuk milyonu bulmuştur. Bu sayının 2012 sonunda dört milyona ulaşması beklenmektedir.

İki ülke arasındaki en önemli ticaret kalemini oluşturan enerji alanında ise Rusya yıllardan beri Türkiye'nin en önemli tedarikçisi olmaya devam etmektedir. 2011 sonu itibariyle Türkiye'nin satın aldığı doğalgazın yüzde 61'i ve petrolün de yüzde 35'i Rusya tarafından temin edilmiştir. Özellikle 2005 yılında Mavi Akım doğalgaz boru hattının faaliyete geçmesiyle iki ülke arasındaki enerji işbirliği daha da güçlenmiş, ayrıca 2009 yılında varılan anlaşma ile Rusya Ankara'nın büyük önem atfettiği Samsun-Ceyhan petrol boru hattı

Nitekim küresel ve bölgesel ölçekteki bazı sorunlara ilişkin temel görüş farklılıklarına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler 2012 yılında da "çokboyutlu güçlendirilmiş ortaklık" perspektifi çerçevesinde gelişmeye devam etmiştir.

projesi için petrol vermeyi kabul ederken, Türkiye de Rus doğalgazını Karadeniz geçişi olarak Avrupa'ya taşıyacak olan Güney Akım doğalgaz boru hattının bir bölümünün kendi münhasır ekonomik bölgesinden geçmesine onay vermiştir. 2010 yılında varılan bir başka anlaşmayla ise Mersin'in Akkuyu beldesinde inşa edilecek olan Türkiye'nin ilk nükleer santralının ihalesi Rus devlet şirketi Rosatom'un iştiraklerinden birisine verilmiştir. 20 milyar dolarlık dev bir yatırım anlamına gelen bu santralin 2019 yılında faaliyete geçmesi planlanmaktadır.

Ticaret, turizm ve enerji gibi alanlarda yaşanan bu dikkat çekici gelişmeler, siyasi ilişkilere de tesir etmiş ve 1990'lı yıllarda iki ülke arasında sıklıkla çatışma konusu haline gelen Kafkaslar, Orta Asya ve Karadeniz'e ilişkin yeni bir siyasi diyalog başlatılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ve Rusya'nın 2001 yılında "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı" adı verilen kapsamlı bir stratejik belgeye imza koydukları ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) ve Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) gibi bölgesel platformlarda işbirliğine ağırlık verdikleri görülmektedir. Ağustos 2008'deki Rusya-Gürcistan savaşını takiben Ankara tarafından gündeme getirilen "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" projesi de bölgesel sorunların çözümünde Türkiye-Rusya siyasi diyalogunu öne çıkaran bir proje olarak dikkat çekmektedir. Bu tür girişimler, iki ülkenin kendilerini doğrudan ilgilendiren bölgesel meseleleri ABD ve AB gibi dış aktörlerle müzakere etmek yerine birbirlerine danışarak ele almayı tercih ettiklerinin de önemli bir göstergesidir.

karşılıklı üst düzey ziyaret ve temasların sayısında dikkat çekici bir artış meydana gelmiştir. Bu diplomatik yoğunluğa da bağlı olarak 2010 yılında iki ülke arasında bir “Üst Düzey İşbirliği Konseyi” kurulmasına karar verilmiştir. Yılda iki kez biri Türkiye’de biri Rusya’da olmak üzere devlet/hükümet başkanları ve ilgili bakanların katılımıyla düzenlenen bu konsey toplantıları, Türkiye ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin ulaştığı noktayı temsil etmesi bakımından önemlidir.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde 2000’ler boyunca kültürel ilişkiler alanında da önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bu bağlamda 2007 yılı Türkiye’de Rusya Kültür Yılı ilan edilirken, 2008 yılı da aynı şekilde Rusya’da Türkiye Kültür Yılı olarak kutlanmıştır. 2010’da dönemin Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev’in Türkiye ziyareti esnasında imzalanan anlaşma uyarınca ise Nisan 2011’den beri Türk vatandaşları Rusya’ya, Rus vatandaşları da Türkiye’ye otuz güne kadar vizesiz seyahat edebilmektedirler. Öte yandan yine son dönemde imzalanan anlaşmalarla sanat, bilim, eğitim ve spor gibi alanlarda da ilişkiler güçlendirilmiştir. Bu kapsamda hem Türkçe hem Rusça eğitim verecek olan bir Türk-Rus üniversitesinin kurulması için görüşmeler devam etmektedir.

Sorun Alanları

2000’ler boyunca yaşanan tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye ve Rusya’nın iddia edildiği gibi bir stratejik ortaklık ilişkisi içinde olduklarını söylemek için henüz erkendir. Bu açıdan özellikle 2011-2012 döneminde Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı etkisi altına alan halk ayaklanmaları sürecinde Ankara ve Moskova arasında giderek daha belirginleşen görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Benzer bir durum

2000’ler boyunca yaşanan tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye ve Rusya’nın iddia edildiği gibi bir stratejik ortaklık ilişkisi içinde olduklarını söylemek için henüz erkendir.

2011 yılında NATO bünyesine alınan füze kalkanı projesinde de yaşanmaktadır. Rusya ve Batı dünyasını karşı karşıya getiren bu iki önemli meselede Türkiye’nin pozisyonunun giderek ABD ve Avrupa ülkelerine yaklaştığı dikkat çekmektedir. Bu anlamda özellikle 2003-2005 döneminde hem Türkiye’nin hem de Rusya’nın ABD ve AB ile gerginleşen ilişkilerine vurgu yapan “Batı’ya karşı bir Türkiye-Rusya stratejik eksen” iddialarının son dönemde giderek güç kaybettiği gözlenmektedir.

2011 yılının ilk aylarında Tunus ve Mısır’da meydana gelen iktidar değişimlerini ihtiyatla takip eden Moskova, Şubat’ta yine halk gösterileri sonucunda başlayan Libya iç savaşında ise daha aktif bir politika benimsemekle birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ndeki (BMGK) veto hakkını kullanmak yoluna gitmemiştir. Nitekim Mart ayında sivilleri koruma amacıyla uçuşa yasak bölge oluşturulmasına yetki veren BMGK kararında Çin’le birlikte çekimser oy kullanan Rusya’nın, ancak Batı ülkelerinin BMGK kararını kullanarak Libya’ya bir hava harekâtı başlatmaları sonrasında eleştirilerinin dozunu arttır-

dığı görülmektedir. Putin'in daha sonra NATO bünyesine alınacak olan Libya harekâtını “Haçlı Seferi”ne benzetmesi, bu anlamda Moskova'nın Arap devrimlerine yönelik yaklaşımını açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Rusya'nın Arap devrimlerine ilişkin yeni politikası, gösterilerin Suriye'ye sıçramasını takiben giderek daha fazla belirginlik kazanırken Türkiye ile ilişkilerinde de sorun yaratmaya başlamıştır. Suriye iç savaşını daha çok insani boyutlarıyla ele alan ve Beşar Esad'ı kendi halkına zulüm yapmakla suçlayan Ankara, 2011'in ortalarıyla birlikte muhalifleri desteklemeye başlamış ve bu anlamda Esad rejimine diplomatik ve askeri anlamda en büyük desteği sağlayan ülkelerden birisi olan Rusya'dan tamamen farklı bir pozisyon almıştır. Bugüne kadar Suriye'ye uluslararası yaptırım uygulanmasını öngören üç BMGK karar tasarısını Çin'le birlikte veto eden Moskova ise Suriye'deki durumu meşru bir iktidara karşı sürdürülen dış destekli bir isyan olarak değerlendirmektedir. Aralık 2011'de yapılan Devlet Duma'sı seçimleri sonrasında Rusya'nın pek çok şehrinde Putin ve Medvedev'e karşı düzenlenen geniş katılımlı protesto gösterileri düşünüldüğünde Rusya'nın Suriye'dekine benzer halk ayaklanmalarını “ülkelerin iç sorunu” olarak yorumlama eğilimi içine girmesi şaşırtıcı değildir. Ancak Moskova açısından Suriye meselesini diğer Arap ülkelerinde yaşanan durumdan farklı kılan başka unsurlar da mevcuttur. Öncelikle Suriye, Sovyet döneminden bu yana Rusya'nın Ortadoğu'daki en önemli askeri ortaklarından birisidir. 1971'den beri Suriye'nin Tartus şehrinde bulunan Rus deniz üssünün stratejik önemine ilaveten sadece 2005-2010 döneminde Moskova'nın Suriye'ye üç ila dört milyar dolar tutarında askeri yardım yaptığı iddia edilmiştir. İki ülke arasında ayrıca güçlü ticari bağlar da bulunmaktadır.

Suriye konusundaki derin görüş ayrılıkları her ne kadar Türkiye-Rusya ilişkilerinde büyük çaplı bir siyasi krize dönüşmemişse de zaman zaman kısa süreli gerginliklere neden olduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu anlamda başta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu olmak üzere Türk hükümet yetkililerinin çeşitli uluslararası platformlarda Rusya'nın Esad yönetimine verdiği desteği zaman zaman sert bir biçimde eleştirmekten kaçınmadıkları görülmektedir. Kasım 2012'de Ankara'nın Suriye'den gelebilecek olası bir askeri tehdide karşı savunma amacıyla Türkiye-Suriye sınırına Patriot füzeleri yerleştirme kararı alması ise bazı Rus hükümet yetkilileri tarafından “endişe verici” olarak değerlendirilmiştir.

İki ülke arasında Suriye meselesine ilişkin olarak yaşanan en önemli gerginlik ise Türkiye'nin 10 Ekim 2012'de Moskova-Şam seferini yapan bir sivil uçağı askeri mühimmat taşıdığı gerekçesiyle Ankara Esenboğa Havalimanı'na inmeye zorlamasıdır. Bu olay esnasında Türk yetkililerin uçaktaki Rus vatandaşlarına kötü muamelede bulunduğunu iddia eden Moskova, uçakta taşınan malzemelerin uluslararası hukuka uygun olduğunu savunmuştur. Türkiye ise uçakta bulunan malzemenin mahiyetiyle ilgili detaylı bilgi vermemekle birlikte Rus devlet şirketi KBP tarafından Suriye Savunma Bakanlığı'na askeri mühimmat gönderildiğinde ısrarcı olmuştur. Gerginlik ancak iki ülke dışişleri bakanlarının tansiyonu düşürmeye yönelik karşılıklı açıklamaları sayesinde yumuşamıştır.

2012'nin ikinci yarısında sıklık kazanan bu tür gerginliklere rağmen Türkiye ve Rusya'nın ikili ilişkilerini Suriye sorununa endekslemekten özellikle kaçındıkları ve bu konuda diyalog kanallarını açık tutmaya gayret ettikleri görülmektedir. Örneğin Ocak 2012'de Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısı için Moskova'ya giden Davutoğlu, Rus yetkililerle Suriye konusunda ortak bir tutum belirlemeye çalışmıştır. Temmuz ayında Moskova'da Erdoğan ve Putin arasında gerçekleşen görüşme de Türkiye ve Rusya arasındaki Suriye'ye ilişkin siyasi diyalogun devam ettiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu görüşmenin Esad yönetiminin ihtarsız olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait bir keşif uçağını düşürmesiyle tırmanan gerginliğin hemen akabinde yapılmış olduğuna ise özellikle dikkat çekmek gerekir.

14-15 Ekim 2012'de yine Üst Düzey İşbirliği Konseyi çerçevesinde yapılması planlanan, ancak daha sonra ertelenen Putin'in Türkiye ziyaretini de bu siyasi diyalog çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Her ne kadar Türk basınında ziyaretin ertelenmesi ile yolcu uçağı gerginliği arasında bağ kuran çeşitli yorumlara rastlanmışsa da erteleme kararının bu olaydan bir hafta kadar önce Putin ve Erdoğan arasındaki telefon görüşmesinde alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Vladimir İvanovski de yolcu uçağı meselesinin artık kapatılması gerektiğini söyleyerek Türkiye-Rusya ilişkilerinin Suriye meselesine endekslenmeyeceğine işaret etmiştir. Nihayet 3 Aralık'ta gerçekleşen Putin'in Türkiye ziyaretinde ise iki ülkenin Suriye ile ilgili olarak "anlaşamadıkları konusunda anlaşmış oldukları" ve bunun ekonomik ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi önünde bir engel teşkil etmediği mesajı verilmiştir.

Son dönemde Türkiye-Rusya ilişkilerinde Suriye krizi dışında sorun yaratan bir diğer önemli konu da NATO füze kalkanıdır. Kasım 2010'da düzenlenen NATO Lizbon Zirvesi'nde alınan karar doğrultusunda füze kalkanı sisteminin erken uyarı radarının Türkiye'nin Malatya-Kürecik bölgesine, savunma füzelerinin ise Romanya'ya yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Öteden beri füze kalkanı projesinin İran'la birlikte kendisini de hedef aldığını iddia eden Rusya ile NATO yetkilileri arasındaki görüşmeler ise sonuçsuz kalmıştır. Moskova bunun üzerine Kasım 2011'de Baltık Denizi kıyısında bulunan Kaliningrad şehrindeki erken uyarı radarının açılışını yaparak bir anlamda NATO'ya gözdağı vermeye çalışmıştır. Mayıs 2012'de ise bu sefer Savunma Bakanı Anatoli Serdyukov NATO savunma sisteminin unsurlarını vurmak amacıyla Rusya'nın Avrupa'ya yeni füzeler yerleştirebileceği uyarısında bulunmuştur. Böyle bir durumda Ocak 2012'de faaliyete geçen Kürecik'teki erken uyarı radarının da Rus füzelerinin menzilinde yer alacağı anlaşılmaktadır. Bugüne kadar devam eden bütün diplomatik girişimlere rağmen meselenin çözümü mümkün olmamışsa da Rus yetkililerin füze kalkanı konusunda doğrudan Türkiye'yi hedef alan açıklamalarda bulunmadıkları ve tepkilerini daha çok ABD ve NATO'ya yönelttikleri görülmektedir.

2011-2012 döneminde öne çıkan Suriye krizi ve NATO füze kalkanı sorunlarının yanı sıra Ankara ve Moskova arasında henüz çözülememiş nispeten daha eski sorunlar da mevcuttur:

1) Enerjide bağımlılık: Daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye'nin ithal ettiği doğalgaz ve petrolün oldukça önemli bir bölümü Rusya'dan gelmektedir. 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşından hemen sonra bizzat Başbakan Erdoğan tarafından da dile getirilen bu enerji bağımlılığının Türkiye'nin Rusya politikasını ciddi anlamda sınırladığı iddia edilmektedir. Öte yandan Ankara sık sık Rusya'dan satın aldığı doğalgazın fiyatıyla ilgili şikâyetlerini dile getirmektedir. Bu konuda yaşanan en güncel sorun, 2011 yılında süresi dolan 25 yıllık doğalgaz anlaşmasının Türkiye'nin Rusya'dan fiyat indirimi istemesi ve eski anlaşmadaki "al ya da öde" hükümlerinin kaldırılması talebinin karşılanmaması nedeniyle uzatılmamasıdır. "Batı Hattı" olarak bilinen doğalgaz boru hattından taşınan ve İstanbul bölgesine dağıtılan yıllık 6 milyar metreküplük doğalgazın bundan sonra doğrudan özel şirketlerce ithal edilmesi için Gazprom'la görüşmeler devam etmektedir.

2) Dış ticaret açığı: Türkiye ve Rusya'nın toplam ithalat ve ihracat rakamları arasında Türkiye aleyhine giderek artan bir dengesizlik söz konusudur. Örneğin sadece 2012 yılının Ocak-Eylül döneminde Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat 5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşirken, aynı dönemde ithalat tutarı 20 milyar dolara yaklaşmıştır. Söz konusu dengesizlik halihazırda Türk ekonomisinin en ciddi sorunlarından birisi olarak görülen cari açığın da ana nedenleri arasında gösterilmektedir.

3) PKK sorunu: İkili ilişkilerde ortaya çıkan olumlu havaya ve Ankara'nın tüm ısrarlarına rağmen Rusya henüz PKK'yı terörist örgütler listesine dahil etmemiştir. Her ne kadar Rus hükümeti PKK'nın Rusya topraklarında herhangi bir terör eylemi gerçekleştirmemesini gerekçe olarak öne sürmekteyse de "Kürt Evi" olarak bilinen oluşum tarafından PKK saldırılarının başladığı 15 Ağustos'un yıldönümünü kutlamak için geçtiğimiz yıl Moskova'da etkinlikler düzenlemesi Türkiye kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır.

4) Kuzey Kafkasya: Özellikle 1994-1996 dönemindeki ilk Rus-Çeçen savaşı sırasında Türkiye'deki Çeçen diasporasının faaliyetleri Moskova ile Ankara arasında gerginliğe neden olmuştu. 2000'lerin başından bu yana Türkiye'nin resmi politikası da sorunun Rusya'nın toprak bütünlüğü dahilinde barışçıl bir biçimde çözümünü esas almaktadır. Öte yandan 2008-2011 döneminde altı Çeçen komutanın İstanbul'da suikastlarla öldürülmesi, bu sorunun hâlâ iki ülke arasında diplomatik kriz yaratma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda ayrıca Türkiye'deki diğer Kuzey Kafkasya diaspora derneklerinin faaliyetlerine de değinmek gerekir. Örneğin Mayıs 2012'de İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Kafkasya Konferansı, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisini çekmiş ve yapılan açıklamada "Rusya karşıtı" bu tür toplantıların Türkiye'de yapılmasının kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Yine de söz konusu derneklerin Türkiye'nin Kuzey Kafkasya'da Rusya'dan daha bağımsız ve aktif bir politika izlemesini talep ettikleri görülmektedir.

5) Ermenistan: Siyasi, askeri ve ekonomik olarak Ermenistan'ın en önemli müttefiki sayılan Rusya, Ankara ve Erivan arasındaki diplomatik ilişkilerin normalleşme sürecine resmi düzeyde destek vermiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un 2009'da Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanları tarafından Zürih'te imzalanan protokollerin imza töreninde

hazır bulunması bu açıdan önemlidir. Buna rağmen Moskova'nın Güney Kafkasya'daki jeopolitik dengeleri kendi kontrolü altında tutmak amacıyla Ermenistan üzerindeki nüfuzunu ve özellikle de Dağlık Karabağ sorununu kullandığı ve bu nedenle Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecini sekteye uğrattığı iddia edilmektedir.

6) Kıbrıs: Rusya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında soğuk savaş sonrası dönemde ivme kazanan siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler güçlenmeye devam etmektedir. Rusya'nın halen ekonomik darboğazda bulunan GKRY'deki yatırımları sadece 2012 yılında yüzde 40 oranında artış göstermiştir. Öte yandan Türkiye'nin BMGK çerçevesinde Kuzey Kıbrıs üzerindeki uluslararası ambargoyu hafifletme çabaları da Moskova'nın veto-su nedeniyle engellenmektedir.

Sonuç ve Politika Önerileri

2000'ler boyunca dikkat çekici bir gelişme gösteren Türkiye-Rusya ilişkileri, iki ülkenin bölgesel siyasi meselelere ilişkin görüş ayrılıkları nedeniyle stratejik ortaklığa dönüşmekte güçlük çekmektedir. Bu durumun temel nedeni ikili ilişkilerin çerçevesinin hâlâ büyük oranda ticari çıkarlar ve enerji işbirliği temelinde tanımlanmasıdır. Halbuki stratejik ortaklığın işlerlik kazanabilmesi için iki ülkenin bölgesel çıkarlarının bir şekilde uzlaştırılması gerekmektedir. Mevcut durumda Türkiye ve Rusya'nın Suriye, NATO füze kalkanı ve Kıbrıs gibi meselelere ilişkin çıkar tanımlamalarının birbirinden oldukça farklı olduğu düşünülürse bu uzlaştırma sürecinin pek de kolay olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu noktada Üst Düzey İşbirliği Konseyi gibi kurumsal mekanizmaların daha etkin kullanılmasının iki ülke arasındaki bölgesel siyasi diyalogun sürdürülmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Öte yandan Suriye ve Irak örneklerinde de görüldüğü gibi Üst Düzey İşbirliği Konseyi mekanizmasının Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerine uzun vadeli katkılar yapacağına da bir garantisi bulunmamaktadır. Bu açıdan iki ülke yetkililerinin özellikle bölgesel meselelere ilişkin politika farklılıklarına değinirken zaman zaman birbirlerine karşı tehdit edici ve suçlayıcı içerik kazanabilen demeçlerden özellikle kaçınmaları gerekmektedir.

2000'ler boyunca dikkat çekici bir gelişme gösteren Türkiye-Rusya ilişkileri, iki ülkenin bölgesel siyasi meselelere ilişkin görüş ayrılıkları nedeniyle stratejik ortaklığa dönüşmekte güçlük çekmektedir.

İlişkilerde sorun yarattığı iddia edilen en önemli konulardan birisi olan Türkiye'nin Rusya'ya enerji bağımlılığına ilişkin olarak ise bu bağımlılığın aslında tek taraflı olmadığına dikkat çekmek gerekir. Türkiye'nin mevcut enerji ihtiyacının çok önemli bir bölümünü Rusya'dan karşıladığı doğru olmakla birlikte Samsun-Ceyhan ve Güney Akım gibi yeni projelerin hayata geçirilmesiyle birlikte Rusya'nın da Batı'ya ihraç edeceği enerjinin önemli bir bölümü Türkiye üzerinden taşınacaktır. Bu açıdan Türkiye Rusya için giderek

daha fazla önem kazanan bir enerji güzergâhı haline gelecektir. Ankara'nın AB tarafından desteklenen Nabucco projesinin en ciddi rakibi sayılan Güney Akım projesine münhasır ekonomik bölgesini açmasının arkasında da Doğu-Batı ve Kuzey-Güney enerji koridorlarındaki merkezi rolünü güçlendirme amacının yattığı anlaşılmaktadır. Enerji alanında bu tür bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi gelişmeye devam ettiği müddetçe Türkiye ve Rusya arasında 1990'lardakine benzer siyasi ve bölgesel krizler çıkma olasılığı da azalacaktır. Bu nedenle bu konudaki yakın işbirliğinin sürdürülmesinin iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği açısından hayati önem arz ettiğini bir kez daha vurgulamak gerekir.

Putin'in en son Türkiye ziyaretinde ekonomi, finans, güvenlik, ticaret ve kültürel işbirliği gibi alanlarda imzalanan yeni anlaşmalar da Türkiye-Rusya işbirliğinin yeni alanlara taşınması anlamında büyük önem taşımaktadır. Örneğin kara paranın aklanması ve terörizmin finansmanı ile mücadeleye ilişkin imzalanan anlaşmanın dolaylı olarak PKK'nın Rusya'daki faaliyetlerinin kısıtlanmasına yardımcı olması ve iki ülke arasında sorun yaratan bu konunun çözümüne katkı sağlaması beklenebilir. Moskova'da bir Türk kültür merkezi, Ankara'da ise bir Rus kültür merkezi açılmasını öngören anlaşmanın ise Türkiye-Rusya ilişkilerinin kültürel boyutunu güçlendirerek kamuoyları üzerinde olumlu etki yapacağı tahmin edilmektedir. Bu noktada Türk hükümetinin Mayıs 2012'de Rus vatandaşlarının Türkiye'de vizesiz olarak kalma süresini tek taraflı olarak otuz günden altmış güne çıkarması da yerinde bir karar olmuştur. Moskova'nın da benzer bir jestle karşılık vermesi durumunda iki ülke halkı arasında son dönemde kurulan doğrudan bağların daha da güçlenmesinin yolu açılacaktır.

Türkiye-Rusya ilişkilerinin olumlu seyrini sürdürmesi Rusya Federasyonu'nda yaşayan Türk/Müslüman topluluklar açısından da önemlidir.

Türkiye-Rusya ilişkilerinin olumlu seyrini sürdürmesi Rusya Federasyonu'nda yaşayan Türk/Müslüman topluluklar açısından da önemlidir. Her ne kadar Rus hükümeti geçmişte Ankara'nın bu halklarla ilişki kurmaya yönelik gayretlerini şüpheyle karşılamışsa da Tataristan Cumhurbaşkanı'nın Mayıs 2012'de gerçekleşen Türkiye ziyaretinin de gösterdiği gibi özellikle kültürel ve ticari işbirliği alanında önemli fırsatlar

bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Moskova'nın da güvenini kazanarak Rusya'daki Türk/Müslüman topluluklar ile ilişkilerini güçlendirecek yeni girişimler ve politikalar geliştirmesi faydalı olacaktır. Halihazırda Kafkaslar'dan Ortadoğu'ya ve Afrika'dan Orta Asya'ya kadar pek çok ülkeye kalkınma yardımında bulunan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ile kültürel işbirliği alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı gibi resmi kurumsal mekanizmalar bu amaçla daha etkin kullanılmalıdır. Yine Türk kültürünü tanıtmak amacıyla pek çok ülkede açılmış olan Yunus Emre Enstitüsü kültür merkezlerinin Rusya'da da açılması bu ülkedeki Türk/Müslüman topluluklarla ilişkilerin güçlenmesine vesile olacaktır. Bugüne kadar daha çok ticaret ve enerji alanında yoğunlaşan Türkiye-Rusya işbirliğinin bu tür yeni alanlara aktarılmasının iki ülke arasında gerçek anlamda bir stratejik ortaklık ilişkisinin gelişmesine de büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sekizinci Bölüm

KÜRESEL SİYASET ÇOĞUL YAPI KAZANIRKEN TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ

Siyasi İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki resmi ilişkiler 4 Ağustos 1971’de Paris’te imzalanan diplomasi ilişkileri deklarasyonu ile başlamıştır. Bu ilişkiler 1999-2002 yılları arasında artmış, takip eden 2009-2011 yılları arasında ise önceki döneme göre daha da yoğunlaşmıştır. Türk-Çin ilişkilerinde cumhurbaşkanı, meclis başkanı ve başbakan düzeyindeki karşılıklı ziyaretler oldukça seyrekken bakanlar ve müsteşarlar düzeyinde ise nispeten yoğundur. Özetle ikili ilişkileri “düşük yoğunluklu ilişkiler” olarak tanımlamak mümkündür, yani ilişkiler potansiyeline göre beklenen düzeyde değildir maalesef. Bunun temel sorunu, iki ülke arasında ortak çıkarların ve müşterek stratejik hedeflerin olmayışıdır. İki ülkenin somut olarak siyasal değerleri farklıdır. Ayrıca, bölgesel ve küresel düzlemde yeterli ortak çıkarların olmayışı, Çin’in, Doğu Türkistan sorunu ile Türkiye’yi irtibatlandırması Türkiye-Çin ilişkilerinin yeterince gelişmemesinin nedenleri arasında sayılabilir.

Hal böyleyken, son yıllarda uluslararası konjonktürün değişmesi ve her iki ülkenin kendi ölçüsünde büyümesiyle birlikte siyasi ve ekonomik alanda karşılıklı olarak ihtiyaçlar artmıştır. Fakat iki ülkenin arasındaki ilişkinin sağlam bir zemine oturtulması için çeşitli ortak stratejik hedeflerin yaratılması gerekmektedir.

Türkiye, Çin'in diplomasi bakışında orta ölçekli bir ülke olmasına rağmen, 2010'da Türkiye-Çin arasında ikili ilişkilerin düzeyi *stratejik işbirliği* statüsüne yükseltilmiştir. 5 Nisan 1999'da Çin Halk Kongresi Başkanı Li Peng'in Türkiye ziyareti sırasında *Çin-Türkiye 21. Yüzyıla yönelik Uzun Vadeli İşbirliği İlişkileri*'nin tesis edilmesi dile getirilmişti. Bir yıl sonra Çin Devlet Başkan Jiang Zemin Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 18 Nisan 2000 tarihinde uçaktan indikten sonraki konuşmasında Çin ve Türkiye arasında *Yeni Tipteki İşbirliği Ortaklık İlişkileri* tesis edeceğini beyan etmişti. 19 Nisan'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in verdiği resepsiyon sırasında Başkan Jiang Zemin bu tür ortaklık ilişkilerini tekrarlamıştı. Fakat bu tür ilişkiler Türk kamuoyunun dikkatini fazla çekmemişti. En son Ekim 2010'da Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun Türkiye ziyareti sırasında Türkiye-Çin arasında *Stratejik İşbirliği İlişkileri* kurulmasına karar verilmiş ve bu da Türk medyasının epey ilgisini çekmiştir. 1999-2010 yılları arasındaki Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişim sürecinde yaşananlara bakıldığında Çin'in belli bir ölçüde Türkiye'ye önem verdiği

Özetle ikili ilişkileri “düşük yoğunluklu ilişkiler” olarak tanımlamak mümkündür, yani ilişkiler potansiyeline göre beklenen düzeyde değildir.

görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin, Çin'in dış politikasındaki öncelik sıralamasında şimdilik Brezilya, Meksika, ABD, ASEAN, AB, Güney Afrika, Arjantin, Endonezya, Kazakistan, Yunanistan, Almanya, Rusya, Hindistan, Pakistan, Nijerya, Suudi Arabistan, Güney Kore ve Peru gibi ülkelerin hepsinin önünde olduğu da söylenemez.

Ekonomi ve Ticaret İlişkileri

Temmuz 1974'te Dışişleri Bakanı Turan Güneş ile Çin Dış Ticaret Bakanı Li Qiang arasında imzalanan ticaret anlaşması ikili ticaret ilişkilerinin temel taşı oluşturmuştur. Mayıs 1981'de ticaret protokolü ve Aralık 1982'de 1983-1984 Türkiye-Çin Ekonomi, Sınai ve Teknolojik İşbirliği Karma Komitesi Tutanağı'nın imzalanması ile birlikte ikili ekonomi-ticaret ilişkileri yasal zeminler üzerinde gelişmeye başlamıştır. Ancak, 1980'li yılların ortalarına kadar ticaret hacmi az olmasına rağmen Türkiye'nin aleyhine gelişen bir dengesizlik meydana gelmiştir. Bu tarihlerden itibaren ikili ekonomi-ticaret ilişkilerinde Türkiye aleyhine açık verme durumu hep yaşanmıştır. Türkiye-Çin arasında ekonomik-ticari ilişkilerini kolaylaştıran birçok anlaşma imzalanmış olmasına rağmen, kararların uygulanmasında yaşanan aksaklıklar ikili ekonomik-ticari ilişkilerin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Her iki ülkenin ulusal ve potansiyel gücüne nazaran, Türkiye-Çin arasındaki ticaret hacmi halen düşük seviyededir. Çin Başbakanı Wen Jiabao, Ekim 2010'daki Türkiye ziyareti esnasında Başbakan Erdoğan ile yaptığı görüşmenin ardından ikili, ticaret hacminin 2015'te 50 milyara, 2020 yılında ise 100 milyar dolara çıkarılacağını deklare etmişlerdir. Karşılıklı ticareti kolaylaştırmak için Türkiye ile Çin arasındaki ticaretin Türk Lirası ve Yuan ile yapılacağı da açıklanmıştır.

Ancak, kalkınmakta olan Türkiye ve Çin'in ekonomi ve sanayi yapısında çeşitli benzerlikler vardır. Özellikle hazırgiyim, sanayi, mekanik ve elektrik sanayisi alanlarında tamamlayıcılıktan daha çok rekabetçi ilişkiler ön plandadır. Bu sebeple, Türkiye ve Çin ticaret ilişkileri hem üretim hem de pazar konusunda rekabetçi konumdadır.

Türkiye-Çin Askeri İlişkileri

Türkiye-Çin askeri ilişkileri, dönemin TSK Genelkurmay İkinci Başkanı Necip Torumtay'ın 20 Eylül 1983'te Çin ziyareti ile birlikte ilerlemeye başlamıştı. 1995-2011 yılları arasında kuvvet komutanlar düzeyindeki karşılıklı ilişkiler düzenli bir şekilde devam etmiştir.

Türkiye-Çin askeri ilişkilerinde önemli bir gelişme de 1996 yılındaki ortak füze üretim anlaşmasıdır. Söz konusu anlaşma devletlerarası anlaşma statüsünde olduğu ve füze teknolojisi transferini içermesi nedeniyle büyük bir gizlilik içinde sürdürülmüştür. İki aşamalı olarak yapılan anlaşmanın toplam bedeli 150 milyon doları bulmuş ve üretilecek füzelerin 80 kilometre menzilli WS-1 füzeleri olması kararlaştırılmıştır. İlk aşamada toplam 19 üniteden oluşan bir batarya WS-1 füze sistemi Çin'den hazır olarak gelecektir. Daha sonra 5 batarya Türkiye'de ortaklaşa üretilecektir. İkinci aşamada ise minimum menzili 150 kilometre olması öngörülen ortak geliştirme projesi başlayacaktır. Füzelerin büyük tonajlı araçlara yükleneceği ve mobil olacağı belirtilirken, araçların tamamının yerli olması da kararlaştırılmıştır. Türk üretimi olan 70 ve 100 kilometrelik menzile sahip Toros isimli füze 2009 yılında TSK envanterine girmiştir. Çin teknolojisiyle üretilen Jaguar adlı füzelerin menzili 150 kilometredir. Türkiye'nin hedefi ise menzili 250 kilometre olan füzelerdir.

Diğer bir önemli gelişme ise, Çin Hava Kuvvetleri'nin 2010 yılında Anadolu Kartalı Tatbikatı'na iştirak etmesidir. Çin Hava Kuvvetleri'ne ait dört adet Sukhoi-27 (SU-27) savaş uçağı Pakistan ve İran üzerinden Türkiye'ye giriş yapmış ve ilk defa bir NATO ülkesi ile ortak askeri tatbikat yapmıştır. Ancak, Türkiye-Çin arasındaki bu tür askeri tatbikatlar ABD baskısıyla karşılaşmaktadır. ABD'nin endişesi ise, Çin ile tatbikat yapan Türk F-16 savaş uçaklarının gizli kritik bilgilerinin Çin tarafından öğrenilmesidir. Türkiye ile Çin askeri ilişkilerinde ilgi çeken gelişmelerden bir diğeri ise, Eylül 2011'de, Çin Özel Kuvvetleri'nden bir heyetin, Türkiye'nin Kirazlıdere'de bulunan Barış İçin Ortaklık Eğitim Merkezi'ni ziyaret etmesidir. Bu ziyaret Türkiye'nin, ABD ve NATO'nun baskısına rağmen Çin askeri kuvvetleri ile ilişkilerini sürdürmeye devam ettireceği izlenimini vermektedir.

Türkiye-Çin Kültürel İlişkileri

Türk-Çin diplomatik ilişkileri kurulmadan önce 12 Nisan 1971'de, Türk gazeteci Cüneyt Arcayürek'in Çin ziyareti ve Çin Başbakanı Zhou Enlai'nin Arcayürek'i kabulü ile Türk basınında Çin daha fazla yer almaya başladı. 1980 yılında, Türkiye-Çin arasındaki ilk Kül-

türel Değişim Programı imzalanmasıyla iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler gelişmeye başlamıştı. 1993 yılında iki ülke hükümetleri arasında kültürel bir anlaşma imzalanmış ve kültür, sanat, bilim, spor, eğitim ve basın gibi birçok alanda işbirliği ilerleme yoluna girmişti.

İki ülke birbirini tanımak için karşılıklı dil eğitimine de önem vermiştir. Türkiye’de bazı üniversitelerde Sinoloji ve Çin Dili ve Edebiyat bölümleri ve kürsüleri açılmıştır. Benzer durum Çin’de de söz konusudur. 2010 yılına kadar 1431 Türk öğrenci Çin’den devlet bursu kazanarak eğitim almış ve almaktadır. Çin tarafı kendi kültürünü tanıtmak için 2008 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) bünyesinde Konfüçyüs Enstitüsü’nü kurmuştur. İkinci Konfüçyüs Enstitüsü 2010 yılında Boğaziçi Üniversitesi’nde kurulmuştur. Türkiye’nin beklediği Çinli turistlerin sayısı da artmıştır. Kasım 2011 sonu itibariyle Çin’den Türkiye’ye gelen turist sayısı, 2010 yılının aynı dönemine göre, % 27,04 oranında artışla 90 bin 155 kişi olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında Türkiye’ye seyahat yapan Çin vatandaşlarının sayısı 60 bin civarında olmuştur. 2012 yılı Türkiye’de Çin Kültür Yılı olarak kutlanırken, 2013 yılının ise, Çin’de Türkiye Kültür Yılı olarak kutlanması beklenmektedir.

Türkiye-Çin Bölgesel İşbirliği İlişkileri

Türkiye-Çin arasında bölgesel ve küresel düzeydeki işbirliği ve uluslararası gelişmelere olan bakış, iki ülkede de farklılıklar arz etmektedir. Türkiye’nin menfaat alanları olan Ortadoğu, Orta Asya ve Afrika bölgelerinde Çin’in de ekonomi ve güvenlik çıkarları vardır. Uzun yıllar boyunca Çin, Türkiye’yi Orta Asya’dan uzak tutmak için Pekin’in inisiyatifinde olan Şanghay İşbirliği Örgütü’ne yaklaştırmamıştır. Rusya ile Kazakistan gibi örgüt üyelerinin teşvikiyle Türkiye ancak örgütün “diyalog ortağı” statüsüne erişmiştir. Türkiye’nin örgütün karar verme mekanizmasına dahil olması noktasında daha çok mesafeler vardır. Çin’in bu tutumunun nedenleri arasında, Türkiye’nin Batılı kimliği, NATO üyeliği, Orta Asya Türkleri ile olan özel ilişkileri ve en önemlisi Doğu Türkistan üzerindeki etkisi gibi çeşitli faktörleri saymak mümkündür. Bu faktörler Çin tarafından, Çin’in Orta Asya’daki güvenlik ve enerji çıkarlarına tehdit olarak algılanmaktadır.

Ortadoğu’da enerji, ekonomi ve jeopolitik çıkarları olan Çin’in Türkiye ile bölgesel çıkarları her zaman uyuşmamaktadır. “Arap Baharı” süreci boyunca Çin, Türkiye ile farklı bir tutum içinde olup, BM ortamında bu iki ülke sık sık karşıt gruplarda yer almışlardır. Suriye krizinde de Çin ile Türkiye’nin durdukları saflar farklı olmuştur. Ancak Çin ile Türkiye, İran ve Filistin konularında zaman zaman yakın pozisyonlarda olabilmektedirler. 2010 yılında İran’ın nükleer sorunu üzerine Türkiye’nin Tahran’dan yana tutumu, Çin’in öteden beri izlediği İran politikasıyla örtüşmüştür. Diğer yandan, İsrail’in, açık suda Mavi Marmara adlı insani yardım götüren gemiye düzenlediği saldırı, daha gerçekleştiği ilk saatlerde Çin tarafından kınanmıştır. Bu bağlamda Çin öteden beri İsrail’in Ortadoğu’daki politikasını eleştirmektedir.

Öte yandan Çin 1996 yılından beri “Afrika Açılımı”na önem vermektedir. Birçok Afrika ülkesinin desteğini alan Çin’in Afrika politikası Türkiye’nin Afrika politikasıyla her zaman uyum içinde olmayabilir. Afrika, Türkiye’nin de son dönemde dış politikada çok önem verdiği bölgedir ve Türkiye’nin dış politika öncelikleri arasındadır. Bu açıdan, Türk ve Çin menfaatlerinin Afrika’da zaman zaman karşı karşıya gelebilme ihtimali mevcuttur.

Türkiye-Çin Siyasi İlişkilerinin Geleceği

Türkiye açısından, Çin büyük bir ülke, hatta ABD’nin rakibi olabilecek ölçekli bir ülkedir. Türkiye’nin Çin ile olan ilişkileri Türkiye’nin küresel, bölgesel (Orta Asya, Ortadoğu, Afrika) ve ikili ilişkileri olarak siyasi, ekonomik ve ticari menfaatleri ilgilendirdiği gibi; Türkiye olan ilişkileri de Çin’in önemli çıkarlarını (enerji, bölgesel güvenlik, Doğu Türkistan sorunu) etkilemektedir. Bir anlamda her iki ülke işbirliği yapabilecek potansiyele sahiptir. Fakat yukarıda işaret edildiği gibi iki ülke ilişkileri beklendiği düzeyde değildir. Temel sorun Türkiye-Çin arasında siyasi güvenin görece eksik olmasıdır. Birbirlerine yeterince karşılıklı siyasi güven duyamayan iki ülkenin diğer ilişkilerinde de güven sağlaması sıkıntılıyken stratejik işbirliği yapmanın ve bu işbirliğinin gereklerini yerine getirebilmenin zorlukları da açıktır.

Temel sorun Türkiye-Çin arasında siyasi güvenin görece eksik olmasıdır. Bu güvenin sağlanmasının bir yolu, Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü üyeliğine kabul edilmesi olabilir.

Ankara’nın Batı ile olan ilişkilerine kıyasla, Türkiye ve Çin arasında henüz ortak stratejik çıkarlar tam olarak tesis edilmiş değildir. Ortak stratejik hedefi aramak ve ortak işbirliğine gitmek ancak ikili ilişkilerin güçlendirilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, Türkiye’nin yükselişi ve Çin’in Avrasya politikasının (tarihi İpek Yolu’nun yeniden canlandırması) yürürlüğe koyulmasıyla iki ülke arasındaki mesafeler yakınlaştığı gibi, Orta Asya, Ortadoğu ve hatta Afrika bölgelerinde enerji, ekonomi ve jeopolitik konularda işbirliği imkânları daha da artmıştır. Bunların gerçekleşmesi için karşılıklı siyasi güvenin sağlanması gerekmektedir. Bu güvenin sağlanmasının bir yolu, Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü üyeliğine kabul edilmesi olabilir.

Gerçekçi açıdan bakıldığında, ikili ilişkilerin stratejik anlamda daha ileriye gitmesi çok kolay olmayacaktır. Pekin’in Kıbrıs ya da Ermeni sorunlarında Türkiye’nin yanında yer alması çok kolay değildir. Ayrıca, Suriye krizinde Çin’in tutum değişikliğini beklemek de çok gerçekçi olmayabilir. Aynı şekilde Türkiye’nin, Çin’in ulusal çıkarlarını ilgilendiren Kuzey Kore’deki nükleer silah, Tayvan’ın bağımsızlığı, Paracel ve Spratly Adaları’nın egemenliği sorunları karşısında Çin’in safında yer alması beklenmemelidir. İlaveten, Çin, Japonya, Vietnam ve Filipinler arasında yaşanan çıkar çatışmalarına karşı Ankara ile Pekin geleneksel olarak farklı pozisyonlar almaktadırlar. Bütün bunlara rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler daha normal bir seviyede sürdürülebilir, ortak menfaatlere ilişkin çeşitli işbirlikleri geliş-

tirebilir. Önemli olan, iki ülkenin bir türlü anlaşamadıkları konular üzerinde anlaşmak, sonrasında çatışmalı konulardan ikili ilişkiler boyunca uzak durmaktır.

Türkiye-Çin Ekonomik İlişkilerinin Geleceği ve Politika Önerileri

Büyük pazar, zengin sermaye ve yeterli teknolojiye sahip olan Çin, kalkınmakta olan Türkiye için önemlidir. Ancak sadece ekonomi-ticaret kurallarına göre Türk-Çin ticari dengesizlik sorununun çözülmesi zordur, siyasi bir imtiyazı olmadan Türkiye'nin bu ticari ilişkilerden kârlı çıkması kolay değildir. Türkiye'nin aleyhine gelişen ticari dengesizlik sorunu 25 yıldır sürmektedir.

Türkiye, ABD'nin yaptığı gibi ithalatta Çin'de üretimi yapılan, ancak kökeni kendine ait firma ürünleri tercih edebilir. Öncelikle avantajlı sektörler tespit edilmeli ve bu sektörlerdeki firmalar Çin firmalarıyla ortak veya tamamen öz sermayeli olarak Çin'de üretim gerçekleştirebilir. Teknik, kalite, iş tecrübesi açısından Türk firmalarının nispeten avantajlı konumda olduğu tekstil, madencilik, kuyumculuk, gıda işleme ve süt ürünleri sektörlerinde ortak çalışmalar yapılabilir. Fakat teknik yoğunluğa dayalı girişimlerde bağımsız çalışmaya dikkat edilmelidir. Çünkü tekniği öğrendikten sonra Çinlilerin benzer tesisleri kurup piyasayı işgal etme durumu sık sık yaşanan olaylardandır.

Bunun yanında Türkiye'nin Çin'e yaptığı ihracat ürünlerinin katma değeri artırılmalıdır. Türkiye, Çin'e en çok hammadde ihraç etmektedir ve başta gelen hammadde kalemi mermeri yarı ürün olarak Çin'e satmakla katma değerini artırabilir. Mermer taşı sadece inşaat sektörünün hammaddesi değildir, Çin'in geleneksel kültüründe çeşitli mermer taşlarının farklı işlevleri vardır. Türkiye'nin Çin'e en çok ihraç ettiği diğer bir ürün ise parça tavuktur ve bu ürünü de hazır/işlenmiş ürün olarak Çin'e satmakla katma değere katkıda bulunabilir. Çinliler Çanakkale Savaşı'nın kahramanı Koca Seyit'in heykelini Türkiye'ye satabiliyorsa, Türkler de ticaret konsepti dışında Çin kültürü ve yaşam tarzını incelemekle Çin'e katma değeri olan ürünleri satabilirler.

Türk ürünlerinin Çin pazarında yer edinme potansiyeli vardır. Fakat yüksek gümrük vergileri Türk ürünlerinin rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Ayrıca dünyada önde gelen 500 şirketin çoğu Çin'de faaliyet göstermektedir ve Türk şirketleri Çin pazarında ayakta kalmak için bu şirketler ile rekabete girmek zorundadır. Bu noktada yerinde üretim isabetli olabilir. Bu bağlamda Urumçi'de kurulması beklenen Türk Sanayi Merkezi gibi organizasyonlar önem kazanmaktadır. Türkiye, pazara giriş stratejisini yenilemek zorundadır.

Kısaca, Çin ekonomisi sektörlerle göre analiz edilmeli ve fırsatlar iyi değerlendirilmelidir. Türkiye ile Çin, kalkınmakta olan ülkeler olduğu için benzer ürünleri üretmekle hedeflediği pazar da aynı olabilir, ancak Türkiye teknoloji katma değeriyle göreceli olarak Çin ile kalite üzerinde rekabete girilebilir; Çin'in ekonomik durgunluğu ve ekonomik yapısal değişim süreci, Türkiye'nin uluslararası pazardaki rekabet avantajını yaratmaktadır.

Dokuzuncu Bölüm

TÜRKİYE’NİN AFRİKA AÇILIMI VE SAHRA-ALTI AFRİKA İLE İLİŞKİLERİ

Giriş

Türkiye ile Sahra-altı Afrika’sında bulunan devletler arasında son yıllarda hızla gelişen siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin temeli 1998 yılında Afrika Açılım Planı çerçevesinde atılmış ve 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi sonrasında uygulamaya yönelik ilk adımlar atılmıştır. Orijinal plana göre daha kapsamlı ve sofistike bir ilişki biçimi geliştirilen bu dönemde Türkiye hızla Afrika’daki varlığını artırmış ve önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır. Birçok konuda sivil toplumun öncülük ettiği ve çok ciddi bir şekilde desteklediği Türkiye-Afrika ilişkileri 2011 yılında Somali’de yaşanan açlık ve kuraklık krizi sonrasında farklı bir eğilim göstermiştir. Somali konusunu Türkiye’nin uluslararası alana taşıması ve ülkenin yeniden yapılanmasına öncülük eden tavrı, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal etmenler yanında artık Afrika’da siyasi bir aktör olarak öne çıkma isteğinin en büyük belirtisi olarak yorumlanmıştır.

İlişkilerin Genel Çerçevesi

2002 yılına kadar Sahra-altı Afrika’sında sadece 7 elçiliği bulunan Türkiye, 2012 yılı itibarıyla elçilik sayısını 26’ya çıkarmıştır. Önümüzdeki yıllarda bu sayının artması bek-

lenmektedir. Bu bağlamda ayrıca 2003 yılında “Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi” hazırlanmış ve 2005 yılı ise Türkiye’de “Afrika Yılı” ilan edilmiştir. Her yıl karşılıklı olarak ziyaret sayısının artması ise hem tanışıklığı artırma hem de işbirliği imkânlarını yerinde değerlendirmek için yeni fırsatlar doğurmuştur. Türkiye’nin kıtaya yönelik olarak izlediği bir diğer politika ise kıtadaki bölgesel örgütlerle olan ilişkilerini geliştirme çabasıdır. Afrika Birliği ve diğer bölgesel örgütlerle siyasi danışma mekanizmasını geliştirmek hem kıtadaki gelişmeleri daha yakından takip edebilme hem de muhtemel işbirliği imkânlarını görebilme açılarından çok önem taşımaktadır.

Gelişen bu siyasi ilişkilere paralel olarak Türkiye’nin Afrika ile olan ticareti 2002 yılında yaklaşık 3 milyar dolar iken 2011 yılı sonunda bu rakam 16 milyar doların üzerine çıkmıştır. 2012 Ocak-Ekim döneminde ise bu rakam 11 milyar doların üzerinde seyretmektedir. Bazı Türk sivil toplum örgütlerinin her yıl düzenlediği Türkiye-Afrika ilişkileri toplantıları hem sivil toplumun bu ilişkilerin gelişmesindeki katkısını hem de Türkiye’deki bazı sivil toplum örgütlerinin Afrika konusunda birçok açıdan devletin önünde gittiğine göstermektedir.

Türkiye-Afrika ilişkilerinin çerçevesini belirleyen ve zaman zaman en çok öne çıkan öge olarak kabul edilen bir diğer boyut ise Türkiye’nin Afrika’ya olan insani ve kalkınma yardımlarıdır. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), bugüne kadar 37 Afrika ülkesinde çeşitli projeler gerçekleştirmiş ve açtığı ülke ve bölgesel büroları ile bu yardımlarını derinleştirerek devam etmektedir. İHH, Yardımelı, Kimse Yok Mu gibi onlarca yardım kuruluşu birçok alanda yaptığı katkıyla insani yardım konusunda öne çıkmaktadır. Ayrıca 2000 yılından bu yana Afrika ülkelerinden 2.500’ü aşkın öğrenciyeye yükseköğrenim bursu tahsis edilmiş olup bu sürecin 2012 yılında yapılan yeni düzenlemeyle daha kontrollü ve sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Ulaşım açısından ise Türk Havayolları Afrika kıtasında 17 noktaya doğrudan uçuş gerçekleştirmektedir. Diğer yandan, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Afrika’daki faaliyetlerinde belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Diyanet’in 2006 yılında birincisine, 2011 yılında ise ikincisine ev sahipliği yaptığı Afrika Dini Liderler Toplantısı bu aktivizme örnek verilebilir.

Sorun Alanları

Türkiye’nin kıtaya yönelik ilişkilerinde çok ciddi bir sorundan bahsetmek mümkün değildir. Bu açıdan bakılınca, hem kıtada Türkiye son derece pozitif karşılanmakta hem de destek görmektedir. Fakat sorun alanlarından ziyade belki birkaç eksiklikten söz etmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi Türkiye’nin kıtada artan etkisini ne şekilde bölgesel ve küresel ölçekte anlamlı hale getirebileceği meselesidir. 2011 yılına kadar Güney Afrika gibi kıtada kilit durumda bulunan bazı ülkeler Türkiye’nin kıtaya ilgisinin ekonomik ve ticari merkezli olduğuna yönelik kanıya sahiplerdi. Bu nedenle, Türkiye’nin bölgeye uzun vadeli katkılarından ziyade kısa süredeki varlığından bu ülkelerin ne kazanacakları soru-

su ön plandaydı. 2011 yılında Türkiye'nin Somali'ye yönelik cesur politikası Afrika'daki hem kilit devletler gözünde hem de bölgesel kurumlar düzeyindeki algısının değişmesine yol açmıştır. Özellikle 2011 yılında hem Başbakan Erdoğan'ın hem de Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Güney Afrika ziyaretleri bu değişen algının perçinleşmesine ciddi katkı sağlamıştır. Bu çabanın pekiştirilerek devam edilmesi ve Türkiye'nin aynen Fransa, İngiltere ve ABD gibi Afrika'da varlık meşruiyeti sorgulanmayan bir aktör olarak varlığını kabul ettirmesi önem arz etmektedir. Başbakan Erdoğan'ın Ocak 2013'teki gezisi bu açıdan son derece kritik bir öneme sahiptir. Önümüzdeki yıllar bu durumun ne ölçüde başarılı olduğunu gösterecek verileri de ortaya koyacaktır.

Aynı şekilde kilit ülkelerle ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ve bu ilişkinin küresel boyutta alan açması, önem arz eden bir diğer konudur. G-20 üyesi olan Afrika ülkeleriyle güçlü ortak yaklaşım zemini yakalamak ve bu çerçevede küresel sistem düzeyinde işbirliği imkânlarını elde etmek hem Türkiye'nin kıtadaki etki ve varlığı üzerinde çarpan etkisi yapacak hem de Türkiye'nin kıtadaki varlık ve meşruiyetini perçinleyecektir.

Türkiye'nin Afrika açılımının başlangıcından beri vurgulanan ve hâlâ en az mesafe alınmış bir diğer konu da Türkiye'de Afrika konusunda yetişmiş uzman eksikliğidir. Çeşitli kurumlarda Afrika Araştırma Merkezleri açılmasına rağmen, bu kurumlar donanım açısından son derece eksiktirler. Ayrıca, sözü geçen kurumların bir kısmı son derece "oryantalist" bir yaklaşımla sadece halihazırda Batı'da var olan Afrika literatürüne dayanarak analiz yapmaktadırlar. Bu açıdan Türkiye'nin ivedi bir şekilde Afrika kıtasına devlet kanalıyla yüksek lisans ve doktora için öğrenci göndermesi ve kıtadaki gelişmeleri yerinde takip ederek anlamlandırması elzemdir. Ayrıca Türkiye'de çeşitli üniversitelerde Afrika kürsüleri kurularak Afrika'nın önde gelen akademisyenlerinin davet edilmesi, kıtadaki hatırı sayılır entelektüellerin bizi yakından tanınmasına doğrudan katkıda bulunacaktır.

2011 yılında Türkiye'nin Somali'ye yönelik cesur politikası Afrika'daki hem kilit devletler gözünde hem de bölgesel kurumlar düzeyindeki algısının değişmesine yol açmıştır. Türkiye'nin Afrika açılımının başlangıcından beri vurgulanan ve hâlâ en az mesafe alınmış bir diğer konu da Türkiye'de Afrika konusunda yetişmiş uzman eksikliğidir.

Öngörüler

Türkiye iç siyasetinde çok ciddi bir siyasi değişiklik ya da ciddi bir ekonomik kriz olmadığı sürece Türkiye-Afrika ilişkilerinin önümüzdeki yıllarda aynı hızla devam etmesi beklenebilir. Özellikle yoğun sivil toplum katılımından dolayı artık ilişkilerin kalıcı olma yolunda hızla ilerlediğini vurgulamak gerekir.

Afrika'nın önümüzdeki dönemde dünya siyasetinde artan önemini koruması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle Çin'in farklı bir politika ile Afrika'da kalıcı altyapı hizmetleri kur-

ması ve kısa süre içinde yaptıklarının yıllardır Batı'nın yaptıklarından bile daha gözle görünür hale gelmesi, kıtadaki genel eğilimin Batı yerine Çin tarafına kayma ihtimalini öne çıkarmaktadır. Bu açıdan hem kalkınma yardımları konsepti hem de kıtanın kalkınmasına yönelik olarak atılması gereken adımların neler olacağı meselesi önümüzdeki yıllarda entelektüel ve siyasi çevrelerce en ciddi tartışma konusu olmaya adaydır. Türkiye'nin bu tür söylem ve tartışmalara kendi tecrübelerinden yola çıkarak katkıda bulunması ve takip etmesi hem kıtaya yönelik yaklaşımlardaki değişimi yakında izlemesine hem de yeni bir politika üretimine ciddi katkıda bulunacaktır.

Kıtaya artarak devam eden küresel ilgi şu ana kadar ciddi (ve açık) bir rekabetle sonuçlanmasa da orta vadede bu yöne eğilmesi kuvvetle muhtemeldir. Kıtadaki geleneksel aktörler eski konumlarını korumaya çalışırken yeni aktörler bir nevi güç temerküzü yapmaktadır. Kıtada halen güvenlik ve siyaset konuları geleneksel aktörlerin tekelindeyken, özellikle ekonomik konular yeni aktörlerin bölgede ön plana çıkmasına vesile olmaktadır. Aynı şekilde geleneksel aktörlerin kıtadaki meşruiyeti yerel aktörler tarafından yer yer sorgulanırken, kıta yeni aktörlere daha fazla teveccüh gösterir görünümündedir. Türkiye'nin konumu ve etkisi güvenlik yönünden ve siyasi açıdan ne geleneksel aktörler kadar güçlü ne de yeni aktörlerin ekonomik gücüyle rekabet edecek düzeydedir. Ama ortak kültürel değerler, adil yaklaşım ve karşılıklılık esaslı yaklaşımı Türkiye'yi farklı bir kategoriye sokmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin diğer aktörlerin konumunu yakından takip etmesi ve gerektiği zaman çeşitli konularda bazı aktörlerle beraber hareket etmesi, Türkiye'nin kıtadaki etkisini uzun vadede artırabilir.

Kıtaya artarak devam eden küresel ilgi şu ana kadar ciddi (ve açık) bir rekabetle sonuçlanmasa da orta vadede bu yöne eğilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Politika Önerileri

İlk olarak, Türkiye artık Afrika kıtasında bir siyasi aktör olma isteğini, yani kıtadaki sorunların çözümüne doğrudan katkı yapma iradesinde olduğunu, daha net bir biçimde ifade etmelidir. Özellikle Somali konusunun dünyada gündeme gelmesi sonrasında bu konuda Batı'da ciddi bir kafa karışıklığı vardır. "Türkiye Afrika'da ne yapmaya çalışıyor?" türü sorular sık sık uluslararası arenada duyulmaktadır. Türkiye'nin de artık kıtadaki sorunlara yönelik söylem üretmede varlığını hissettirmesi gerekmektedir. Türkiye'nin bunu tek başına yapamayacağı yerlerde muhtemel işbirlikleri önem kazanabilir.

Afrika kıtasındaki aktörlere bakınca kısa vadede Türkiye'nin kıtadaki en ciddi ortağı Rusya olabilir. Rusya hem kıtaya geri dönmeye çalışmakta hem de kıtaya soğuk savaş döneminden gelen bir yakınlığı bulunmaktadır. Birçok alanda varlığını öncesine göre kaybetmesine rağmen Rusya'nın bilgi birikimi ve tecrübesi, Türkiye'nin ise yeni aktivizmi ve artan meşruiyeti bu şekilde bir işbirliğini anlamlı kılabilir. Fransa, İngiltere, ABD ve İtalya gibi

geleneksel aktörler artık hem yorgunluk hissetmekte hem de sadece eski sömürgelerine yönelmektedirler. Kıtadaki yeni aktörler olan Çin, Hindistan ve Brezilya ise daha ticari kaygılarla hareket etmekte ve bölgedeki sorunların çözümü noktasında siyasi katkı yapma hususunda şimdilik çok varlık göstermemektedirler. Türkiye'nin konumu ise her ikisinin arasında bir yerde bulunmaktadır.

İkinci bir nokta olarak; Türkiye, bölgeye yönelik politikalarında bölgesel dengeleri daha fazla göz önünde tutmaya gayret göstermelidir. Örneğin Somali meselesini, ne Somali içinde kurulacak yeni bir siyasi denge tek başına çözebilecektir ne de devletlerin yeniden yapılanma konusundaki yardımları bu konuda bir farklılık yaratabilecektir. Somali'nin istikrara kavuşması Afrika Boynuzundaki bölgesel dengelerin yeniden yapılandırılmasından geçmektedir. Bu çerçevede Nil sorunu, Kenya'ya Batı'nın açık desteği ve Sudan'ın bölünmesinin yankıları aslında Somali sorununu doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan Türkiye'nin bir soruna yaklaşırken bölgesel denge kurulmasının önünü de açabilecek adımları atarken, diğer yaptıklarına paralel olarak öncelik vermesi hem Türkiye'nin kıtadaki etkisini artıracak hem de yaptıklarının kalıcı barışa hizmet etmesinin önünü açacaktır. Bu tür daha geniş kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmesi ve bu çerçevede politika eksikliğinin kapatılması gerekmektedir.

Türkiye'deki sivil toplum ile Afrika ülkelerinde bulunan sivil toplum arasındaki transnasyonel ilişkiler daha da güçlenmelidir. Örneğin Nijer ve çevresinde yoğun olarak bulunan Süfi dergâhları her yıl geniş katılımlı toplantılar düzenlemektedir. Bu toplantılara Türkiye'den katılımların olması Afrika ile Türkiye'de bulunan toplumlar arasındaki bağlantıları güçlendirecek ve bu da Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini ve saygınlığını arttıracaktır.

İnşa edilmiş bu yoksul Afrika resminin ortadan kalkmasını sağlamak Afrikalıların özgüvenlerini kazanmalarını sağlayacaktır.

Bir diğer nokta, Afrika'nın beklentileri ve Türkiye'nin politikaları arasındaki eşgüdümün sağlanmasının önemidir. Afrikalıların Türkiye'den beklentileri, sürdürülebilir bir kalkınmayı gerçekleştirecek tecrübesini ve sahip olduğu teknolojiyi paylaşması ve kendilerine rehberlik etmesidir. Afrikalılar Türkiye'de teknolojinin, Afrika'da ise kaynak ve insan gücünün bulunduğunu belirterek Türkiye ile ilişkilerinin eşitlik temelinde karşılıklı güven ve saygı anlayışı ile gelişmesinden memnuniyet duymaktadırlar. Birçok ülke Afrika'daki elçiliklerini kapatırken Türkiye'nin çeşitli Afrika ülkelerinde gün geçtikçe daha çok elçilik açması ise takdirle karşılanmaktadır. Bu çerçeveden bakılınca, ekonomik olarak Afrika kıtası sahip olduğu çok zengin yeraltı kaynaklarına ve bütün dünyayı besleyebilecek verimli tarım arazilerine sahiptir. Afrika'nın ihtiyacı olan ekonomik yardımlar değil, kaynakların uygun şekilde yönetilmesidir. Türkiye'nin bu kaynakların kullanım ve idaresi konusunda Afrikalıların yararına olacak desteği sağlaması bilhassa faydalı olacaktır.

Bugün sık sık yapılageldiği gibi, artık Türkiye'nin Afrika-yardım, Afrika-yoksulluk, Afrika-fakirlik kavramlarını yan yana kullanmaktan, Afrika'nın fakirliğini dile getirmekten kaçınması gerekmektedir. İnşa edilmiş bu yoksul Afrika resminin ortadan kalkmasını sağlamak Afrikalıların özgüvenlerini kazanmalarını sağlayacaktır. Bunların yerine Afrika-kalkınma, Afrika-gelişme kavramlarının daha sık kullanılması, Afrika'nın kültürel ve ekonomik zenginliklerinin tanıtılması için gayret sarf edilmesi, Afrika ile ilgili kavramsal çerçevede epey olumlu seviyede bir değişiklik meydana getirecektir. Buna ek olarak, kalkınma programlarının bölgesel kaynakların kullanıldığı üretime dayalı ve sürdürülebilir olması ve eğitim çalışmaları yapılırken, ülkelerdeki kültür, dil, din, mezhep ve etnik hassasiyetlerin göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye, Afrika politikalarını şekillendirirken bütün bu unsurları dikkate alan bir perspektifle çalışma yaptığı zaman daha sağlıklı neticeler elde edilecektir. Tarihte tecrübe edilmiş ilişkilere dayanan bir perspektif benimsenmesi hayati önem taşımaktadır. Dayanışma, tarihi bilgi, birikim ve tecrübeleri paylaşma üzerine inşa edilmiş bir Afrika perspektifine sahip olunmalıdır. Sömürgeciliğin eski ve yeni bütün formlarıyla Afrika kıtasına yeniden dönüşünün planlarının yapıldığı ve yeni sömürgeci güçlerin ortaya çıktığı bir zamanda, Türkiye'nin işbirliği ve dayanışma merkezli Afrika açılımı tarihi bir değer taşımaktadır.

Onuncu Bölüm

“EVLAD-I FATİHAN” SÖYLEMİNİN ÖTESİNE GEÇEBİLMEK: TÜRKİYE’NİN BALKAN POLİTİKALARI

Türklerin Balkanlar’daki varlığı, Slavlarınki kadar eskidir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, Türklerin Balkanlar’la hem en uzun süreli ve en kalıcı ilişkilerini geliştirmiş, hem de Balkanlar’da etkileyici sonuçlar oluşturmuştur. 1352 yılında Gelibolu’nun yakınlarındaki Çimpe Kalesi’nin ele geçirilmesiyle Osmanlılar Balkanlar’a ilk adımını atmış, bunu ise Orta Avrupa’ya doğru yaklaşık 350 yıl süren ilerleme izlemiştir.

14. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı’nın ancak Viyana önlerinde durdurulabileceğini tahayyül edenler Avrupa’da neredeyse hiç yoktu. İkinci Viyana Kuşatması’ndaki bozgun ise, Osmanlı gücünün sona ermesinin başlangıcı olmuştur. 1683 yılında başlayan ve Avusturya, Polonya ile Venedik Cumhuriyeti ordularının ittifakı karşısında başarısızlıkla sonuçlanan İkinci Viyana Kuşatması’nın ardından, Osmanlılar Avrupa’da fethettikleri bazı bölgeleri kaybetmeye ve güneydoğuya doğru çekilmeye başlamıştır. Dahası, Osmanlı gücünün yenilebilir ve dağılılabildiği görülmüş, bu ise Balkan halklarının ulusçu örgütlenmesini teşvik edici bir rol oynamıştır. Orta Avrupa içlerinden ve Balkanlar’dan geri çekilme süreci yaklaşık 210 yıl boyunca devam etmiştir. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Kongresi’nde alınan kararlar, Osmanlı’nın Balkanlar’daki hâkimiyetini önemli ölçüde kaybetmesine neden olmuştur. 1912 yılından sonra ise Osmanlı Balkanlar’ı tamamen kaybetmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte siyasi elit tercihini, Batı savunma ve güvenlik sistemi içinde yer alma ve Batı ekonomisiyle bütünleşme doğrultusunda yapmıştır. Bu yüzden, Türkiye'nin Batıya açılan bir köprüsü durumunda olan Balkanlar'da yaşanan gelişmeler Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Bu ilgi bazı dalgalanmalarla beraber, Cumhuriyet döneminden günümüze kadar devam etmiştir. Son on yıla ait Türk dış politikasındaki dinamizmin ise Balkanlar'da da yansımaları olmuştur. Ankara'nın Balkanlar coğrafyasında da sorunları çözme ve bölgesel işbirliğini geliştirme girişimlerinde olduğu gözlenmektedir.

Türkiye'nin Balkanlar politikasında son zamanlarda ön plana çıkan hususlar üzerinde durulmadan önce, Türkiye'nin Balkan politikasını belirleyen temel faktörlerin izah edilmesinde fayda vardır.

Türkiye'nin Balkanlar Politikasında Değişmeyen Faktörler

Tarih, coğrafya, insan, ekonomi ve dayanışma olmak üzere, Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığını gerektiren beş temel faktör bulunmaktadır. Tarih faktörü Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ortak tarih deneyimidir. Bu deneyim ise başlı başına Türkiye'yi, bütün bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye teşvik etmektedir. Ayrıca Türk politikacılarının tarih faktörü çerçevesinde Balkanlar'ı Türkiye'nin bir etki alanı olarak gördükleri söylenebilir. Ancak, Balkan ülkeleriyle karşılıklı güven ve saygıya dayalı ilişkilerin sürdürülmesinin hedeflendiği de açıkça ifade edilmektedir. Tarih faktörünün bir uzantısı olarak, günümüzde Balkan dillerinde önemli miktarda Türkçe kelimenin hâlâ kullanılmakta ve Osmanlı Devleti'nin en güzel mimari eserlerinden bazılarının Balkan şehirlerini süslemekte oldukları belirtilmelidir. Türkiye, Balkanlar'daki Türk tarih ve kültür mirasının, ortak kültürel miras olarak korunmasını arzuladığını açık olarak ifade etmektedir.

Coğrafya faktörü açısından değerlendirildiğinde, Balkanlar'ın Türkiye'nin Avrupa'ya açılan bir köprüsü olduğu ortadadır. Bu yüzden, bölgedeki bütün gelişmelerin Türkiye'ye siyasi, ekonomik ve kültürel etkileri olabilmektedir. Neticede, Balkanlar'daki gerilimin düşürülmesi ve bölgesel barış ortamının kalıcı kılınması, Türkiye'nin bölgedeki temel çıkarıdır. Diğer taraftan Balkanlar, Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleriyle ticaretinde önemli bir transit rotasıdır. Türk kamyonları yıllık yaklaşık 200 bin sefer mal sevkiyatı için Balkan ülkeleri üzerinden Batı Avrupa'ya gidip gelmektedir. Gelecekte Balkanlar'ın ulaştırma sektöründe ve yaşanacak olan değişimler, Türkiye'nin Batı Balkan ülkeleri ve AB ile olan dış ticareti açısından bazı fırsatlar sağlayabileceği gibi, bazı meydan okumaları da beraberinde getirebilecektir.

Türkiye'nin Balkan politikasına yönelik insan faktörü, bölgede yaşayan Osmanlı bakiyesi Türkler ve akraba toplulukları ile ilgilidir. Mevcut resmi verilere göre, Balkanlar'da 1 milyon 100 bin civarında Türk yaşamaktadır. Türkler dışında, Balkanlar'da, Türkler ile aynı

tarihi, kültürü ve benzer kaderi paylaşan azımsanmayacak sayıda diğer Müslüman topluluklar da yaşamaktadır. Resmi rakamlara göre Balkanlar'daki toplam Müslüman nüfusun sayısı 8 milyonun üzerindedir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Balkanlar'la mevcut olan aile ve duygusal bağları, kriz dönemlerinde bölgedeki soydaşların ve diğer akraba toplulukların acılarıyla özdeşleşmekte, Türkiye'deki sivil toplum ve siyasi partilerin Balkanlar'daki bazı gelişmelere karşı daha duyarlı olmalarına neden olmaktadır.

Ekonomi, Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığını açıklayan göreceli olarak daha yeni bir faktördür. Soğuk savaş döneminin sona ermesi ve Balkan ülkelerinde piyasa ekonomisine geçiş sürecinin yaşanmaya başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle var olan ticari ve ekonomik ilişkileri de gelişim göstermeye başlamıştır. Ne var ki ekonomik ilişkiler yıldan yıla gelişim gösteriyor olmakla birlikte, henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Ayrıca eski Yugoslavya coğrafyasında yaşanan savaşlar, Türk işadamlarının bölge ülkeleri içinden daha çok Romanya ve Bulgaristan'a odaklanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Balkan ülkelerinde süren kalkınma ve özelleştirme çabaları, Türk işadamlarına ekonomik fırsatlar sunmaya devam etmektedir. Eylül 2012 tarihi itibarıyla Türkiye'nin bütün Balkan ülkeleriyle ticaret ve ekonomik işbirliği anlaşmaları bulunmaktadır. Kosova hariç, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları ve serbest ticaret anlaşmaları da vardır. Diğer taraftan Karadağ hariç, Türkiye bölge ülkeleriyle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmalarını da imzalamış bulunmaktadır.

2000-2008 yılları arasında Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan dış ticareti yüzde 84 oranında artış göstermiştir. Küresel ekonomik kriz ise Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. 2010 ile 2011 yıllarında Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle dış ticaret hacminde artışlar olduysa da, 2008'deki 17,7 milyar dolar seviyesine henüz erişilememiştir. Genel olarak bölge ülkelerinin Türk dış ticareti içindeki payı düşük seviyede kalmaya devam etmektedir. TÜİK'in verilerinden hareketle Ekim 2012'de Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Balkanlar'ın payı yüzde 4,7, toplam ithalatı içindeki payı ise yüzde 4,2'dir. Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ticaretinde Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan en büyük paylara sahiptir. T.C. Ekonomi Bakanlığı'ndan elde edilen verilere göre Kasım 2011 itibarıyla, üçüncü ülkeler üzerinden yapılan yatırımların da dahil edildiği Türkiye'nin Balkan ülkelerindeki doğrudan yabancı yatırımlarının kümülatif değeri 4,9 milyar dolar civarındaydı. Günümüzde yatırımlar açısından Türk firmalarının en yoğun faaliyet gösterdiği Balkan ülkesi Romanya'dır. Kasım 2011'de bu ülkedeki Türk sermayesinin toplam değeri yaklaşık 2,5 milyar dolar olmuştur. Romanya dışında bölge ülkeleri içinden 1 milyar dolar ile Arnavutluk ve 924 milyon dolar ile Bulgaristan, Türk sermayesini göreceli olarak daha çok çekebilmiştir. Türkiye'nin Balkan ülkelerinde müteahhitlik sektöründe de etkinliği bulunmaktadır. Türk firmaları bölgede, otoyoldan konuta kadar geniş bir yelpaze içinde projeler üstlenmektedir. T.C. Ekonomi Bakanlığı'ndan elde edilen verilere göre, Eylül 2011 itibarıyla Balkan ülkelerindeki Türk müteahhitlik projelerinin toplam değeri 9,6 milyar dolar civarında olmuştur. Balkan ülkelerindeki Türk müteahhitlik hizmetlerinin toplam değerinin yaklaşık yüzde 57'si Romanya'da, yüzde 13'ü ise Bulgaristan'da üstlenilen projelerde gerçekleşmiştir.

Türkiye, Türk-Yunan sorunları karşısında zaman zaman yaşanan hareketlilikler dışında, Balkan coğrafyasında yer alan bütün ülkelerle dostane ilişkiler sürdürmekte ve çözüm bekleyen açık sorunları bulunmamaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’de işbaşına hangi hükümet gelirse gelsin, görev süresi içinde Balkan devletleriyle güven tazelemeyi hedefleyen ekonomik, siyasi ve askeri nitelikli anlaşmalar yapılmaktadır. Diğer taraftan, Balkan ülkelerinin AB ile gelecekteki ilişkileri, bölgeyi Türkiye açısından daha önemli kılmaktadır. Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri farklı yollar üzerinden ilerliyor olsalar dahi, AB’ye üye olmayı hedeflemiş bulunuyor. Bu yüzden Balkan ülkeleri ile dayanışma içinde olmak, Türkiye’nin AB’ye üye olma çabalarına da pozitif yönde yansiyacaktır.

Türkiye’nin Bosna Hersek Açılımı

Ahmet Davutoğlu’nun Türkiye’nin yeni dışişleri bakanı olarak göreve başlamasıyla birlikte, Türkiye’nin etrafındaki birkaç bölgede olduğu gibi, Ankara’nın Batı Balkanlar’a yönelik diplomatik aktiviteleri de canlılık kazanmıştır. Nitekim 2009 yılı, Türkiye’nin güçlü bir diplomatik girişimle Balkanlar’a geri dönüşüne şahitlik etmiştir. Türkiye’nin 2009 yılında Batı Balkanlar’a yönelik attığı adımların büyük çoğunluğu doğrudan veya dolaylı yoldan Bosna Hersek’e ilişkin olmuştur.

Ahmet Davutoğlu’nun Türkiye’nin yeni dışişleri bakanı olarak göreve başlamasıyla birlikte, Türkiye’nin etrafındaki birkaç bölgede olduğu gibi, Ankara’nın Batı Balkanlar’a yönelik diplomatik aktiviteleri de canlılık kazanmıştır.

Bosna Hersek’in hassas bir süreçten geçmekte olduğunun farkında olan Türkiye, Bosna Hersek’e yönelik oldukça aktif sayılabilecek bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bosna Hersek açılımı kapsamında Türkiye hem bu ülkenin farklı etnik grupları arasında, hem de bölge ülkeleri arasında güven artırıcı adımlar atmaya çalışmaktadır. Türkiye uluslararası düzeyde de Bosna Hersek’in adeta sözcülüğünü yapmaktadır.

Bosna Hersek’in siyasi sorunlarını giderebilmesi ve daha istikrarlı hale gelebilmesi için, bu ülkenin daha

işlevsel bir devlete dönüştürülmesi ve bu yoldan AB ile NATO’ya üyelik yolunun hızlanması önem arz etmektedir. Ne var ki bunun için Bosna Hersek anayasa değişikliklerine ihtiyaç duymaktadır. Türkiye baştan beri Bosna Hersek’e bir anayasa değişikliğinin dayatılmasından ziyade, bu konuda Bosnalı politikacıların bir uzlaşmaya varmaları gerektiği bilinciyle hareket etmiştir. Ankara önce Türkiye, Sırbistan ile Bosna Hersek dışişleri bakanları arasında üçlü toplantı için bir araya gelme geleneğini başlatmıştır. Ardından da benzer mekanizmanın Türkiye, Hırvatistan ile Bosna Hersek arasında da kurulmasına öncülük etmiştir.

Saraybosna ile Belgrad arasındaki sorunların giderilmesiyle, Bosna Hersek’in iç sorunlarının da yumuşayabileceğine inanarak Ankara Üçlü Balkan Zirvesi geleneğini de başlatmak

konusunda öncülük etmiştir. Türkiye, Sırbistan ve Bosna Hersek arasında cumhurbaşkanları düzeyindeki Üçlü Balkan Zirvesi'nin ilki, 24 Nisan 2010'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde İstanbul'da yapılmıştı. Kabul edilen ortak bildiriye, Balkanlar'da kalıcı barış ve istikrarın sağlanması için çabaların sarf edileceği, ayrıca Bosna Hersek'in toprak bütünlüğüne saygı duyulacağı belirtilmişti. 26 Nisan 2011'de Üçlü Balkan Zirvesi geleneğinin ikincisi Sırbistan'da gerçekleşti. Cumhurbaşkanları üç ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konuları üzerinde durduysa da, Bosna Hersek görüşmelerin odağında yer almıştır.

Üçlü Balkan Zirveleri bölgesel işbirliğinin ve diyalogun geliştirilmesi açısından başlı başına bir nimettir. Kaldı ki söz konusu zirveler, üç yıl süreyle Belgrad ile Saraybosna arasında gerileyen ilişkilerin normalleşmeye başlaması ve Ankara ile Belgrad'ın birbirine yakınlaşması açısından da önem taşımıştır. Ne var ki üçlü Balkan zirvelerinin Bosna Hersek'teki sorunları çözebilmesi noktasında ciddi sınırlamalar bulunmaktadır. Bosnalı Sırplar Türkiye'nin, Bosna Hersek içinde Sırp entitesi olan Sırp Cumhuriyeti'ni zayıflatmaya ve Bosna Hersek'i Boşnakların egemen olacağı bir devlete dönüştürmeye çalıştığına inanmaktadırlar. Bu yüzden Bosnalı Sırplar Türkiye'nin bölgedeki varlığını ve Sırbistan'la yakınlaşıyor olmasını olumsuz karşılamaktadır. Aslına bakılırsa, Bosnalı Sırplar yıllarca Bosna Hersek devlet kurumlarının önüne engeller çıkartarak, devletin ilerlemesini engellemektedir. Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Milorad Dodik ise, Bosna Hersek'in eski Yugoslavya gibi dağılacağına hayalini kurmaktadır. İşin kötüsü, 2010 sonrası dönemde Bosnalı Hırvatlar da milliyetçi ve gerginlik tırmandıran davranışlarla gündemde yer almış, ayrıca Türkiye'nin Bosna Hersek girişimlerine temkinli yaklaşmışlardır. Bunun neticesinde, Türkiye'nin Bosna Hersek açılımı Belgrad ile Saraybosna arasındaki ilişkilere yeni bir nefes katabilmiş, ancak Bosna Hersek'te daha somut neticelerin elde edilebilmesi henüz sağlanamamıştır.

Ankara'nın Sırbistan'daki Baş Müftülük Krizine Müdahalesi

Sırbistan'ın sınırları içindeki Sancak bölgesi, yıllarca Boşnak liderlerin karşılıklı çekişmeleriyle gündemde yer almaktadır. Merkezi Yeni Pazar'da olan Sırbistan İslam Topluluğu Meşihati'nin baş müftüsü Muamer Zukorliç ile bazı Boşnak siyasiler arasında yaşanan sorunlar, beş yıl önce ayrı bir Sırbistan İslam Topluluğu'nun ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Adem Zilkıç ise bu paralel İslam Topluluğu'nun Reis-ul Uleması olarak görevlendirilmiştir.

Sancaklı Boşnakların küskün siyasi liderlerinin diyaloga zorlanması konusunda 2009 yılında Ankara'nın önemli katkıları olmuştur. Nitekim Bakan Davutoğlu Temmuz 2009'daki Sırbistan ziyaretinde, Sancaklı Boşnakların önde gelen siyasi liderlerinden Süleyman Uglanin ile Rasim Layiç'in el sıkışmalarını sağlamıştır. Ne var ki İslam Topluluğu'na ilişkin bölünmenin giderilmesi noktasında Ankara düşündüklerini tam olarak elde edememişti. Bu nedenle, iki ayrı İslam Topluluğu'nun varlığı Sancaklı Boşnakların kendi aralarında ciddi bir gerginlik faktörü oluşturmaya devam etmiştir.

Türkiye'nin Belgrad'daki eski büyükelçisi Ali Rıza Çolak'ın başkanlığı altındaki bir Türk heyetinin Haziran 2011'de Yeni Pazar'ı ziyaret etmesinden sonra, Türkiye'nin Sancak girişimi yeniden canlılık kazandı. Nitekim İslam Topluluğu'na ilişkin sorunun giderilmesi doğrultusunda Ankara-Saraybosna-Belgrad hattında önemli bir hareketlilik yaşandı. Bosna Hersek'in eski Reis-ul Uleması Mustafa Ceriç, bölgenin diğer dini temsilcileri ve Uglanin ile Layiç Türkiye'de bulundu, ayrıca Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı Boşnak üyesi Bakir İzetbegoviç'le konuya ilişkin diyalog sürdürüldü. Sancak'taki siyasi ve dini bölünmelerin bu şekilde dış boyutlarının da var olduğunun bilinciyle, Ankara baştan beri İslam Topluluğu'nun yeniden birleştirilmesi girişimi için mümkün olduğunca geniş destek sağlamaya çalışmıştır.

Sırbistan'ın Sancak bölgesinde yaşanan siyasi çekişmelerin sonucunda bölünen İslam Topluluğu'nun yeniden birleştirilmesi doğrultusunda Türkiye'nin başlattığı girişim, Sırbistan ve Bosna Hersek medyasında büyük yankılar bulmuştur. Dışişleri Bakan Davutoğlu'nun bir seferinde Sırbistan'daki İslam Topluluğu krizinin aşılacak üzere olduğunu açıklaması, bu konuda bir anlaşmaya çok yaklaşılmış olduğunun göstergesidir. Bu nedenle, Ankara'nın Sırbistan'daki baş müftülük krizinin çözümüne yönelik girişiminin yeni bir sayfayla devamının gelmesi öngörülmektedir.

Türkiye'den Balkanlar İçin Yeni Bir İşbirliği Anlayışı Önerisi

Balkanlar'da bölgesel işbirliğini amaçlayan bütün girişimlere yöneltilen en büyük eleştiri, toplantılarda işbirliğinden yana verilen mesajların pratikte uygun politikalarla yeterince desteklenmiyor olması yönündedir. Bunun dışında, bölgedeki ülkeler zaman zaman bazı konularda komşularına karşı bölgesel dayanışmaya ters düşen davranış ve açıklamalarda da bulunabilmektedir. Yine de Balkan ülkelerinin bölgesel işbirliğini geliştirmeye istekli oldukları ortadadır. Esas sorun, bölgedeki ilişkilerin ve iletişimin gittikçe güçlenmesini sağlayacak olan bir mekanizmanın bulunmuyor olmasıdır. Böyle bir boşluğun farkında olan Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Balkanlar'da yeni bir işbirliği anlayışına ve bunu destekleyecek olan mekanizmalara ihtiyaç duyulduğu görüşündedir. Bu kapsamda Davutoğlu, bölgenin özgün sesi olması nedeniyle Türkiye'nin özel önem verdiği Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İşbirliği Süreci'nin (SEECP) yeni bir değerlendirmeye tabi tutulması ve güçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

1996 yılında kurulan SEECP, Balkan ülkeleri arasındaki siyasi diyalogun sürdürülmesini sağlayan, ayrıca bölgesel konuların ele alınarak çözüm yollarının üretilbileceği önemli bir platformdur. Amacı, siyasi diyalogun güçlendirilmesi yoluyla bölgesel dayanışmanın artırılması, ayrıca bölge ülkelerinin AB'yle bütünleşme sürecinin hızlandırılmasıdır.

SEECP'nin 31 Ocak 2012'de Belgrad'da gerçekleşen toplantısında, Davutoğlu, Balkanlar'da siyasi diyalogun derinleştirilmesi, ekonomik alanda ortak projelerin geliştirilmesi ve eğitim

konusunda ortak çalışmalar yapılmasını kapsayan bir eylem planının geliştirilmesini önermiştir. AB'ye üyelik perspektifinin arz ettiği önemin altını çizmekle birlikte Davutoğlu, Balkanlar'daki sorunları AB'nin çözmesini beklemek yerine, çözüme yönelik bölge ülkelerinin kendilerinin daha çok çaba sarf etmeleri gerektiğini, bunun ise yeni bir işbirliği anlayışıyla mümkün olacağını söyledi.

Balkanlar'da yeni işbirliği anlayışıyla kastedilen çerçeveyi Bakan Davutoğlu daha önce, "Balkanlar İçin İleriye Dönük Bir Vizyon" başlıklı ve Ekim 2011 tarihli bir çalışmasında özetlemiştir. Söz konusu çalışmada Davutoğlu, Balkan ülkelerinin düşmanlık ve çatışmalara dayalı geçmişe ait zihniyeti terk ederek, ortak kader ve işbirliğini pekiştirmeyi hedefleyen bir siyasi dili benimsemelerini önermiştir.

Geçmişle uğraşılacağına, geleceğe bakan bir vizyonla bölgedeki kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğini belirten Davutoğlu, Balkan ülkelerinin birlikte hareket etmeye ihtiyacının olduğunu da söylüyor. Kuşkusuz Davutoğlu Türkiye'yi Balkanlar'ın ayrılmaz bir bütünü olarak algılamakta ve bölgedeki işbirliğine dayalı süreçlerle yakından ilgilenmektedir. Genel olarak Türkiye, bölgesel işbirliği anlayışı çerçevesinde, bütün Balkan ülkeleriyle ilişkilerin daha yüksek seviyelere taşınmasını önemsemektedir.

Dolayısıyla, Balkanlar'daki reform yanlısı politikacılara siyasi desteğin verilmesi dışında, Türkiye, Balkan ülkeleriyle olan ekonomik işbirliğini daha fazla yoğunlaştırmalı, Türk işadamlarının Balkanlar'da daha çok iş yapmalarını özendirmelidir.

Politika Önerileri

Genelden özele söylemek gerekirse, hem batısında hem de doğusunda kararlı bir barış ortamının sağlanması için çaba harcayan Türkiye'nin, bundan sonra da Balkanlar'da reform ve barış yanlısı politika ve politikacılara sürekli desteğini vermesi, kritik öneme sahiptir. Balkanlar'da ilerlemeyi garanti altına almanın en sağlam yolu, bölgenin demokratikleşme ve ekonomik kalkınma seviyesinin daha yükseklere çıkarılmasından geçer. Dolayısıyla, Balkanlar'daki reform yanlısı politikacılara siyasi desteğin verilmesi dışında, Türkiye, Balkan ülkeleriyle olan ekonomik işbirliğini daha fazla yoğunlaştırmalı, Türk işadamlarının Balkanlar'da daha çok iş yapmalarını özendirmelidir. Türkiye Balkanlar'la ekonomik ilişkilerde son 12 yılda başarı kaydetmesine rağmen bu başarı bölgedeki tüm ülkelere eşit bir şekilde dağılmamıştır. Geçmişte Türk işadamları Batı Balkan ülkelerini genellikle küçük pazarlar olarak görmüş ve bu yüzden bu bölgeye yeterince ilgi göstermemiştir. Oysa Batı Balkanlar'a bölgesel düzeyde yaklaşılsa, bu bölgede iş yapmak daha cazip hale gelebilir. Bir başka ifadeyle, Batı Balkan ülkeleri tek tek değil, bir bütün olarak ele alınmalı ve 24,7 milyon kişilik bir pazar olarak algılanmalıdır.

Sırbistan hariç Batı Balkanlar'daki bütün ülkelerde, Avrupa ile Atlantik kurumları ile bütünleşme hususunda geniş bir destek bulunmaktadır. Bir NATO üye ülkesi olarak Türkiye, Balkan ülkelerinin bu ittifak ile bütünleşmeleri yönünde verdiği desteğini sürdürmelidir. Diğer taraftan, iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliği çerçevesinde, Türkiye AB üyeliği konusunda da Balkan ülkelerinin yanında durmalıdır.

Balkanlar'daki Türk tarih ve kültür mirasının korunması hedefinden de hiçbir zaman vazgeçilmemelidir. Türk kültürünü bütün canlılığıyla hayatta tutan, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en önemli mirası olan Balkan Türkleri ve diğer akraba topluluklarının oldukları unutulmamalıdır. Kültür dışında, bilim ve eğitim alanlarında da işbirliğinin geliştirilmesi, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında olumlu siyasi etkileşime yol açabilir.

Bosna Hersek Türkiye'de ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Türkiye ile Bosna Hersek arasında var olan tarihi, kültürel ve aile bağları, Türkiye'nin Balkanlar'ın bu ülkesine özel ilgi duymasının temel nedenidir. Geline nokta itibarıyla, Bosna Hersek'in tam bir yol ayrımında olduğu söylenebilir. Bu ülke önümüzdeki dönemde ya değişen bir anayasasıyla kendi içinde daha çok bütünleşmiş modern bir Avrupa devletine dönüşecek ya da mevcut bölünmüşlük ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit edecektir.

Bosna Hersek vatandaşları arasında ülkelerinin gelecekte nasıl görünmesi gerektiği hususunda bir uzlaşma bulunmamaktadır. Türkiye bundan sonra da Bosna Hersek'teki siyasi sorunların giderilmesinde elinden gelen yardımları sunmalıdır. Ancak Ankara bu sefer Bosna Hersek'in her üç kurucu unsurunun uzlaşabileceği bir minimumu tespit edip, onun üzerine girişimlerde bulunmalıdır. Bir başka ifadeyle, Ankara, kapsamlı anayasa değişikliği yerine, daha küçük ama daha etkin olabilecek düzenlemeler üzerinde kafa yormalıdır. Geçmişten ders çıkartarak, belki de Ankara Bosna Hersek'in üç kurucu etnik grubunu eşanlı olarak ortak bir dilde buluşturmaya çabalayacağına, Batılı ülkelerle dayanışma halinde önce Boşnaklar ile Bosnalı Hırvatlar arasında var olan sorunların giderilmesine yatırımında bulunma yolunu tercih edebilir. Boşnaklarla Hırvatların ortak entitesinin daha işlevsel bir hale getirilmesinden bütün Bosna Hersek fayda görebilir. Ancak uluslararası toplum, Boşnaklarla Hırvatlar arasında sağlanabilecek olan "yeni barışmanın" daha sonraki aşamada Bosnalı Sırpı da kapsayacak şekilde genişletileceğinin garantisini vermek zorundadır. Oluşturulacak bağımsız bir komisyon sayesinde, Bosna Hersek'in daha işlevsel hale gelmesi, ekonomik açıdan kalkınması ve tüm halkının milli menfaatinin korunmasını sağlayacak olan düzenlemeler tespit edilebilir.

Sırbistan'daki baş müftülük krizinin giderilmesi noktasında ise Ankara'nın Belgrad'la daha sık işbirliği altında hareket etmesi gerekecek. Ankara, Belgrad ve Saraybosna arasında tam uzlaşma olmadığı sürece, söz konusu müftülük krizinin çözümü de zor olacaktır. Bölgesel işbirliğine gelince, Balkanlar'ın son yıllarda bir işbirliği ağına sürüklenmiş olmakla birlikte, geçmişte yaşananların bölge ülkelerinin karşılıklı ilişkilerine gölge düşürmeye devam ettiği unutulmamalıdır. Özellikle eski Yugoslavya'dan türeyen ülkeler, bir çeşit bölgesel bü-

tünleşmeyi anımsatan işbirliği önerilerine büyük tepkilerle yaklaşmaktadır. Bu gerçekliğin farkındalığıyla hareket ederek Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle bölgesel işbirliğini kurumsal bazda, sektörel ve spesifik sorunlar bazında geniş bir yelpaze içinde geliştirmeye devam etmesi faydalı olacaktır.

SONUÇ

- Yukarıda izah edildiği üzere, uluslararası siyasette yaşanan/yaşanacak olan yapısal, siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlerin Türk dış politikasına ne şekilde yansıtacağı noktasında ciddi çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konu sadece Dışişleri Bakanlığı ya da devletin diğer kurumlarının değil sivil toplumun ve tabii ki üniversitelerin de ilgi sahasına girmektedir. Bununla birlikte, Dışişleri Bakanlığı, devletin ve sivil toplumun ilgili kurumlarının bu alanda yoğunlaşması için öncülük yapmalıdır.
- Devletin ve sivil toplumun ilgili kurumları bu raporun yazılmasına neden olan yukarıdaki tartışmalar hakkında birçok sempozyum, toplantı ve konferans tertip etmeli ve mevzu enine boyuna ele alınmalıdır.
- Bu raporun, kavramsal çerçevesinde tartışıldığı gibi, Türk dış politikasının “çokboyutluluk” unsuruna vurgu yapılmaya ve Türkiye açısından bunun önümüzdeki yılların uluslararası siyasetteki gelişmelerle örtüştüğü gerçeği göz önünde tutulmaya devam edilmelidir.
- “Çokboyutluluk” ilkesi etrafında, Türkiye’nin Avrasya ve Asya-Pasifik’e yönelik stratejisi derinleştirilmeye devam edilmelidir. Türkiye, ŞİÖ gibi örgütlere üyelik/ortaklık imkânlarını göz önüne tutarak Avrasya ağırlıklı bölgelere daha fazla dahil olabilmenin yollarını aramalıdır.

- Türk dış politikasının “Avrasya derinliği” göz önüne alındığında, Özbekistan ve Türkmenistan hariç tutulursa, Türkiye’nin Kazakistan ve Kırgızistan ile olan ilişkilerinin oldukça gelişmiş bir düzeyde ve Tacikistan ile de ilişkilerin iyi yolda olduğu ifade edilebilir. Kardeş ülkeler olarak Kazakistan ve Kırgızistan ile ticari, ekonomik ve kültürel entegrasyonun daha da güçlenmesi için yapılan çalışmalara devam etmelidir. Devlet kurumları yanında, toplumların birbirlerine daha da yakınlaşması için yeni yaklaşımlar ve inisiyatifler geliştirilmelidir. Türkmenistan ve bilhassa da Özbekistan ile sıkıntılı olan ilişkilerin gelişmesi yönünde, Türk dış politikasının etik boyutunu da göz önünde tutarak, çeşitli adımlar atılması gerekmektedir.
- Güney Kafkasya’da Türkiye-Azerbaycan ilişkileri birçok açıdan çok ileride olmasına rağmen devlet ve toplumlar arasındaki her türlü ilişkilerin güçlenerek devam etmesi gerekmektedir. Türkiye-Azerbaycan arasındaki entegrasyon henüz olması gereken seviyede değildir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki vize uygulamasına bir an önce karşılıklı olarak son verilmelidir.
- Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesi ve normalleşmesi hem Türkiye hem de Ermenistan açısından şüphesiz çok yararlı olacaktır. Bu durum aynı zamanda Kafkaslar’daki var olan gerilimin azalmasına ve kalıcı bir barışın sağlanmasına da yardımcı olacaktır. Bu açıdan, Türkiye-Ermenistan arasındaki diyalogun devam etmesi desteklenmelidir. Bununla birlikte, Azerbaycan toprakları Ermenistan işgali altında iken ve fiili olarak bu işgalin sona ermesi yönünde herhangi bir işaret olmadan, Türkiye-Azerbaycan kardeşliğinin büyük zarar görmesi pahasına ve yukarıda ifade edilen soruna çözüm olmayacaksa, yerli ve yabancı bazı çevrelerin baskısı ile Türkiye’nin tek taraflı olarak Ermenistan ile olan ilişkilerin normalleşmesi yönünde adım atması beklenmemelidir.
- Rusya Türkiye’nin önemli bir ortağı haline gelmiştir. Bu raporda da ifade edildiği gibi, iki ülke uluslararası siyasette zaman zaman farklı yaklaşımlara destek verseler dahi, sorunların arasından bir ortaklık yaratma imkânı mevcuttur. Türk-Rus ilişkilerinin daha da derinleşmesi Türk dış politikasının yeni dönemde güçlenmesi gereken “çokboyutlu” dış politika ilkesinin bir parçasıdır. Bununla birlikte, Türkiye, Rusya’da yaşayan Türk/Müslüman halklara yakın ilgi göstermeye devam etmeli ve bu halklarla Türkiye arasındaki köprülerin daha da güçlenmesi yönünde yeni adımlar atılmalıdır.
- Türkiye’nin Asya-Pasifik bölgesine ve bilhassa Çin’e ilgi göstermeye devam etmesi gerekmektedir. Türkiye-Çin ilişkileri son dönemlerde önemli mesafeler almış olsa da henüz arzu edilen seviyede değildir. Tıpkı, Türkiye-Rusya ilişkilerinde olduğu gibi, Türkiye ve Çin uluslararası birçok konuda aynı görüşlere sahip olmasalar dahi, birbirlerinin milli menfaatlerine karşılıklı saygı göstererek, ilişkilerini daha da derinleştirme yönünde önemli adımlar atabilirler. Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişmesi, Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlar’ın daha mutlu, kimliklerini ve kültürlerini muhafaza ederek daha müreffeh yaşama kavuşma imkânını da artırabilir. Türkiye, Türkiye halkı ile Uygur-

lar arasındaki ticari ve kültürel ilişkilerin daha da gelişmesi yönündeki çalışmalarına devam etmeli, TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların bu bölgede kültürel faaliyet göstermesinin yollarını aramalıdır. Sadece Çin değil, Japonya ve Güney Kore gibi bu bölgenin önemli ülkeleri ile olan ilişkilerin güçlendirilmesi “çokboyutluluk” gerçeğinin bir unsurudur.

- Bununla birlikte, kamuoyunda “Avrasyacı” şeklinde bilinen, Batı’yı dışlayan bir dış politika izleme anlayışı Türkiye’nin sahip olduğu kültürel, tarihsel, ekonomik ve coğrafi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Bu açıdan, Türk dış politikasında karar vericiler, bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da Doğu ile Batı arasında kurulacak “dengeli” siyaset arayışlarına devam etmelidirler.
- Türkiye-ABD ilişkileri, son on yılda inişli çıkışlı bir niteliği haiz olsa da stratejik çıkarlar noktalarında ikili ilişkileri sürdürmeye devam etmektedirler. Bilhassa Obama dönemi ABD dış siyasetinin birçok açıdan Türk dış politikasının yeni gerçekleri ile paralel giden unsurları, 2003 krizinden sonra hem Türkiye-ABD ilişkilerini restore etmiştir hem de bu ilişkileri daha da gelişmesine yol açmıştır. Türkiye’nin ABD ile dengeli ilişkiler kurmaya devam etmesi şüphesiz Türkiye’nin milli menfaatinin gereğidir. Bu raporda dile getirildiği gibi, dünya siyasetindeki çoğullaşma ve Türkiye’nin yeni dönemde yükselen değerler arasında yer alması, zaman zaman dünya düzeninin tekrar kurulmasında Türkiye ve ABD’yi karşı karşıya getirebilmektedir. Bu konuda iki devletin ilişkilerde yapıcı bir lisan kullanması isabetli olacaktır. Diğer yandan, Filistin sorununda ABD’nin kritik önemi ve İsrail’i çoğu zaman şartsız desteklediği gerçeği göz önüne alındığında, Türkiye’nin Filistin hususunda ABD’ye adil çözüm telkinine devam etmesi gerekmektedir.
- Türkiye-AB ilişkilerinin tekrardan rayına oturması için Türkiye’nin elinden geleni yapmaya devam etmesi gerekmektedir. 2006 yılından bu yana Türkiye-AB ilişkilerinin raydan çıkmasının sorumlusu şüphesiz AB’nin kendisidir. Bununla birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinin düzelmesi ve normal seyrine girmesi hem Türkiye’nin hem de AB’nin yararına olacaktır. Türkiye, hem Türkiye’nin AB üyeliği sürecinin devamı hem de şu anda kilitlenmiş bulunan Kıbrıs sorununun adil ve şümüllü bir şekilde çözülmesi için yaratıcı siyaset üretmeye devam etmelidir.
- Arap Baharı şoku ile hareketlenen Ortadoğu’da, bilhassa Suriye ve Irak’taki gelişmeler Türkiye için endişe verici bir niteliği haizdir. Bilhassa Suriye krizi Türkiye’de çok keskin tartışmalara neden olmuştur. Suriye krizi Türkiye açısından artık sadece bir dış politika vakası değil yakıcı iç siyasi tartışmaların da bir parçası haline gelmiştir. Öncelikle, Suriye ve Irak’taki gelişmelere soğukkanlı ve iç siyasi polemiklerin ötesinde bakabilmek gerekmektedir. Türk dış politikasının çokboyutluluk, “komşularla sıfır sorun” politikası düsturu, aktif ve proaktif dış politika arayışının Suriye ve Irak’ta yaşanan krizlerle ıskartaya çıktığı düşünmek yanlış olacaktır. Bu ideallerin dış politikada sürdürülmesi

ve gerçekçi zeminlerde uzun erimli hedefler olarak Türk dış politikasının prensipleri olarak korunmasında fayda vardır.

- İran ile Türkiye'nin son dönemde sık sık karşı karşıya geldiği bir vakıa ise de Türkiye bölgesel bir soğuk savaşa meydan vermemek için takındığı soğukkanlı duruşuna devam etmelidir.
- Dışişleri Bakanlığı ve dış politika ile ilgili diğer devlet kurumları, bu raporda ifade edilen daha karmaşık uluslararası ilişkiler olgusu karşısında kurumsal ve fikri açıdan daha donanımlı olma yolundaki çalışmalarına devam etmelidirler. Türk dış politikası bağlamında en önemli kurum olan Dışişleri Bakanlığı'nda son dönemde çok önemli kurumsal iyileştirmeler gerçekleşmiş olmasına rağmen bu konuda daha ileri adımlar atılması gerekmektedir. Üniversiteler ve ciddi düşünce üretim kurumları ile daha kurumsal faaliyetler içine girilmeli ve Türk dış politikası ve uluslararası siyaset ile ilgili akademik çalışmalar desteklenmelidir.
- Türkiye için en sıkıntılı hususlardan biri de dış politika konularının iç siyasette aşırı kullanımınıdır. Türkiye'de zaman zaman dış politika konuları iç siyasette aşırı düzeyde kullanılmakta ve milli meseleler olarak kabul etmemiz gereken konular gereksiz yıpratma savaşının bir parçası olabilmektedir. Dış politikanın uzun erimli olduğu gerçeği akıldan çıkarılmamalı ve kısa dönemli siyasi tartışmalarda dış politika konuları aşırı kullanılmamalıdır. Tabii ki demokrasilerde hükümetlerin dış politika tercihleri tartışma konusu olabilir ancak bu konuların aşırı siyasallaşması uzun vadede yararlı değildir.

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ
Sütlüce M. İmrahor C. No: 28 34445 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: +90 212 222 04 06 (PBX) Faks: +90 212 210 50 82
www.musiad.org.tr • musiad@musiad.org.tr

